

אורי אלפרט – לוחם, מנהיג וקובלאי ותיק

כתב: אלי מנדל

תרגום: בני גבירצמן

ב-1920 סער חצי העולם סביבנו בפולין במהפיכות ובפוגרומים. היו אלה הימים שבהם זכה העם הפולני ל"תחיית המתים". מאז המאה ה-18 היתה פולין מחולקת בין שכנותיה רוסיה, פרוסיה ואוסטריה. בתום מלחמת העולם הראשונה הוחזרה לה עצמאותה, אך הבולשביקים הרוסיים לא הכירו בגבולותיה וניסו להשתלט מחדש על חלקי ארץ נרחבים, כולל ווהלין, שהפולנים ראו כאדמתם. במלחמה שפרצה בין שני הצדדים ב-1920, הדפו הפולנים, בראשות פילדמרשל פילסודסקי, את הרוסים ובהסכם השלום שנחתם בבריסק על ידי טרוצקי מהצד הסובייטי, נתקבל השלטון הפולני בווהלין כעובדה מוגמרת. לפי הסכם זה חולקה ווהלין בין שתי המדינות.

ליהודי ווהלין היה הדבר לברכה, שכן רוב היהודית הווהלינית התרכזה באיזור שמהעבר הפולני של הגבול. תחת השלטון הפולני זכו יהודים אלה להתפתחות מהירה ונרחבת שנמשכה 19 שנה – עד לפלישה הנאצית ב-1939. אלא שאין טוב בלי רע, והיהודים החלו לסבול מכך שהפולנים עשו מאמצים כבירים כדי לבסס את ה"פולניות" של האזורים הללו. מאמצים אלה כללו אפליה ברורה לטובת היסודות הפולניים באוכלוסייה והיהודים סבלו מכך בתחומים רבים.

המצב הזה השפיע רבות על הנוער היהודי, שהיה עלול להיסחף לתנועות שליליות, לולא התנועה הציונית, שהצליחה לרתק את רובו לאירגוני הנוער הציוניים. היה זה נוער נהדר, ומאמצי התנועה הציונית הביאו לידי כך שכבר בשנות העשרים החלו צעירי קובל לעלות ארצה כחלוצים.

אף כי באותה תקופה הייתי עדיין צעיר מדי, אני זוכר כמה צעירים מאותה תקופה, שעשו עליי רושם מיוחד. אחד מאלה היה לייבל אלפרט, שנולד למשפחה בעלת אמצעים אשר התגוררה בדרך בריסק. האנרגיה הרבה שפיעמה בו דחפה אותו להיות בין החלוצים הראשונים שעלו מקובל לארץ ישראל בשנות העשרים של המאה הקודמת. אני עצמי זכיתי לקבל סרטיפיקט (רשיון עלייה של ממשלת המנדט) ועליתי ארצה ב-1931. בתחילה התגוררתי בקיבוץ עין הקורא בראשון לציון וחלמתי להיות קיבוצניק עד סוף ימי. היינו אז שמונה קובלאים בקיבוץ וכמו שאר החברים סבלנו מכך שלא היתה עבודה ואפילו לא היה לנו די אוכל. אלא שהטבע עושה את שלו ועד מהרה נוצרו אצלנו זוגות זוגות. מי שמצא בת זוג, היה לו קל יותר להמשיך באורח חיינו הרגיל. אבל מי שלא מצא ונאלץ לחיות לבד, היו לו אצלנו חיים קשים ומרים.

מדי פעם היו מגיעים אלינו לביקור בקיבוץ, קובלאים שעלו ארצה. ביום שבת אחת, הגיע אלינו לביקור כזה לייבל אלפרט, שעם בואו ארצה החליף את שמו הפרטי לאורי. מובן מאליו שהזמנתי אותו ואת שאר החברים הקובלאים אלי לאוהל.

אחת מאיתנו, הקובלאים בקיבוץ, היתה מיקה גולדשמיד, בחורה נאה ומשכילה. תוך כדי שיחה התברר שגם היא, כמו אורי, גדלה בדרך בריסק ושהם היו כמעט שכנים. הם אף היו באותו חוג בקובל. אורי, בלהט הרגיל שלו, נקשר למיקה מייד. אלא שלמיקה היה אז חבר – והדבר לא הסתייע. אורי נסע בחזרה לירושלים, שם הקים קבוצת שרברבים שמצאה תעסוקה רבה.

כעבור זמן מה עזבתי את הקיבוץ. נסעתי לתל אביב ושם, ביחד עם קבוצה של קובלאים נוספים, קיבלתי עבודה אצל קבלן קובלאי.

היו לנו חיי חלוצים. היינו קבוצה של צעירים שהתגוררה בשלושה חדרים בבית ברחוב הירקון, לא הרחק ממסגד חסן בק. אני עצמי הבחנתי ליד חדר המדרגות בחדרון קטן שנראה כמקלחת. שם הצבתי את מיטת הברזל שלי. החדר היה כה קטן, שברגע שפתחתי את דלתו, כבר הייתי במיטה...

מאחר שלא היתה לי מקלחת, והבית ניצב קרוב מאוד לחוף הים, הייתי יורד כל יום, קיץ וחורף, אל הים ומתרחץ במימיו במקום באמבטיה. זה היה ממש תענוג!

בשעות הערב היינו מתכנסים אצל זהבה מלמד ושם היינו מבליים את כל ערבינו.

באותם ימים ירד אורי אלפרט מירושלים לתל אביב, ביחד עם שני שותפיו לקבוצה. הם הקימו קבוצה חדשה של "צינורצ'יקעס", כלומר מניחי צינורות. הם מצאו הרבה עבודה, כי באותו זמן השתנתה שיטת ההשקיה בכל הפרדסים בארץ: מהשקיה באמצעות תעלות פתוחות, כמנהג הערבים, עברו לשיטת השקיה בצינורות מתכת, שהובאה מקליפורניה. הצינורות הורכבו מקטעים של מטר אחד והקבוצה של אורי, שעד מהרה הצטרפתי אליה, התמחתה במהירות בעבודה זאת. היינו יוצאים עם אוהל, מיטות ברזל וכלי העבודה הדרושים ושוהים שבועות שלמים בפרדסים שבהם התקנו את הצנרת החדשה. במשך הזמן רישתנו כמעט את כל הפרדסים בארץ בצנרת הזאת. אומנם לא היינו יחידים בשטח. בסך הכל פעלו כמונו עוד שתי קבוצות באחת מהן עבד מי שנעשה לימים הצייר הנודע מרדכי לבנון. הקבוצה האחרת זכתה לכינוי "הקלאפערס" (הדופקים).

כשנגמרו עבודות התקנת הצנרת בפרדסים, הפכו כמה מחברי "הקלאפערס" לקציני משטרה. חברי הקבוצה השנייה, בה עבד גם לבנון, הפכו לאמנים ואילו חברי הקבוצה שלנו הפכו לבנאים. רק אורי אלפרט בחר בדרך אחרת: הוא הפך לעסקן פועלים והחל לעבוד במועצת פועלי תל אביב, בבית ברנר. ברבות הימים הוא התקדם בתפקידיו עד שנעשה למזכיר מועצת פועלי תל אביב. אולם קשרינו ההדוקים נשמרו שנים רבות ונהגנו לבלות יחדיו בערבים אצל זהבה גיטליס.

ב-1935, לקראת המכביאדה שנערכה בתל אביב, הגיעה ארצה רחל רייכטשול כתיירת. כדי שתוכל להישאר בארץ בקביעות, היה צורך להשיא אותה באורח פיקטיבי לגבר מקומי. מאחר שלאורי היו כל המיסמכים הדרושים, נבחר

הוא לשאת אותה לאשה. אלא שכאשר הלכנו עם הזוג לוועד הקהילה כדי להשיא אותם, התעורר שם דיון מסובך בשאלה באיזה שם של אורי להשתמש בכתובה. כאמור, היה שמו המקורי לייבל. כאשר הגיע ארצה, החליף אותו לאריה, ואחרי כן השתבש השם הזה והפך לאורי. ובכן – כיצד לרשום זאת בכתובה? שלושה רבנים דנו בשאלה ודנו ולא מצאו מוצא. הם הזעיקו לעזרתם את מזכיר ועד הקהילה ולאחר ויכוח ממושך הוחלט לרשום בכתובה "אורי לייבל, המכונה לייבל". לגבי שם המשפחה לא היתה כל בעיה, והחופה הוצבה במזל טוב...

בינתיים עשה אורי (באמצעות כותב שורות אלו) מאמצים כבירים כדי לשכנע את מיקה לעזוב את הקיבוץ ולעבור לגור איתו. במשך זמן רב סירבה מיקה, כי לא רצתה להיפרד מהחבר שהיה לה. אבל אז הגיע הקיבוץ לכלל משבר חמור – והתפרק. רוב החברים עזבו והנותרים הצטרפו לקיבוץ הציכי בנס ציונה. מיקה והחבר שלה לא רצו לעבור לקיבוץ החדש – ולא היה להם לאן ללכת. מחוסר ברירה, נאלצה מיקה להיפרד מהחבר שלה ועברה לגור בתל אביב, בדירתו של אורי, שהיתה בת שני חדרים ומטבח.

באותה תקופה הגיעה ארצה אחותה של מיקה, **רבקה**, וכאן נישאה לנחום **ברודצקי**. אורי סידר אותו בעבודה במשביר המרכזי, שהיה שייך להסתדרות...

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, התגייס אורי לצבא הבריטי ושירת במצרים. כשהסתיימה המלחמה, חזר ארצה וקיבל מחדש את תפקידו הבכיר במועצת הפועלים. כמו בכירים אחרים בהסתדרות ובמפא"י, הוא בנה לו אז דירה יפה עם גינה ברמת אביב, מול ביתה של גולדה מאיר, ועבר לגור בה עם מיקה (השניים היו חשוכי ילדים). כמה מוותיקי העולים מקובל ואני בתוכם היינו באים לבקר אצלם כל שבת.

מיקה היתה פעילה בכמה אירגוני נשים ואילו אורי היה עסוק בכמה וכמה גופים הסתדרותיים ובפעילות מפא"י. אבל הוא לא שכח מניין בא, ולאחר השואה, בכל פעם שהגיע מישהו משארית הפליטה בקובל, היה דואג לו לעבודה. בשנותיו האחרונות לקה אורי בסרטן ונפטר בגיל לא מתקדם. מיקה עברה לגור בבית אבות, נפטרה גם היא והובאה למנוחות בחולון. יהי זכרם ברוך.

אורי אלפרט - ארכיון מפלגת העבודה ע"ש משה שרת

אורי, שהיה פעיל ב"הסתדרות" ובאגפיו השונים, השתתף בהרבה מהישיבות שחרצו את העניינים החברתיים והמקצועיים של המדינה באותן שנים. על פי רישומי ארכיון מפלגת העבודה, אורי מתועד בהרבה מהמסמכים שבארכיון. להלן תגובת אנשי הארכיון לבקשתנו:

"ע"פ מסמכי הארכיון אורי אלפרט היה חבר המחלקה לאיגוד מקצועי, המרכז, המזכירות, הלשכה והועדה הכללית של המפלגה. נתונים יותר מפורטים ניתן למצוא בחיבורו של דוד תדהר "אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו". נוכל להעביר את תמונתו בדואר אלקטרוני תמורת מסירת צ'ק בסכום 30 ₪ לפקודת קרן ברל כצנלסון."

אורי אלפרט על פי "האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו"

נולד בקובל בשנת תרס"ט 10.5.1909 לאביו מאיר אלפרט (מצאצאי הרב מפרוז'נה) ולאימו פייגה בת ירוחם כהן. קיבל חינוך מסורתי בחדר ובישיבה בבריסק אצל הרב סולובצ'יק ואח"כ בגימנסיה העברית בעיר מולדתו. שמע הרצאות באוניברסיטה העברית בירושלים בארכיאולוגיה. היה מזכיר החלוץ וראש המועדון הספורטיבי "קדימה" בעירו. ביום 10 לינואר 1925 עלה לארץ. עבד כפועל בניין, שרברב ומזכיר אגודת פועלי המתכת. היה חבר בגדוד העבודה ביבנאל ובת-אביב. בשנת 1933 נשא לאשה את מרים (מיקה) בת לייבוש גולדשמיט. חבר ההגנה, מ"פ, מפקד העיר העתיקה, במאורעות 1929 מפקד ההגנה בסנהדריה, במאורעות 1936 מפקד שכונת ברנר. שירת בצבא הבריטי ביחידות עבריות בתקופת מלחמת העולם השנייה. כתב מאמרים מפעם לפעם בנושאים מקצועיים. השתתף בעריכת ספר ההתנדבות. חבר מועצת התעשייה של משרד המסחר והתעשייה ומועצת שרות התעסוקה של משרד העבודה. פרסם חוברת "טיפול בגן ועבודה חקלאית". חבר מרכז מפא"י ומזכיר בפועל במועצת פועלי מחוז תל אביב-יפו. מזכיר המועצה ועסקנות מפלגתית. חבר הוועד הפועל של הסתדרות העובדים הכללית. חבר המחלקה לאיגוד מקצועי. חבר במוסדות פועלים. חבר ב: הועדה הכלכלית של מפא"י, הנהלת שיכון עובדים, הנהלת התזמורת הפילהרמונית, הנהלת האופרה הישראלית, מרכז החיילים המשוחררים, הנהלת אוצר החייל.

משרד הביטחון

אורי אלפרט - ארכיון לתולדות ההגנה

מייד עם תחילת עלייתו ארצה הצטרף אורי ונשבע אמונים לארגון ה"הגנה" בירושלים. היה ממפקדי ההגנה במקום ואחר כך בתל-אביב. בארכיון ההגנה בת"א, נמצאים מסמכים ועדויות רבות של אורי ועל פעילותו.

אורי אלפרט - צילומים

1936. יפו, ליד הנמל. מימין לשמאל:
אלי מנדל, מיקה גולדשמיט (אשתו של אורי
אלפרט), אורי אלפרט, נוח (נוצייק) בון.
כולם קובלאיים.

1924. קובל.
אורי אלפרט שורה
עליונה מימין.

Handwritten notes in Hebrew, including the date 14/4/36.

הקדשה של אורי אלפרט לאלי מנדל:
לאליהו-
דרך קובל-
עבודות חוץ בצינורות
מואדי חורית ועד עקרון
וביצות בניה-
ועד ידידות אמיצה
זכור והזכר. ורי

15.4.36

המאורעות בארץ-ישראל וקובל

תרגום ותוספות: בני גבירצמן

בקיץ 1929 גאתה והלכה המתיחות בין הערבים ליהודים בארץ ישראל, בגלל התנגדותם של הערבים לתפילות יהודים בכותל המערבי בירושלים. המתיחות הגיעה לשיאה ב-21 באוגוסט 1929, כאשר ילד יהודי, שחדר לחצר ערבית בעיר העתיקה בשעת משחק, נרצח. יומיים לאחר הרצח התנפלו הערבים על השכונות היהודיות בירושלים. רק התייצבות חברי ההגנה נגדם, מנעה טבח גדול שם. אולם יום לאחר מכן תקפו הערבים את יהודי חברון, שלא היו מאורגנים להגנה עצמית – וכשישים יהודים נרצחו. הערבים הסתערו גם על יישובים יהודיים שונים ברחבי הארץ, כגון באר טוביה, והפילו עשרות חללים. בסך הכל נהרגו במאורעות תרפ"ט כמאה ושלושים יהודים. המאורעות גרמו לעזווע גדול בתפוצות ישראל בעולם, כולל בקרב יהודי קובל. הדים לכך מהווים הקטעים הבאים, שהוצאו ברובם מתוך "קול קובל", גליון 98, 20 בספטמבר 1929:

מתוך **גיליון 98**, "קול קובל", 20 לספטמבר 1929:

תל אביב (מיוחד). כל הקובלאים בכל הארץ בריאים, רק ד"ר חיים יזרעאלי (איזרעאליט) שלנו נהרג בשדה הקרב במושבה באר טוביה. א. לובלינסקי

ד"ר חיים איזרעאליט נ"ע (נחור עדן)

השם יזרעאלי הוזכר מייד ברשימה הראשונה של הנופלים בקרבות בארץ ישראל, ואינסטינקטיבית חשתי זעזוע גדול ורעד עבר בכל גופי. מייד חשתי כי זה הוא, הרופא שלנו חיים איזרעאליט, חברנו החסון, הגאה, הרציני. שכן אם יזרעאלי, הרי זה לבטח הוא! הוא, היהודי רחב הכתפיים, החזק, חסר הפחד והנאמן, שהקריב את נוחותו האישית למען ארץ ישראל, שמן הסתם יצא ראשון למלחמה גלויה ברוצחים הערביים. למרבה צערנו וכאבנו, אכן קיבלנו אישור כי זה הוא, חברנו היקר והאהוב, שהיתה לנו הזכות לעבוד עימו בצוותא, כאן אצלנו בקובל, כאשר עסקנו בהנהגתו בעבודה ציונית ותרבותית בשנים 1920 ו-1921. היה זה לאחר שצנח לפתע אלינו ככוכב ממרומים, והתיישב כאן כרופא, אחרי שנשא לאשה בת למשפחת פעלץ (פלץ) במעלניצא (מלניצה). אני נזכר כמה אנרגייה ופעילות ציונית הראה באותן שנים היסטוריות, כאשר כל חיי העיר הזדעזעו הן אצל הפולנים והן אצל הבולשביקים (כלומר: בתקופת המעבר מהשלטון הקומוניסטי הרוסי לשלטון הפולני). לא היו אצלו כל היסוסים. אמר – ומייד עשה. וכך גם היה בחייו האישיים: החליט לנסוע לארץ ישראל – ולא חזר בו. חיסול מהיר של חיי הנוחות של רופא – וכבר קיבלנו מכתבים ממנו ומאשתו, כי הם הסתדרו בחיים כמעט איכריים, עם תרנגולות וברווזים בכפר ערבי ליד באר טוביה (הכותב טעה כאן מעט, כנראה: משפחת יזרעאלי התיישבה בבאר טוביה, שבשנותיה הראשונות נהגו לכנותה בשם הכפר הערבי הסמוך קסטינה). וראו זה פלא, אשתו העדינה, בת המשפחה העשירה שהיתה מושפעת מהתרבות הרוסית, התמסרה בהשפעתו לאידיאל הציוני ומכתביה צילצלו כשיר הלל לחיים בארץ ישראל.

פעם פגשתי אותם ברחוב הרצל בתל אביב. הוא קצת קנה, אבל עדיין היה די חזק, רחב כתפיים ושזוף מאוד. התנשקנו והייתי מוכרח להבטיח לו כי אבוא להתארח אצלם בכפר. באותה עת היה מצבי (הכלכלי) כבר גרוע מאוד ומחשבות עצובות הרעילו את נשמתו. הבטתי בחברי האהוב וקינאתי בו: כמה החלטתי ואיתן באמונתו האיש והעיקר – כמה מרוצה!

חיים כאלה, מלאי גבורה ואנושיות טהורה, גדעו המרצחים! ייצר הרצח החייתי הברוטאלי גבר גם על אדם זה, סמל האמונה האיתנה כסלע והבטחון בממשות החיים בארץ ישראל! לא, חבר איזרעאליט! לא נסלח. נזכור את דמך תמיד עד שיתוקן העוול הזה על ידי פריחתה של ארץ ישראל, האידיאל שלך בחיים ובמות הגיבורים שלך.

תהא נשמתך צרורה בצרור החיים. י. גיטעליס (גיטליס)

הערת המערכת: מדובר על יצחק גיטליס, קובלאי, מראשוני הציונים בעיר (ספר קובל, 87), שעלה ארצה, לא נקלט וחזר מאוכזב לקובל. יצחק ניספה בשואה.

משה גיברץ, קרוב משפחה של יצחק גיטליס מספר: יצחק ואשתו שרה עלו ארצה בסביבות שנת 1925 וחזרו לקובל. לא היו להם ילדים. הבעל לא היה בריא. בארץ יצחק קנה מכונית משא והסתבך בחובות. הם גרו בתל אביב ברחוב שיינקין. לאחר שחזרו לקובל יצחק פתח חנות בדים עם נחמיה בר (אח אשתו של משה פרל). יצחק היה ונשאר ציוני גם אחרי שובו מהארץ. בני הזוג נספו בשואה.

אחד מדפי "סיפור חייו", שהוציא משרד
הבטחון, מוקדש לד"ר חיים יזרעאלי, וזו לשונו:

ד"ר חיים יזרעאלי (איזראליט)

בארזיבויה ההרס במאורעות תרפ"ט (1929).

בארזיבויה – מהסן המיישבה הרוס ישיבה.

בן מלכה ויהודה לייב. נולד בשנת תרמ"א (ינואר 1881) להורים בעלי אחוזות בפלך מינסק שברוסיה. בן חמש עשרה נכנס ללמוד בישיבת טלז ושם נמנה עם חריפיה. אביו קיווה לראותו רב בישראל, אך בגיל שמונה עשרה עזב חיים את הישיבה ועבר למינסק כדי ללמוד שם בגימנסיה. לאחר שקיבל את תעודת הבגרות יצא ללמוד רפואה באוניברסיטת ברלין, אותה סיים בשנת 1912. עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה התגייס לצבא הרוסי כרופא ועשה שלוש שנים בחזית. לאחר המלחמה התיישב בעיר סרנה שבוהלין ושם עבד במקצועו וגם התמסר לפעילות ציונית. הוא המשיך בכך גם כאשר עבר להתגורר בקובל התחבב על תושבי העיר בזכות מסירותו כרופא, מרצו כפעיל ציבור והליכותיו עם הבריות. בשנת 1921 עלה ד"ר יזרעאלי עם אשתו ובנו בן השנה לארץ ישראל. זמן מה התעכב בפתח תקוה בבית הוריו, שעליו לארץ לפניו. אחר כך התחיל לעבוד כרופא ברמלה, שם פעל הרבה לקירוב

התושבים היהודים המעטים אל הערבים ולהגדלת היישוב היהודי המקומי. בסוף 1923 עבר לעזה ופעל הרבה בקרב תושביה הערבים. גם כאן סייע לעדה היהודית הקטנה והשתתף בייסוד בנק "הלוואה וחיסכון" בעיר. במאי 1924 עבר לגור עם משפחתו בבאר טוביה ואף היה עיקר פעילותו הרפואית לטובת ערביי הכפרים הסמוכים, שרחשו לו כבוד וחיבה. הוא רכש במושבה חלקת אדמה ואת זמנו הפנוי הקדיש למשק שלו, טיפל ברפת, בגן ובחצר, הוציא את פרותיו למרעה בבוקר וקיבל את פניהן בערב, עם שובן מן השדה. הוא מצא גם כאן פנאי לפעילות ציבורית והיה חבר קבוע בוועד המושבה. במאורעות תרפ"ט התנכלו ערביי הסביבה גם לבאר טוביה. ד"ר יזרעאלי היה הרוח החיה בהגנת המקום ועמד בראשה. הוא אימן בנשק את התושבים, עודדם וחיזקם. בין התקפה להתקפה, המשיך לטפל בחולים ערביים. ביי"ט באב תרפ"ט (25.8.29) הותקפה המושבה כל שעות היום והלילה והמגינים, שוב בראשותו, הדפו את הסתערות התוקפים. אולם תוך כדי כך נורה ד"ר יזרעאלי ונהרג במקום. הוא הובא למנוחות בבית העלמין של המושבה באר טוביה. למרות כל מאמציהם של מגיני באר טוביה, הצליחו הפורעים הערביים לכבוש את המושבה ולהרוס אותה. אבל המקום לא נותר שומם זמן רב: כחצי שנה בלבד לאחר שנהרסה המושבה, הוקם בה לצד ההריסות מושב עובדים, שהפך ליישוב פורח עד היום הזה.

כמה מילים על באר טוביה:

בראשית שנות התשעים של המאה הקודמת עלו למקום מנבחרי הפועלים שבמושבות יהודה ויסדו את מושבה "באר טוביה". לאחר כל הגלגולים, הלבטים, הניסיונות הכושלים והחובבים מחד, הנועזים והתמימים מאידך, הנראים כיום כמעט מגוחכים על רקע חוסר ידע יסודי של תנאי השטח והיסודות הבסיסיים להקמת ישוב יהודי בלב אזור מדברי, מוקף כפרים בדואיים עוינים, החל סוף-סוף בשנת 1912 השלב המעשי הראשוני וקבוצת קסטינה עלתה למקום. אנשי קבוצה זו החיו את המקום והכניסו בו צביון עברי לאומי. הקבוצה הכניסה שינויים חשובים בעיבוד המשק, בהחדרת גידולים חדשים ואף הקימה רפתות ולולים. אולם בטרם התבסס הישוב התרגשו ובאו בארץ מאורעות תרפ"ט - 1929. ב-26 באוגוסט אלפי תושבי הכפרים הערביים כיתרו את המושבה להכחידה. איכרי המושבה ניסו לעמוד על נפשם אולם הצבא והמשטרה הבריטיים פינו את הישוב. רכוש המושבה הופקר והבתים וכל אשר תוכס היו למשיסה ולבז. המגינים הנותרים עברו לגדרה ומשם לרחובות. בקיץ 1931 שבו המתיישבים אל אדמתם, התיישבו בבתיהם וחידשו את עבודת האדמה, ושוב ראו ברכה בעמלם.

עולם קטן: בין מתיישבי באר-טוביה הראשונים היה כאמור ד"ר חיים יזרעאלי שהיה רופא מצליח בקובל ועלה ארצה בשנת 1921 עם משפחתו. בין משפחות המתיישבים הראשונים היתה גם משפחת **ולינסקי**. אבלי המשפחה עלה ארצה בראשית המאה הקודמת. החלוץ חי כשנה בחיק הטבע, רכש מגרש בבאר טוביה, הביא את משפחתו ארצה מליטא ונטע את ביתו בבאר טוביה. נכדו של חלוץ זה הוא **יצחק ולינסקי**. יצחק היה נער כבן 12 בעת מאורעות 1929. המשפחה פונתה עם שארית המתיישבים לרחובות. כשמונה שנים מאוחר יותר, בשנת 1937, מכיר הבחור הצעיר יצחק ולינסקי את החלוצה הקובלית בת ה-18 **שרה קרמר** שעלתה ארצה והתיישבה ברחובות. בני הזוג נישאים ומקימים בית בישראל. סיפורה של שרה ולינסקי-קרמר ניתן בחוברת זו.

בגליון של "קול קובל" מה-20 בספטמבר 1929 מופיעים גם קטעים ממכתב שנשלח מארץ ישראל ובו מתוארים מקרים אחרים שהתרחשו במהלך המאורעות. מצטט העיתון:

קטעים מתוך מכתב מארץ ישראל (נכתב על ידי קובלאי בתל אביב)

"...אני נמצא עכשיו בדיוק במקום שבו הערבים מנסים להתפרץ לתוך תל אביב. הרחוב נראה כשדה קרב, אבל בלי רובים. אנשים רבים נושאים מוטות ברזל. מאות רוכבי אופניים מההגנה ועשרות מכוניות מתרוצצים סביב, בכל נקודה שבה משערים כי הערבים עלולים לתקוף בה.
"העיתונים מוציאים כל הזמן הודעות על המצב. ההודעות מודבקות על הקירות וכל תושב תל אביב יכול לדעת מה מתרחש בארץ.
"בתל אביב התכוננו הכל. פוגשים ברחוב אנשים קשישים ואפילו ילדים הנושאים מוטות ברזל בידיהם. נפוצה שמועה, כי הערבים תוקפים ליד הרכבת (הכוונה כנראה לתחנת הרכבת ביפו, לא הרחק מרחוב שלוש של היום). כל רחוב אלנבי, לכל אורכו נעשה שחור לגמרי מאנשים. צעירים וזקנים, ילדים ונשים, חשו למקום שבו אמרו (כי הערבים תוקפים). איש לא חיפש לו מיסתור כדי להתחבא. באומץ ובגבורה, היו הכל מוכנים להגן בגופם על עירנו היהודית...
"בהגנה נמצאים קובלאים רבים. כאשר נודע על המאורעות שקרו בירושלים, יצאו לשם גם הם, בין השאר, אך למרבה הצער לא התירו להם להיכנס העירה... והם היו מוכרחים לחזור לתל אביב. אגב, כל הקובלאים בריאים ואיש מהם לא נפגע. (דברים אלה נכתבו, כנראה, לפני התקפת הערבים על באר טוביה, בה נהרג ד"ר יזרעאלי).
"מקרה מעניין אירע בירושלים בשעה שערבים התנפלו על בית יתומים שבו נמצאים שלוש מאות יתומים. הם נהדפו על ידי כך שבבית היתומים הרתיחו מים ושפכו אותם בעודם לוחטים על התוקפים וכך הניסו אותם.
"לולי השחיטה בחברון, שבה לא היתה כל הגנה עצמית, היינו יכולים להיות גאים. הנחישות בתל אביב לא אבדה. עכשיו רק יהיה צורך להגביר את העבודה בבניית הארץ ולהרבות את מספר המושבות והערים היהודיות.
"כולכם יכולים להיות בטוחים, כי הנוער הארץ ישראלי יוכל להגן בכבוד על הארץ היהודית."

שלמה חרי

תל אביב

הערת המערכת: שלמה חרי היה אחד מהחלוצים הקובלאים הראשונים שעלו ארצה. מזיכרונותיו של אלי מנדל על שלמה חרי ניתן למצוא בדפי מידע מס' 10.

בראש העמוד האחרון של שבועון "קול קובל", גליון 98, מה-20 בספטמבר 1929, מופיעה הקריאה הבאה לתרומות עבור נפגעי המאורעות בארץ ישראל:

לכל הנהלות הבנקים הקואופרטיביים היהודיים.
לכל העסקנים של הקואופרטיבים היהודיים.
לכל חברי האירגונים הקואופרטיביים בפולין.

אחים יהודים!

לכולכם, ללא הבדל של מפלגה או זרם, לכולכם שליבכם דואב על המאורעות האחרונים בארץ ישראל ועל הקרבנות והנפגעים של האירועים הנוראים, לכולכם אנחנו פונים בקריאה לזהות:
תנו את עזרתכם הדחופה והמשמעותית לאחינו בארץ ישראל! עיזרו ליצור אפשרות מהירה לבנות מחדש את הבתים ההרוסים ואת בתי המלאכה, המוסדות הדתיים והכלליים שנחרבו. תהי תרומתכם קורבן ברור למען המגינים הגיבורים והאמיצים על ארצנו הקדושה.
ועדת הסיוע המרכזית למען הנפגעים בארץ ישראל החליטה לפנות אליכם, חברים ופעילים של התנועה הקואופרטיבית בפולין, לחזק את המגבית לטובת קרן הסיוע על ידי הכרזת חודש התרמה של הקואופרציה היהודית למען הנפגעים בארץ ישראל.
ה"חודש" מתחיל ב-10 בספטמבר השנה ובמשך פרק זמן זה יופנו מכל סכומי האשראי: הלוואות, הנחות, מיקדמות וכן הלאה, ¼% (רבע אחוז) מסכום האשראי (עשרים וחמש גראשן למאה זלאטעס) ו-10 (עשרה) גראשן מכל הפקדת מיסמן חשבונאי, לטובת קרן הסיוע למען ארץ ישראל.
קרן הסיוע המרכזית מקווה לקבל מהתרמה זו סכום משמעותי והיא משוכנעת, כי כל חברי האירגונים הקואופרטיביים היהודיים ברפובליקה הפולנית, וכן מנהיגיהם, יסייעו ברצון גם על ידי הגדלת הסכומים למען העזרה הדחופה שצריך עכשיו היישוב שלנו בארץ ישראל.
אחים וידידים של הקואופרציה היהודית! ידועה היטב מסירותכם, הכרת חובתכם ומשמעתכם, כשרונכם לאירגון ולעבודה. אנחנו בטוחים, כי אתם תגלו זאת שוב עכשיו, במלוא עוצמת פעילותכם למען הנושא הלאומי הזה, המאחד עכשיו את כל העם היהודי.

וועד ארגון קובל מבקש מהחברים פרטים על נפגעי איבה ומלחמה קובלאיים בתקופה שקדמה להקמת המדינה.

נשמח לקבל לשכפול ולתיעוד: פרטים, מסמכים, קטעי עיתונות וצילומים הקשורים לאירועים שהתרחשו בארץ בישוב היהודי מראשית העלייה ארצה ועד קום המדינה.

לצערנו נושא הנצחת הנפגעים הקובלאיים בישוב היהודי עד להקמת המדינה לא תועד עד היום. עם הקמת ארכיון הנצחת העיר ולקראת הקמת אתר העיר קובל באינטרנט, אנו מבקשים להנציח את הקורבנות שעלו ארצה ונפלו במלחמות ישראל עד קום המדינה (בדומה להנצחת אלו שנפלו מיום קום המדינה). במסגרת זו כלולים גם אלו שהתנדבו, נלחמו, נפלו או נפגעו, במסגרת הבריגאדה היהודית או במסגרת כל ארגון יהודי, עברי כלשהו בארץ ובעולם.

נפגעים קובלאים בתל-אביב, הפצת מטוסים איטלקיים

מתוך הספר "הציונות 120 השנים הראשונות": ב-15 ביולי 1940 (מלחמת העולם השנייה) מטוסים איטלקיים מפציצים את חיפה. לאחר תשעה ימים - הפצצה נוספת, המפילה 50 הרוגים. 9 בספטמבר מטוסים איטלקיים מפציצים את תל-אביב. למעלה מ-100 הרוגים, פצועים רבים ונזקים קשים לרכוש. האיום האיטלקי הוא גם מדרום, לאחר שצבא איטלקי חוזר מלוב למצרים.

מפי **אלי מנדל**: אלי מספר ששניים מהרוגי ההפצצה בתל אביב היו קובלאים. אחד מהם הוא **איזי ליברמן** שכונה "פשפש" ביידיש. הגיע ארצה למכביידה, עבד כצבעי, ידל מילר סידר לו עבודה. כמה ימים לפני ההפצצה הוא נפל מהסולם וידו גובסה והוא שהה בביתו. ביתו נשרף. אלי מנדל ואנשי קובל זיהו אותו על פי ידו המגובסת... ההרוגה השנייה היתה חיה, בת שוחט שגר בקובל ב"חולות", ליד בית שוחט אחר, אביו של **משה גיברץ** וליד בית משפחת **ליכטשיץ (שרה צורף)**. חיה הלכה לקניות בשוק "הכרמל" כשנפגעה ואיבדה את ראשה...
השרד: בין שמות ההרוגים לא הצלחנו לזהות את שמות השניים. חלק מהנפגעים באותה התקפה נקברו לא זוהו. ההרוגים נשמנו בבית העלמין "נחלת יצחק", בחלקה מיוחדת.

המשמר האזרחי (זראשון): ארגון לשמירה על הסדר ולהגנה אזרחית שפעל ביישוב בימי מלחמת העולם השנייה ומלחמת העצמאות. המשמר האזרחי נוסד על ידי עיריית תל אביב בשנת 1938, כגוף של מתנדבים לשעות חירום ומצוקה. למשמר האזרחי התנדבו אזרחים רבים שמילאו תפקידים של שמירה על הסדר בכנסים ובלוויות וכמו כן סיפלו בעולים ובמעפילים. בראש המשמר האזרחי בהיווסדו עמד איש הגדודים העבריים חיים אלפרין. בימי מלחמת העולם השנייה התרבו תפקידי המשמר האזרחי והוא מילא תפקיד של ארגון הג"א, הפיץ הנחיות להתגוננות אזרחית ופיקח על ביצוען. המשמר האזרחי תיאם את שירותי כוחות ההצלה בעת ההתקפה האווירית האיטלקית על תל אביב ב-9 בספטמבר 1940, בה נהרגו כ-100 אזרחים, רבים נפצעו ונגרמו נזקים רבים.

עדות: ב-1939, כשהייתי בגיל 3, פרצה מלחמת העולם, ולאחר יותר מחמש שנים כבר הבנתי מה זו מלחמה. גרנו בקומת מרתף בת"א, מול כסית, והמסדרון הצר בדירתנו הקטנה היה "המרחב המוגן" של דיירי הבית שלנו. פתח הכניסה לבית נחסם בלבני סיליקס בצבע לבן, ובשנת 1940 חוויתי את הפצצת המטוסים הראשונה של חיי, כאשר מטוסים איטלקיים הפציצו את ת"א והרגו 117 תושבים. עד לסיום מלחמת העולם השנייה, בשנת 1945, למדתי את חווית הזרדה מפני כיבוש האויב, בזמן שהצבא הגרמני איים מן המדבר המערבי לכבוש את מצרים ופלשתינה-א"י.

פרשת חייו ומותו של חיים גוטוביץ

בבית הקברות הישן בנחלת יצחק שבגבול תל-אביב גבעתיים, במרכז חלקת חללי "ההגנה" האצ"ל והלח"י נמצא קברו של יליד קובל חיים גוטוביץ. על גוש השיש בו חקוק סמל "ההגנה" נכתב:

חיים בן-גדליהו גוטוביץ
נולד כ"ו אלול תרס"ו
נרצח י"ז באייר תש"ד
ת.נ.צ.ב.ה

על חיים גוטוביץ חלוץ מקובל, בלש בבולשת הבריטית, שמעתי (צ.ר.) לראשונה מדודתי **שרה צורף**. חיים נרצח ע"י אנשי לח"י ליד ביתם של שרה ושמעון צורף ברחוב הירקון בתל אביב. מאוחר יותר קראתי קטעי עיתונות שעסקו בפרשה כאובה זו. פרטים נוספים קיבלנו בשיחות שקיימנו לאחרונה עם חברנו אלי מנדל (62 שנה לאחר הרצח של האיש). האמת הצרופה כבר לעולם לא תיוודע.

מדינת ישראל
משרד הביטחון

מתוך: אתר ארגון "ההגנה"

מתוך: "נזכור את כולם" אתר ההנצחה לחללי מערכות ישראל

חיים גוטוביץ: בן 27 בפלוג. שרת בהגנה. נפל בעת שירדתי בי"ז באייר תש"ד 10/5/1944, מקום נפילה: תל אביב. מקום קבורה: גבעתיים - נחלת יצחק. הותיר: אשה, ילד, אח ואחות קורות חיים:

בן גילה וגדליהו. נולד ביום כ"ו באלול תרס"ו (16.9.1916) בעיר קובל שבפולניה. לחיים היה קול ערב ובנעוריו שימש מדי פעם כ"בעל קורא" בבית הכנסת שבו נהגה המשפחה להתפלל. חיים למד בבית הספר העברי "תרכות" שנוסד בעירו והיה חזור הכרה עברית וציונית. תחילה היה חבר בתנועת הנוער "בית-ר", אולם עזב אותה והצטרף לתנועת "החלוץ" כדי שיוכל לקבל סרטיפיקאט (רישיון עליה) לארץ-ישראל. פעמיים כרה מהבית והצטרף לקבוצת חלוצים שהכשירה עצמה לעלייה ופעמיים הוחזר הביתה על ידי הוריו.

רק בשנת 1929 התמלאה משאת נפשו והוא עלה לארץ-ישראל. עם עלותו החל לעבוד בעיזר פרדסים בחדרה וכפרדם חנה, הצטרף ל"הגנה" והתקבל למשטרה. הוא שירת בירושלים ואחר כך הועבר למחלקת החקירות בתל אביב. בתפקידו כשוטר עקב אחר פעילות ארגוני "הפורשים" האצ"ל והלח"י ודיווח על כך. הוא וחבריו לעבודה זו תוארו על ידי העיתון "דבר", ביסאין ההסתדרות, כ"ממלאי תפקידים קשים ואחראיים בשירות הביטחון", והם נקראו שלא להיכנע לאיומי הלח"י.

ביום י"ז באייר תש"ד (10.5.1944), נורה ונהרג בפתח ביתו על ידי אנשי לח"י. חיים הובא למנוחת עולמים בחלקת ה"הגנה" בבית הקברות בנחלת יצחק. השאיר אשה, ילד, אח ואחות. בהספד שהתפרסם בעיתון "דבר" תואר חיים כמי ש"שירת את היישוב 12 שנה."

קטע מתוך: ה"סזון", ציד אחים/ מאת יהודה לפידות

..... מכתב מ-16.5.44, מלמד כי ההגנה לחצה על לח"י להפסיק את פעילותו (כפי שנעשה הדבר לגבי האצ"ל) וכי לדברי אליהו גולומב (מפקד ההגנה), אף היתה הבטחה של לח"י להיענות לדרישת ההגנה. המכתב עצמו שוגר לאחר שלח"י פרסם כרוז, ובו, בין השאר:

"א. זאב פלש וחיים גוטוביץ, בלשים שכירים, מלשינים, סוכני הבולשת האויבת, נידונו למיתה. פסקי-הדין הוצאו אל הפועל בירייה. ב. אנו מפרסמים בזה רשימה שחורה ראשונה של מלשינים וסוכני בולשת שכירים. ואלה שמותיהם: [להלן הופיעו תשעה שמות של יהודים המשרתים במשטרת המנדט]. בוגדים ומלשינים אלה מזהרים בזה, שאם לא יפסיקו את פעולתם מיד, יבואו על עונשם. דמם בראשם..."

הסזון (בגרסתו: "עונה") הוא הכיכר של המאבק שניהל ארגון ההגנה נגד האצ"ל בסוף שנת 1944 במטרה לאלץ את האצ"ל לחזור מביצוע פעולות נגד כוחות המנדט הבריטי. הסברה המקובלת היא שמקור השם הוא בקצור של הביטוי בצרפתית "ענת ציד".

מתוך: הארכיון לתולדות ההגנה

ספר יזכור לנופלים

ישיבות הועדה המצומצמת לעדכון ספר יזכור לנופלים למען ובדרך להקמת המדינה - החלטות בנושאים חריגים (1980): ישיבות הועדה המצומצמת לעדכון ספר יזכור לנופלים למען ובדרך להקמת המדינה - החלטות בנושאים חריגים. בכרך א' הונצחו: גולדמן, שיף, גוטוביץ, פולונסקי, גלעדי אליהו, ובכרך ב' הונצחו: בן בצלאל, גרינדופר, ליסבונה, פדרמן, פולני, בן צבי, בן אברהם אברהם

הערות העורך: בספר "ההגנה בתל-אביב" (הוצאת 1956) לא מוזכר עדיין גוטוביץ כחבר בארגון "ההגנה".

גן זיכרון לנופלים

רשימת חברי ארגון ההגנה בני תל אביב שנפלו במלחמות ישראל מיום יסוד הארגון - 7/12/1920 עד סוף מלחמת העצמאות - 7/20 1949 הרשימה הוכנה לקראת הקמת גן זיכרון בעיר במהלך שנת 2001. שמו של חיים גוטוביץ מופיע.

השלמות מפי צבי חיים פולישוק (10.2006)

לחיים גוטוביץ אח, פנחס גוטוביץ שגם הוא עבד במשטרה. אחות, שרה גוטמן שבעלה עבד במשטרה. שרה, צעירה מצבי חיים, למדה בקלרה ארליך, לא סיימה לימודיה שם. צבי חיים זוכר שבשנת 1936, כאשר גר ברחוב הירקון, חיים גוטוביץ גר (לפני שנישא) עם עוד חבר, שוטר, ליפשיץ שמו. באותה סביבה הסתובב גם נוח בון, קובלאי צעיר שהתדרדר לשתייה ונפטר לפני 1948 (פרטים נוספים על האיש מפי אלי מנדל).

על שירותו במשטרה הבריטית בחקירות בבולשת בתל אביב יפו, קשריו עם קציני משטרה בריטיים, עזרה לאנשי אצ"ל ועזרה להגנה. בתקופה בין 07/01/1936 עד 12/31/1948. תאריך מסירת העדות: 04/06/1967. הערות: א' משטרה קרגל 1 תיק 319

סימול ישן: חטיבה. סימול: 0166.00025. **מילת מפתח מתוך העדות: גוטוביץ חיים.**

את עדותו של משה ברנדט, בלש בנפה התל אביבית של המשטרה הבריטית, השגנו בארכיון ההגנה. עדותו של משה מפותלת למדי ולא תמיד ברורה. על פי עדותו עולה שמבין המפקדים האנגליים היו כאלו שכנראה שוחזרו ושפעלו לטובת העניין העברי. להלן ציטוט מתוך העדות הנוגעת לחיים גוטוביץ (בסוגריים ובאותיות קטנות והבהרות):

ברנדט: היינו 22 איש, יחידה רצינית, בראשם ישב סרג'נט דאי וגם היה קורפורל וויגהורן, שקבל אח"כ את ההעלאה ודאי (קבל) קצונה. הם הפעילו את היחידה.

שאלה: איך הוא הפעיל כוח זה?

ברנדט: חלק היינו בחקירות שעבדנו במשרדים והיו מוציאים אותנו (לפעילות חוץ) רק במקרה שצריך היה כוח אדם נוסף. והיו לו אנשים שעבדו בפלילים, כביכול, האמת היא שהם גם עבדו בעניינים פוליטיים בזמן שהיו נדרשים לכך. העיקר היה פלילים. כל היהודים. עלינו לא סמכו. רק אלו שעבדו בבולשת ממש, ביפו, אלו עסקו, עפ"ר (על פי רוב) בעניינים פוליטיים. היה יהודי אחד בשם **חיים גוטוביץ** שנהרג. הוא עבד בעניינים פוליטיים ממש. היה ברורמן שנהרג, גם הוא עבד בעניינים פוליטיים ממש.

שאלה: מה פרוש עניינים פוליטיים ממש?

ברנדט: היו מטילים עליהם תפקידים לאיתור מנהיגים של המתתרת. אני מתאר לי כך מפני שאני יודע שהיו מקרים כאלו. אינני כ"כ (כל-כך) תמים שלא אבין זאת, ידעתי על כך. ידענו זאת היטב. וידענו שלא צריך הרבה לדבר אתם. אם כי חיים גוטוביץ וגם ברורמן היו חברים וידידים טובים שלי. ולא האמנתי עליהם (שמסרו לבולשת הבריטית על המתתרת), כי שניהם היו אנשי אצ"ל, היו שייכים לבית"ר עוד בחו"ל ואני ידעתי זאת. לא האמנתי עליהם שיעסקו בכך, אבל הם עשו זאת (מסרו ידיעות לבולשת). ואם קבלו כדור, כפי הנראה הכדור ידע את הכתובת.

שאלה: היו גם טעויות.

ברנדט: היו גם טעויות. איני אומר שלא. אני לא האמנתי אישית, למשל, על חיים גוטוביץ (שמסר). אני יודע שהוא היה יושב, בזמן החופש שלו, במקום ללכת לבלוש, היה יושב ומשחק קלפים. ידעתי איפה הוא משחק קלפים וידעתי איפה למצאו תמיד. לכן לא האמנתי עליו (שמסר). אבל שוכנעתי אחר זמן מה.

אלא שכאן הסס את דרכו גבר צעיר ונידו אקרה שלוף. גוטוביץ זינק מעל מדרגות הכניסה לזירת הקרקע שלורה התרחש האירוע, ניסה לפתוח את הדלת, אבל נפל מתבוסס ברמז. שניים מחמשת הקליעים שנורו לעברו שמו קץ לחייו של הגבר בן ה-32.

המתנקשים נמלטו לכיוון רחוב הרב סוק הסמוך. שם, במיומנות רבה, ביצעו פעולת הסחה. הם הטילו פצצת עשן תוצרת בית, שאיפשרה את מנוסתם ללא עטבות. ברירת הדרך, בקומה הרביעית של הבית ברחוב הירקון 29, נשמעו כעבור זמן קצר צעקותיה של יונה גוטוביץ, אשתו של השוטר ההרוג, שהחזיקה בזרועותיה את רימז, בנמס בן השנה וחצי.

סופו של חיים גוטוביץ:

10 במאי, 1944, 08:00, תל-אביב: המש יריות אקרה החרידו את שלמות רחוב הירקון, שותתעורר ליום חדש, והכריעו את הגבר שנצמד לדלת דירת הקרקע בכניין מספר 32, בניסיון נואש להימלט. הוא קרס על הרצפה כשגבו ליורדים. דקות ספורות לפני כן יצא השוטר חיים גוטוביץ מביתו ברחוב הירקון 29, והצה את הכביש בדרכו לעבודתו במטה הסייאידי, מחלקת החקירות הפלילית של המשטרה הבריטית. כשהרגיש בחושיו המחודדים, תוצאה של 12 שנות עבודה כשוטר, כי משהו פוסע בעקבותיו, שינה את מסלולו וצעד לעבר רחוב אלנבי.

הודעה לציבור

א זאב פלש והיים גוטוביץ, בלשים שכירים, מלשינים, סוכני הבולשת האויבת, נידונו למיתה. פסקי-הדין הוצאו אל הפועל כיריה.

ב אנו מפרסמים בזה רשימה שחורה ראשונה של מלשינים וסוכני בולשת שכירים.

ואלה שמותיהם:

1. ישעיהו לוינסון	— תל-אביב
2. שלמה פלדמן	— תל-אביב
3. אביגדור ולצמן	— תל-אביב (בלש):
4. חיים ברמן	— תל-אביב:
5. חיים ויטחנובסקי	— תל-אביב (בלש):
6. שמואל שרמיסטר	— תל-אביב (בלש):
7. י. כהן	— תל-אביב (בלש):
8. מקס שינדלר	— חיפה (קצין בולשת):
9. יעקב חילביץ	— חיפה (סוכן-הבולשת).

בוגדים ומלשינים אלה מזהרים בזה, שאם לא יפסיקו את פעולתם מיד, יבואו על ענשם. דמם בראשם!

2. אזהרתנו מופנית בזה גם אל כל שאר המלשינים ותכלשים, אשר שמותיהם ופרטי-פעולתם ידועים לנו. אם לא יפסיקו את פעולתם מיד, נפרט את שמותיהם והעונש לא יאחר לבוא.

3. הצבור העברי נדרש להתרחק מדי אסותיהם של בוגדים אלה ולהרחיקם אל מחוץ למחנה. כל עברי נאמן יוקיע גם את אלה, הנותנים הכשר „מוסרי" לפעולת הכנידה.

כל המסויע בידי האויב, בעד בצע כסף, כל הבולש אחרי לוחמים עברים וגורם לשפיכות דמם — בוגד בעמו, ובפשעו ימות! אנו נבער את נגע המלשינות והכנידה מישראל. בטוחים אנו כי הציבור יעמוד לימינו.

במתרת בציון. אייר תשי"ד

נציג ההגנה דורש לנקות את שמם של שלושת הבלשים

שלושה אנשים היו חברים באותה "ועדת הדייקים" יצחק אבינועם, יוזם ספר "הזכור", שייצג את אצ"ל אל"מ במיל' גרשון ריבלין, מבכירי ארגון ההגנה ומוכר מערכת ספר ההגנה; אנשל שפילמן, יו"ר האגודה להנצחת חללי לה"י. התכנסותה של הוועדה המיוחדת היתה מעין מסע לאחור במנהרת הזמן. עשרות שנים הלפו מאז אירעו ההוצאות להורג שנחקרו, וכבר מזמן קמה מדינת ישראל וצה"ל הטמיע בתוכו את חברי שלושת המחנות. ובכל זאת, ב-26 ביוני 1990, שעה שהתכנסה הוועדה לפגישת הסיכום, ביקשו שלושת חבריה מהועדה היחידה לדיוניהם, רמה פלינטיגור, ראש מערכת ספרי "זכור", להשאירם לבד בחדר.

שניים מהחברי הוועדה - אנשל שפילמן וגרשון ריבלין - הלכו בינתיים לעולמם. היו"ר, יצחק אבינועם, זוכר בביהוד, שמראש החליט ביניהם לא להתנגד להכללת שם כזה או אחר ברשימת הדייקים בספר "הזכור", במידה שאחד משלושתם יבקש זאת. הסכמה לבקשה כזו לא היוותה באופן איטומטי הודאה מצד השניים האחרים בכך שארגוניהם היסלו חף מפשע.

מהדישומים בניירות הוועדה עולה, שנציג אצ"ל ולח"י לא יזמו את הקמת הוועדה ל"טיהור" שם כלשהו - לגבי שלושה מאנשיהם הם ביצעו "טיהור" שכוה עוד טרם הקמת הוועדה. התביעה ל"טיהורים" בוועדה באה אך ורק מצידו של ריבלין, נציג ההגנה. עיקר בקשתו של איש ההגנה התמקדה בשלושת הבלשים: גוטוביץ, בן-צאל ופולונסקי. שלושתם, מתברר באיחור גדול, אמנם שירתו במשטרה הבריטית, אך למעשה עבדו גם למען ההגנה. בן-צאל, גילה אבינועם, שירת גם את האצ"ל.

האמת נחשבת

ראש מחלקת המודיעין באצ"ל: "ההרג הזה רבץ על מצפוני"

חיים גוטוביץ היה בן 18 כשמימש חלום נעורים ועלה מפולין לארץ ישראל. ביריעה שהתפרסמה בעיתון לאחר

מותו סיפר כי הוא "עבד בפרדסים בחרדה, קיח וסבל, ואחר כך עבר לתל-אביב". למרות שבנעוריו בחו"ל היה פעיל במת"ר, הצטרף גוטוביץ להגנה ובעצה אחת עם הארגון התגייס במקביל למשטרה הבריטית.

למעשה הוא היה על הכוונה שש שנים לפני היסודו. שני בעירים תקפוהו במכשיר קהל. היה זה ללא ספק את אזהרה. אחרי מותו דיברו במשפחתו, שיש לפעול לטיהור שמו. את ההודעה על הטיהור הרשמי קיבלה גיסתו טובה, ומיזרה לדווח על כך לדמי, שכמעט לא הכיר את אביו. היום פקיד במשרד הפנים בתל-אביב. דמי שמח ללכת למשרדי המחלקה להנצחת החייל, שם קיבל את ספר "זכור". בעמוד 203 מופיעים תמונתו של אביו וסיפור חייו הטרגי.

געגועים לאבא

היתום: "לאבא לא היה תחליף. היום אני מתנחם בטיהור"

דמי ארצי-גוטוביץ: "הייתי בן שנה וחצי כשאבא נעלם מהחיים שלי. אמא אמרה לי שאבא מת, אבל ילד בגיל הזה לא מבין כלום. במועון, בגיל שלוש, כולם כבר אמרו 'אבא' ו'אמא', ואו

שאלתי איפה אבא שלי. אמרו לי שאבא מת, ואני זוכר שבכיתי". כשהתבגרה, קרא דמי על אביו בגזירי עיתונים ישנים השמורים עימו עד היום. בגיל שבע פקד לראשונה עם אמו את קבר אביו בחלקת חללי ההגנה בנחלת-יצחק. "הייתי קטן ולא יכולתי לומר תפילת קדיש", הוא נזכר, "או אמא שכרה חזן שאמר במקומי קדיש בקול נוכים. אחר-כך הוא התווכח עם אמא על המחיר, ארבע או חמש לירות. זה נורא כאב לי. חשבתי לעצמי 'הוא בוכה תמורת כסף'".

דמי שילם מחיר כבד על אברו אביו. הוא טולטל בין פנימיות למוניחן, וזוכר לטובה רק את פנימיות "הדסים", שם היה שבה וייס המרדף שלו. "העובדה שייצגו את אבא שלי השפיעה על כל חיי. אני בטוח בזה כשאני מסתכל אחורה. אם אבא היה חי והמשפחה היתה נשארת בשלמותה, לא היו עוברים עלי הגלגולים הקשים שעברתי בחיי. כל החיים שלי היו גיהנום. לאבא לא היה תחליף. היום אני יכול רק להתנחם בעובדה, שהטיהור החזיר את אבא שלי לרשימת הנופלים על הגנת ישראל.

"אני מגיח שחיי היו מתפתחים אחרת אם היה לי אבא. כמעט שום דבר בחיי לא השלמתי, לא את הפנימיות הצבאית בה למדתי, ולא את השירות בצה"ל. התנדבתי לגולני, למרות שכבן יחיד יכולתי להימנע משירות קרבי, אבל השירות נגמר לא טוב, שלא באשמתי".

גם היום בודקות עיניו המחולות. כשהוא מצטט אחרים, האזורים שלפי התמונת הוא הימה לאביו. בזכרונותיו ניכרים הגעגועים לדמות אב.

"פעם, בליל חורף אחד", נזכר דמי, "הגיע לבית שלנו אדם זר שישב עם אמא במטבח. היא הכינה לו ארוחת ערב, והם דיברו על אבא שלי. אני חושב, שאולי היה זה אחד המתנקשים ששב למקום הפשע. מי יודע, אולי הוא בא להביע חרטה".

אין בחילה

"אם המתנקש ירצה לדבר איתי, אני לא רוצה לשמוע אותו"

לאה בן-צאל ודמי ארצי-גוטוביץ מקפידים שלא לכנות "רוצחים" את אלה שלקחו את חייהם של אבותיהם והותירו אותם יתומים. אולי מפני שהם יודעים שהמתנקשים לא היו "חרב להשכיר" אלא האמינו בצדקת ודרכם, אולי בשל הזמן הרב שעבדו מאז שנרצחו האבות, אולי בשל ההשלמה החיסטורית עם המוות. ואולי אלה החיים הקשים שידעו ומצוקות וטוה, שלא השאירו מקום גם לשנאה.

מצד שני, שניהם לא מעוניינים להיפגש עם המתנקשים, גם אם יבקשו זאת. "הם הרי לא יותירו לנו את אבא", אומרים שניהם כמעט בנשימה אחת. "גם אם האיש שירה באבי ירצה לבוא ולדבר איתי, אני לא רוצה לשמוע אותו", אומר דמי ארצי-גוטוביץ. "הוא לקח את אבא שלי, ומאז הכל השתבש".

היתומים, שלא הכירו זה את זה, ביט באול תש"ח 1998.

מדברים על קברי האבות

לדמי, בנו של חיים גוטוביץ, וללאה וגדעון בן-צאל, ילדי של-משה, לא היו חיים קלים. חוט טראגי מקשר את סיפור חייהם של היתומים, שמעולם לא הכירו ולא ידעו זה על קיומו של זה. דמי, היום בן 56, מעולם לא הקים משפחה. את שם משפחתו שינה לארצי, ללא סיבה מיוחדת. הוא ממשיך להתגורר כדייר מוגן באותו חדר על הגג, ממנו יצא אביו לדרכו האחרונה.

גדעון (62) ולאה (58) בן-צאל, משייכים להתגורר באותה דירת קרקע ברחוב דיונגוף בתל-אביב, אליה עברו לאחר שהוריהם התגרשו. גדעון שירת בצה"ל ובמשמר הגבול, חלה

במחלה קשה ולא התאושש. שניהם לא נישאו מעולם. ב-1970 השניים האחרונות מקדישה לאה את חייה לטיפול באחיה החולה. לאה ודמי הופגשו באחרונה באמצעות "יריעות אחרונות". שניהם גדלו ללא אב. משניהם נשללה שמחת הילדות. בפגישתם היחידה התעניינו היכן קבורים האבות ואיך מתחזקים הקברים.

דמי ארצי-גוטוביץ, 56. פעולם לא הקים משפחה. "העובדה שרצחו את אבא שלי השפיעה על כל חיי. אני בטוח בזה. כל החיים שלי הם גיהנום".

בהודעה של לה"י נאמר כי חוסל "מלשין"

תחקיר: גילי אבנת

רצה חיים גוטוביץ

על "ההגנה" ומלחמות היהודים

חיים גוטוביץ, חנות המכולת של ורבה, רצח יאיר ועוד...

קטע מתוך שיחה עם: אלי מנדל (30.9.06)

הקלטה ועיבוד: צבי רז

(הנכתב להלן הם זיכרונותיו של אלי מנדל. ברור מאליו שאלי, על אף שהיה חבר ב"ההגנה", לא היה מודע למשימות שהטילו מפקדי "ההגנה", על חיים גוטוביץ ששימש כבלש במשטרה הבריטית, ועל אהרון ורבה מפקד ב"ההגנה" במחוז ת"א.)

... הייתי אז חבר ב"ההגנה" בתל-אביב. הפצתי את דפי ההגנה שנקראו בהתחלה "אלף-בית", אחר כך הגיליונות נקראו בשם "אשנב" ומאוחר יותר גיליונות אלו יצאו בצורה מסודרת והיו לשבועון "במחנה". לא נשאר לי העתק מהחוברות האלו. זה היה מסוכן להחזיק בהן. כל שבוע היתה לנו מערכת ברחוב יהודה הלוי ושם במרתף היינו שלושה

שעסקנו בהוצאה ובהפצה. הייתי האדמיניסטרטור של הדברים האלו. היינו מכניסים את החומר המודפס, כ- 4-6 עמודים, למאות מעטפות ואני חילקתי זאת בתל אביב בעזרת האופניים. הכנסנו זאת לתיבות הדואר. אני נזכר במקרה אחד: ברחוב נחלת בנימין בפינת רחוב השומר היתה מתפרה של כ-8 חייטים והם היו קשורים לארגון "ההגנה". הייתי בא למתפרה עם האופניים ותיק מלא במעטפות. הייתי מוסר במתפרה כמה מעטפות. אחד מהעובדים שחזר משוק הכרמל אמר לי ששוטרים אנגליים הקיפו את האזור. נכנסתי לפרוזדור של הבניין, הוצאתי את המעטפות, ומילאתי את כל תיבות הדואר במקום, יצאתי עם האופניים ובאתי לקראת השוטרים. הם עצרו אותי, פתחו את התיק ולא מצאו דבר. העריכו אותי אז על כך במרכז

צבי רז

18.9.1944 / 18.9.1944

7

אלי"ב

לקוסי ידיעות / דברים בשם חומרים

במערכות הצדיניות הציונית בלונדון

רבו סגנויות של התחבית הציונית הצדיניות

הנה מבט פנימי בלונדון:
לונדון ידעה היטב באנליה ובחילוקי און לור ידעה
יה חיי המשיח הילסה המספר המות שמי ידעה
האמנות תלית בעינות המניס המני עשייה לזיה
האנגלי המפיקים קשיים וישרה את העם המכונה

ההגנה. הייתי משאיר שתי מעטפות אצל של אבא של אהרון ורבה, בחנות המכולת שלו שברחוב הירקון פינת אלנבי. מעטפה אחת בשביל אהרון וורבה ואחת בשביל חיים גוטוביץ. החוברת היתה סודית, כנגד האנגלים. פעילויות ותוכניות של ארגון "ההגנה". אהרון וורבה עבד אז בוועד הפועל של ההסתדרות והיה ביחסים טובים עם גוטוביץ.

גוטוביץ גר שם בסביבה. אהרון ביקש שאשאיר את 2 מעטפות בחנות המכולת של אביו. אחת מחברות ה"הגנה" עבדה בניקיון במשטרה ברחוב הרב קוק ושם עבד גם גוטוביץ. גוטוביץ ידע טוב עברית, נדמה לי שלמד בגימנסיה העברית בקובל, היה אדם מלומד. הוא היה מתרגם עבור האנגלים את "החומה" וגם את החוברת של "ההגנה". אני בתור מפיץ העיתונים לא הייתי יכול שלא לתת לו את העיתון כי הוא ידע שאני מחלק זאת. הוא היה במשטרה מתאם מטעם "ההגנה". היה אדם דו-פרצופי. עבד גם בשביל ה"הגנה" וגם בשביל המשטרה הבריטית. (לשאלה למה לא מסרת על כך ל"הגנה" עונה אל) לי היה קשר רק עם המערכת. שם היתה לנו רשימה של מוסדות אליהם הבאתי את המעטפות. הדפסנו יותר מאלף חוברות שכאלו. הם נועדו למוסדות גדולים, לוועד הפועל, וכדומה. שק מלא העברנו לקואופרטיב

"אגד" עבור סניף "ההגנה" בירושלים. אני חילקתי רק לאנשים פרטיים או לקואופרטיבים ובתי חרושת קטנים. כ- 200 מעטפות הייתי יכול להכניס לתיק שלי. באותם ימים עבדתי ביום ב"סולל בונה", שהיה שייך להסתדרות. בערבים, כשסיימתי את העבודה ב"סולל בונה", עסקתי בהפצת המעטפות. כל פעם הדפיסו את החוברות בדפוס אחר. אף פעם לא תפסו אותנו. לאנגלים עד "השבת השחורה" (כינוי שניתן ליום שבת, 29 ביוני 1946, שבו ערך השלטון הבריטי בארץ ישראל סדרה של פעולות כנגד היישוב היחודי) לא היה עניין לרדוף אחרי אנשי "ההגנה". בעזרת הניסיון שצברתי, אחר כך- עם קום המדינה- הקמתי את המשרדים והפירמה שלי (הפצת ספרים וכתבי עת). ב"ההגנה" למדתי את המקצוע הזה...

בחנות המכולת של ורבה ידעו מה הן המעטפות שנתתי להם, האבא של אהרון, האמא, או מי שהיה שם בחנות. בכל בוקר ישב בחנות הזאת גוטוביץ. הוא לא היה במדים, לבש תלבושת אזרחית. היה בלש, סוכן. הוא חיפש אנשי אצ"ל ולח"י וקומוניסטים. הוא "שלח" כמה קובלאים קומוניסטים מהארץ, הלשין עליהם. זה היה התפקיד שלו. ביניהם הקובלאים מוטקה קפלן והקוזינה שלי ממשפחת רויזן. הגעתי למסקנה שהוא לא היה טלית שכולה תכלת אחרי מה שהבחורה שעבדה בניקיון סיפרה לי. האנגלים זרקו הכל לפת ו"ההגנה" לקחו את הפחים עם הניירות וראו ששם יש את גיליונות "החומה" והוא, גוטוביץ, תרגם עבור האנגלים. (ושוב: למה לא סיפרת זאת לאנשי ה"הגנה"?!) היו לנו אז הרבה התלבטויות. אני למשל נתתי לו את המעטפה בגלל ורבה. ורבה היה גם כן ב"ההגנה". אהרון ביקש שאשאיר לגוטוביץ מעטפה. חיים ידע שכל שבוע הוא צריך לקבל את המעטפה הזו. אהרון כבר תפס אז עמדה חשובה בוועד הפועל. לא ידוע לי מה היה התפקיד של אהרון ב"ההגנה" (העורך: על פי ספר "ההגנה בתל אביב" אהרון ורבה היה מפקד ב"ההגנה" וכינויו היה

"חסידי"). (באותם ימים של מאבק בשלטון המנדט, אלי מנדל סבר ש:) זו היתה טעות למסור לגוטוביץ את החומר...

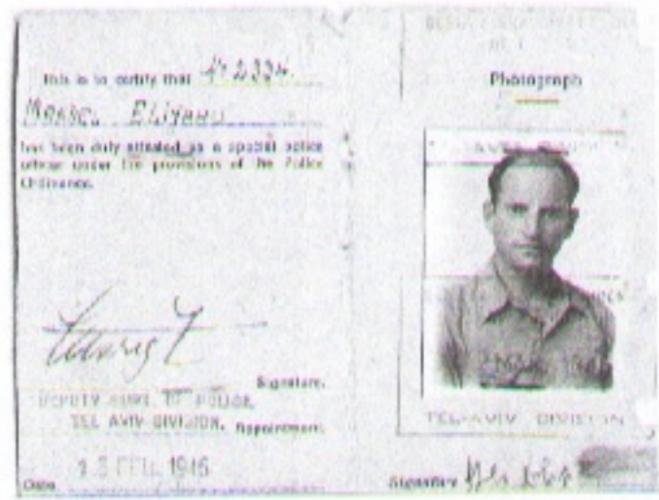
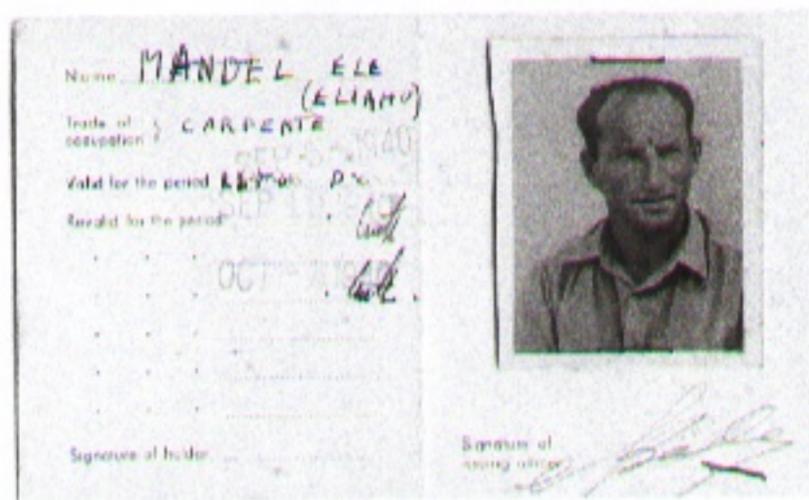
ב"ההגנה" הייתי מאוחר יותר גם מפקד עמדה בשפת הים ליד מסגד "חסן בק". המרכז היה בשוק הכרמל, בין הערבים, היה שם חדר ובו נשק. הביאו לנו איזה רובה לעמדה שלנו ושני אקדחים. (שאלה: זה היה בתקופת הבריטים, נגד מי היה הנשק?) היה אסור לנו להחזיק בנשק. אבל הערבים ממגדל חסן בק היו צולפים בנו, זה נמשך שנתיים שלוש. הם ירו על רחוב הירקון ורחוב אלנבי וכהגנה בנו ברחוב אלנבי קיר מגן מבטון. לנו לא היה שום עסק עם הבריטים. אני לא התעסקתי אף פעם נגד הבריטים ובגלל זה אף פעם לא תפסו אותי ולא ישבתי בכלא. היו אנשי "ההגנה" שהחלו לפעול נגד הבריטים ונאסרו. אם הבריטים היו תופסים אותנו עם נשק היו אוסרים אותנו. אסרו הרבה אנשי "ההגנה". וכמובן גם אנשי לח"י ואצ"ל שהוציאו אותם להורג. וגם את יאיר שטרן. פעם נסעתי בפלורנטין והוא התחבא באחד הבתים ברחוב וושינגטון, לא רחוק משם גר הרב המפורסם פרנקל. עמדתי שם במקרה מול הבית, ליד קיוסק אחד.

הקיוסקאי היה חבר שלנו, ציוני גדול שגם אצלו השארתי מעטפות מטעם "ההגנה". בבית בקומה שנייה התחבא שטרן בארון. הוציאו אותו מהארון והמפקד הבריטי ירה בו, שכחתי את שמו. היה ב"ההגנה" זוג שגר בצפון תל אביב ועל ידיהם נודע לאנגלים על מקום המחבוא של יאיר. ברחוב, למטה, היו עוד אנשים, חנוונים. כולם עמדו ראו וידעו. כשעמדתי בקיוסק ודברתי עם האיש באו בקומנדקר שלושה-ארבעה בריטים מהמשטרה. באו עם הכתובת מוכנה, זו שמסרו בטעות חברי ההגנה. היו על כך אחר כך הרבה דיבורים בעיתונות. זו היתה טעות ואפשר לומר לא טעות מכיוון שההגנה ניהלה פעילות נגד לח"י. הם היו טרוריסטים. הוציאו את שטרן מהארון, הושיבו אותו על כסא והמפקד, הקפיטן האנגלי של המשטרה, ירה בו. לא, לא זוכר ששמעתי ירייה. ירו עליו שניים שלושה כדורים מהאקדח. הורידו אותו לקומנדקר, כולנו ראינו כשהוציאו את שטרן מהבית. סחבו אותו ברגליים ובראש. הם באו לתפוס אותו חי אבל האנגלי על דעת עצמו הרג את שטרן. (לשאלה: מה הרגשת כשרצחו את האיש?) אני לא הרגשתי כלום כיוון שאנו ניהלנו מלחמה נגד לח"י. אני לא זוכר ששמחתי, הייתי בחור צעיר. אנו לא הצטערנו...

סופו של יאיר שטרן (מתוך ויקיפדיה): שטרן הסתתר בדירת הגג של טובה ומשה סבוראי ברחוב מזרחי מספר 8 בשכונת פלורנטין בתל אביב ובכ"ח בשבת תש"ב (12 בפברואר 1942) נתפס על-ידי המשטרה הבריטית, נכבל לכיסאו, ובעודו קשור, ללא משפט או שימוע, נרצח בדם קר בידי המפקח ג'פרי מורטון, בטענה כי ניסה להימלט - טענה שהתבררה כשקרית. השלמה על פי ספרו של פרופי יוסף נדבה: שתי שכונות הוכנסו לחדר כדי לזהותו. גופתו הורדה בתוך שמיכה למכונית "הצלב האדום" שזומנה לשם מראש. לפנות ערב נערכה הלוויה חפוזה. רק אמו אחיו וניסתו נכחו באותו מעמד. הוא נקבר בבית העלמין בנחלת יצחק.

בתקופת ה"סזון" תפסנו אצ"לניקים בתל אביב ובחיפה ומסרנו אותם למשטרה הבריטית. לא, לא אני, לא תפסתי עמדה כ"כ חשובה ב"ההגנה". הייתי רק מפקד עמדות ודברים שכאלו, כיוון שבאתי מפולניה כסרג'נט בצבא הפולני. ידעתי בענייני צבא הרבה יותר מהרבה ב"ההגנה". לא הייתי יכול להתקדם ב"ההגנה" כיוון שהשליטה ב"ההגנה" בכל הארץ היתה בידי מפא"י. אני לא הייתי אקטיבי במפא"י. כשעזבתי את הקיבוץ של שומר הצעיר הייתי רק חבר בארגון "הפועל" וב"ההגנה". לא קודמתי ב"ההגנה" אולי בגלל ששרתתי שלוש שנים בצבא הבריטי כגפיר בצפון הארץ, בגדר התיל, ושם היו לי הרבה צרות עם "ההגנה", עם דוד הכהן. אבל המשכתי ועבדתי עם "ההגנה", זה היה הטבע שלי. הכל בשביל "ההגנה"...

מתעודותיו של אלי מנדל:

תודה מיוחדת לחברנו **אלי מנדל** שהפנה את תשומת לבנו באחת מהשיחות שערכנו איתו, אל אחד מיקירי וחלוצי העיר קובל - ד"ר אברהם גורלי.

גורלו של משפטן מבריק: ד"ר אברהם גורלי - ברונזפט

היתה זו סגולתו הנפשית היקרה להתחבב

על החברה, סגולה שנבעה מתוך אהבת האדם.

הנכונות לעזור לכל, היתה זאת סגולת לבו

הטוב. סגולה זאת היתה הקו האופייני של אברהם לאורך חייו. אברהם בחר ללמוד משפטים, לאחר טיימו את הגמנסיה. מעולם לא גרס את המונח המקובל הקארייריסטי, "אדבוקאט". חניך הגמנסיה העברית, חדור רוח ציונית חלוצית, שאף ללמוד חוק ומשפט במוכן הרחב ביותר של המושג, ובאמת לאחר שגמר את חוק למודיו באוניברסיטאות ווילנא ווארשה עלת לארץ והשתלם באוניברסיטה העברית בירושלים כתלמיד מחקר... הוא למד את החוק הבינלאומי והוכתר בתואר ד"ר לפילוסופיה עבור מחקרו במקצוע היחסים הבינלאומיים. תדיר טציה שלו "שאלת המיעוט היהודי בחבר הלאומים", שפרופ' נורמן בנטוויטש כתב לה דברי הקדמה מלאי הערכה, זכתה לתשומת לב של בעלי מקצוע.

קטעים מתוך ספר קובל:

מראשית דרכו התגלה אברהם גורלי כמשפטן מובהק, יוריסט בחד. היו

בו אותן הסגולות הנדירות שציינו את המשובחים והנודעים שביווריסטים היהודים: ידיעה מעמיקה בשדה החוק, חריפות-השכל ותפיסת מהירה, אינטלי-גנציה בלתי-רגילה, חוש לצדק, ומעל לכל — לב רגיש וחם. לכל אלה נוסף עוד קו אופייני — העורק הציבורי, ההבנה לצרכי ציבור ועם. עד מהרה יצא לו שם בירושלים כעורך-דין וכיוריסט מובהק. רבו הדורשים לו, ביניהם רבו הנצרכים וחסרי-אמצעים. שלעולם לא היה פוטרם, נוטל את עניניהם ומשפטיהם להגן עליהם בהתנדבות ובמסירות. כיוריסט היה מכובד על השופטים, כי טענותיו הצטיינו בהגיגן ובהירותן, בענינותן ובקיצורן. בעבודה צבורית ומדינית, סמוך לעלותו נכנס ל"הגנה".

הוא עבד בלי ליאות בלשכת ההסברה בארגון

במחוז ירושלים. במיוחד טיפל בשחרור אסירי ההגנה, השלטון המנדטורי הכביד עלו, רבו העצורים עבור גשיאת נשק, רבו והלכו אסירי ההגנה בכל הארץ, שהובאו ונכלאו בבתי-סוהר שונים וביחוד באלה שבירושלים. העבודה היתה רבה, מעיפת, מורטת עצבים תוך טיפול עם אנשי הבולשת והמשפט המנדטורי הנוקשה. רבים רבים מתברי ההגנה, ותיקים וצעירים שוחררו מבתי-הכלא ומצפרי המשטרה והבולשת, הודות לעזו רוחו ואומץ-לבו של אברהם גורלי, שלא ידע עיפות ומורך בעבודתו זו.

נוסף לעבודתו המקצועית כעורך-דין, ונוסף לעבודתו הציבורית ופעילותו

ב"הגנה", פיתח אברהם גורלי פעולה חשובת כעתונאי, פובליציסט פוליטי בעל שאר-רוח, וכעורך ומו"ל בשדה החוק והמשפט. במשך כמה שנים עבד במערכת "דבר" (1936—39), וכתב מאמרים ורשימות בענינים מדיניים ובינלאומיים. הוא נלחם את מלחמת חוקיותו של עם ישראל לארץ-ישראל, נמנה עם אותם בהירייה-עינים שחזו את דבר הקמתה של מדינת ישראל, כשעוד רבו הספקות והמקפוקים והמהססים כאחת.

הוא היה מלא תכניות ושאיפות. אחת מתכניותיו הרבות שלא הספיק

להגשימה, היתה הוצאת קובץ בשם "המשפט בספרות העברית והעולמית", ולמטרה זאת כבר אסף וציין עשרות פרקים.

מלא מרץ, שופע תכניות ורעיונות, נדיב-לב וברוך-הומור, נקטף לפתע

באמצע חייו, בטרם מלאו לו 43 שנה, בתאונת-דרכים בדרך לבאר-שבע. נפסק פתיל חייו, חיים מלאי עבודה לעם ולמדינה.

ספרי משפט שכתב וערך אברהם גורלי על פי הנמצא בספרייה הלאומית בירושלים:

- דיני תעבורה / לקוט וסודר ע"י א' גורלי, י' ברנר וצ"ע פרץ; ערוך בידי א' גורלי. הוצאת ספריה משפטית, [1950].
חוק הדירות והעסקים <: חוקים, פסקי-דין ופירושים. "מסדה", תש"א.
חוק ומדיניות: מבחר כתבים. קרית ספר, תש"ך.
חוקים וכו' / מלוקטים וערוכים בידי א' גורלי וע' ברק. דיני שכירות. ספריה משפטית, [1952].
מבוא לדיני נזיקין / מאת אברהם גורלי. ידן ירון. אליקים הררי. ש' בורסי, תשט"ו 1954.
פקודת החוק הפלילי ... / ערוך בידי א' גורלי וידן ירון. ש' בורסי, תשי"ב.
פקודת החוק הפלילי: מס' 74 לשנת 1936 / (בעריכת א' גורלי). ש' בורסי, תשי"ג.
פקודת נזיקים אזרחיים / ש' בורסי, [תש"ט].
שאלת המיעוט היהודי בחבר הלאומים: תולדותיה והתפתחותה של הגנת המיעוטים... ספריה משפטית, תשי"ב.

פרקליט הצבאי הראשון:

סא"ל אברהם גורלי - 1948

מתוך "ההיסטוריה של הפרקליטות הצבאית"

הפרקליטות הצבאית צמחה מתוך השירות המשפטי ב"הגנה". מאחר ש"ההגנה" הייתה מעין ארגון צבאי והיררכי, היא נזקקה לכללים ולמשמעת ולמערכת שתאכוף אותם. כך הוקם השירות המשפטי ב"הגנה". הוקמו בתי דין, ומונו תובעים וסנגורים למשפטים. חברים אחדים בהגנה קיבלו מינוי קבוע לתובעים וכוונ "תובעים כלליים". במקומות שונים חוברו תקנונים משפטיים שכללו, בין היתר, פירוט של בעלי תפקידים משפטיים (שופטים, תובעים וכדומה) ושל עברות. לקראת קום המדינה חובר התקנון המשפטי של "ההגנה". כשקמה מדינת ישראל, והוקם צה"ל, קם גם השירות המשפטי, בדומה ליתר חילות צה"ל - שירות המשוריינים, שירות התותחנים, שירות המודיעין, שירות ההנדסה, שירות הסעד ועוד. בראש השירות המשפטי עמד ע"ד אברהם גורלי, שהיה התובע הכללי הראשי של "ההגנה" והמשיך בתפקידו. ... בסוף שנת 1948 החליף חוטר ישי את גורלי בתפקיד התובע הכללי הראשי.

פרשה כאובה:

הוצאתו להורג של מאיר טוביאנסקי

מתוך ויקיפדיה:

עם קום המדינה הוצא להורג מאיר טוביאנסקי לאחר פסאודו-משפט צבאי מהיר ובלתי חוקי. לאחר שהדבר נתגלה טוהר שמו של טוביאנסקי, והאחראים להוצאה להורג נשפטו. קשה לקרוא לזה "עונש" מוות, שכן טוביאנסקי "נשפט" על-ידי בית-דין שחבריו מינו את עצמם, ללא כל חוק או סמכות, וברור ש"הרשעתו" בטלה ומבוטלת. למעשה מדובר ברצח לכל דבר, באמתלה חוקית.

פרשיית ריגול

במהלך מלחמת העצמאות מספר מתקנים אסטרטגים של תשתית המים בירושלים נפגעו פגיעות ישירות. פגיעות אלו עוררו חשד כי מיקום המתקנים הועבר ליורדים. לאיסר בארי, אז ראש המודיעין הצבאי בצבא שזה עתה קם, סופר כי מצאו אצל אחד מראשי המשטרה הבריטית, תרשימים של אתרי חברת החשמל בירושלים. הושמעו דיבורים כאילו יש במסמך פירוט מלא של כל המפעלים לייצור נשק בירושלים, מה שהתגלה אחרי זמן כלא נכון. בארי הורה לחקור מיידית מי הדליף את המסמך החשאי הזה לידי הבריטים. הבדיקה נערכה במהירות מבלי להעמיק והחשד נפל על טוביאנסקי.

טוביאנסקי, שאכן היה בקשר עם בריטים שונים, עוד מן השנים שהיה בצבא הבריטי, וחשב שקשרים אלו יועילו לו לקבלת מידע מהם, אכן העביר לידי הבריטים מסמך של אספקת החשמל בירושלים. מסמך שיתכן ואף הוא לא היה צריך להגיע לידיהם, אולם כפי שהתברר לאחר מעשה, מסמך זה לא חשף כלל את תעשיית הנשק של ההגנה בירושלים.

בארי שמע שטוביאנסקי מגיע באותו יום לתל אביב, ושלח לקרוא לו לשיבת חרום. ברגע שנכנס טוביאנסקי למשרדי המודיעין בתל אביב, נעצר ונחקר קשות על ידי דוד קרון, איסר בארי, בנימין גיבלי ואברהם קדרון שהיה אחר כך מבכירי משרד החוץ הישראלי, ועבד אז גם במודיעין. החוקרים הצליחו להוציאו ממנו "הודאה" שהוא אכן העביר את המסמך לידי הבריטים. אלא שטוביאנסקי התכוון למסמך אחר בתוכנו משהתכוונו חוקריו. הם הדיעו לו שהוא מואשם במעשה ריגול חמור והוא יועמד לדין עוד באותו יום.

ביום 30 ביוני 1948 הוכנס טוביאנסקי למכונת שלווה בידי שתי מכונות אחרות שיצאו מתל אביב לכיוון חולדה, ומשם הגיעו לכפר הערבי לשעבר בית ג'וז, שעליו הוקם מאוחר יותר מצפה הראל, בצמוד לקיבוץ הראל של היום. הכפר הערבי שהיה שם נהרס ימים אחדים קודם לכן, בידי אנשי חטיבה 7 של "גבעתי" שכבשה את המקום והשמדה הכול להוציא כמה בתים. טוביאנסקי הוצא מן המכונת, הוכנס לאחת מכיתות בית הספר, שהיה בניין גדול ומרשים. הוא הוצב למול שלושת שופטיו שהיו לא אחרים מאשר דוד קרון, בנימין גיבלי ואברהם קדרון. החוקרים מן הבוקר הפכו עתה לשופטים. עורכי דין לא היו שם והמשפט הסתיים במהירות רבה.

בעת שהדיון התנהל, עסק איסר בארי, שאיחר למשפט, בהכנת כיתת היוזרים שנלקחה מאנשי חטיבת "הראל" שהיו באזור. אלו הוכאו לכית הדו-קומתי שגותר על תילו עד היום בקיבוץ הראל והנושא את השם "כית הקשתות", בלי שידעו לשם מה הובאו לשם. לאחר שעה קלה הגיעו החוקרים/השופטים לכית זה וכפתו את טוביאנסקי. קשרו אותו בעיניו. הוא הוצב עם פניו אל הקיר, וכיתת היוזרים נצטוותה לירות כראשו, ואנשיה הרגו אותו בו במקום. ליד הקיר נחפר בור, לתוכו הושלכה גופתו של טוביאנסקי וכוסתה בעפר.

טיהור שמו

בעקבות מאבקה של האלמנה לטיהור שם בעלה, בא היועץ המשפטי הראשון של הממשלה, יעקב שמשון שפירא, ודרש לבדוק את "תיק טוביאנסקי". ראש הממשלה, דוד בן גוריון נאות, ולאחר שנה מינה ועדת בדיקה. אהרון חטר-ישי, הפרקליט הצבאי הראשי, פתח בהליכים לזיכוי של מאיר טוביאנסקי, וקבע כי הוצא להורג למרות שלא ביצע את העבירות שיוחסו לו. בארי, ראש אמ"ן באותה עת, נמצא אשם בהריגה, אך בשל פעילותו המסורה ורבת השנים לטובת המדינה הישראלית, נדון למאסר של יום אחד בלבד, "מזריחת השמש ועד שקיעתה". עוד באותו לילה חנן אותו נשיא המדינה חיים ויצמן בהמלצתו של הרמטכ"ל. כך הלך לו בארי הביתה בלא עונש, אך מדוכא מאד... שנה לאחר המשפט, ב-1 ביולי 1949, כתב בן-גוריון לאלמנתו של טוביאנסקי שבעלה "היה חף מפשע, ופסק הדין וכיצועו הם טעות טרגית". זאת לאחר שבמשפטו החזר זוכה מכל אשמה ואף הוענקה לו דרגת כבוד של סרן. הודאה זו של בן גוריון, לגבי משפט שבוצע במהלך מלחמה, הייתה מעשה מוסרי חשוב ואבן דרך משמעותית בעיצוב סמכויות הצבא ובפיקוח הדרג המדיני עליה.

פרשת טוביאנסקי ואברהם גורלי מתוך ישראל והציונות - אנציקלופדיה Ynet :

...בארי התייעץ בנוגע לטוביאנסקי עם אברהם גורלי, התובע הצבאי הראשי באותה העת. מאוחר יותר טען בארי כי הבין מהשיחה שגורלי המליץ לו ואף אישר את עריכתו של משפט שדה...

פרטים מלאים על פרשת טוביאנסקי ועל מעורבותו של אברהם גורלי ניתנים בספר: כיתת יורים בבית ג'וז, מאת שבתאי טבת.

להלן קטעים נבחרים מהספר:

ב־28 ביוני 1948

נערך על מסלול התעופה בירושלים — היום גן-סאקר בעמק המצלבה — מסדר השבעה לחיילי צה"ל, שסרן מאיר טוביאנסקי היה מופקד עליו. אשתו לנה ובנו בן ה־11 יעקב היו כקהל הצופים, והילד צילם כמה תמונות של אביו, שהיה נפעם מהנכבוד הרב שנפל בחלקו, ולא העלה בדעתו כי מאז 16 בחודש הוא נחשד בריגול ובכגיחה. בערב הוא סיפר לאשתו ולבנו, שקיבל רשות לנסוע למחרת בבוקר לתל-אביב ליומיים, וכשבו יביא עמו צורכי מזון.

באותו יום ב־28 ביוני, בתל-אביב, הראה בארי לסא"ל ד"ר אברהם גורלי, התוכ"ל הראשי של צה"ל וראש השירות המשפטי כפועל, את ה"תומר" ונועץ בו כיצד לנהוג בטוביאנסקי. לדברי גורלי, שיחתם התרכזה "בעיקר בחקירת המרגל החשוד, לאחר שיוכח מירושלים, על העמדתו לדין בסיוע החקירה, כעבור זמן." בארי טען שגורלי הסביר לו שמחמת ליקוייה* אין חוקת השיפוט תש"ח של ה"הגנה" ערוכה ל"משפטים רציניים" הכרוכים בעונש מקסימלי, כלומר — עונש מוות, ובתור תוכ"ל "לא אוכל לקבל על אחריותי משפט כזה" כיוון שהוא בלתי-חוקי. לפי החוקה אפשר לשפוט את טוביאנסקי רק ב"משפט מחתרת", כלומר על-ידי בית-דין שדה. בשל דבריו אלה של גורלי מצאו השופטים, שהוא השיא לבארי עצה מכשילה. ואכן, בארי הסיק, לדבריו, "כי כקצין, כמפקד יחידה, הוא רשאי לעשות כן."

משיחתם זו הסיקו השניים מסקנות שונות בתכלית. גורלי טען שתחילה "על בארי היה לנהל את החקירה" של טוביאנסקי. את הפקודה לעצור את טוביאנסקי לעשרה ימים הוציא גורלי לשם כך, ואף "היה לי מובן כי העצור יובא אלי" מירושלים לחקירה, ו"לא דובר מה יעשה אחר-כך". לשאלת בארי: "מה בדבר משפט אחרי החקירה?" הוא ענה כי "הוא [בארי] יצטרך לדאוג לבית דין שדה". גורלי חזה איפוא שני שלבים נפרדים: תחילה חקירה, ורק אחריה – אם יוכח הצורך בכך – משפט שדה. בארי טען שדובר רק בשלב אחר: בית-דין שדה.

חרף חשיבותן המשפטית הרבה, חידת הגרסות הסותרות של בארי וגורלי לא נפתרה מעולם. גם בית-המשפט המחוזי בתל-אביב לא הכריע איוו גרסה נכונה, שכן הוא קבע, מחר גיסא, ש"איננו סבורים גם כי בארי יכול היה להסיק מסקנה כזו מדבריו של גורלי ולחשוב כי אם יעשה כן יהיה מעשהו חוקי"; ומאידך גיסא, שגרסת-גורלי – ש"חקירת המרגל החשוב" עמדה במרכז השיחה – היא "מופרכת". מחוסר היכולת להכריע בין שתי הגרסות אפשר להסיק, שבארי דיבר אמנם על חקירת טוביאנסקי – בהתאם להמלצה במכתב-הלוואי ולתואר "חוקר", שיוחס לו בדו"ח על המשפט – אבל למעשה הכין לעצמו גיבוי להקמת בית-דין שדה. דומה איפוא שכשם שגבלי זמם להפקיע את טוביאנסקי מתחום פיקודו של שאלתיאל ולהוציאו אל "מחוז לירושלים", כך זמם גם בארי, מאותו טעם, להפקיע את טוביאנסקי מתחום השיפוט של הפרקליטות הצבאית ולהסגירו למשפט-שדה שבו הוא יהיה הקובע גם לגבי ביצוע מיירי של גורל-הדין. מוזימתו זו תועק במהלך כל העלילה, שמרגע זה נכנסה להילוך גבוה.

העובדה שהתלונה והפקודה מדברות בפירוש כמעצר על-ידי המשטרה הצבאית לעשרה ימים "לשם חקירה" ב"בית-הסוהר הצבאי" בתל-אביב מחזקת בעליל את גרסתו של גורלי; אולם העובדה, שסגנו הכהן הטיל את המעצר על גניזי מהש"י, מחזקת את גרסת בארי. דומה שהמסקנה היחידה המתבקשת היא שבשלב ההוא פעלו בארי וגורלי בעצה אחת, ושניהם כאחד לא התכוונו לחקור את טוביאנסקי חקירה של ממש, אלא היו מעוניינים בהוצאתו המהירה להורג בדרך זו או אחרת. מכל מקום, בדבר אחד אין ספק: מעצרו של טוביאנסקי בידי גניזי – ולא בידי המשטרה הצבאית; והסעתו למקום הוצאתו להורג – ולא לבית-סוהר של המשטרה הצבאית בתל-אביב – היו הפרה ברורה וגסה של החוק.

ב"15 ביולי הגיש גורלי לבן-גוריון "הצעות חוקים על מעצר ובגידה", אך הן לא הניחו את דעתו. דומה שכעת הזאת כבר הגה בן-גוריון כהחלפתו של גורלי

ב"9 בנובמבר דן

בן-גוריון עם הרמטכ"ל דורי והיועץ המשפטי לממשלה שפירא במפורש כהחלפת גורלי – שהוא, לרברי שפירא, ודומה שדבריו בעניין זה שיקפו את דעת בן-גוריון – "כחור טוב – אבל אינו יודע ענייני צבא ואינו עו"ד חשוב". נזכרים מועמדים אחרים, ולבסוף מסכימים שלושה, שחטריישי יהיה פרקליט צבאי ראשי. אמנם אין הוכחה לכך, שגורלי הודח מתפקיד התוכ"ל וראש השירות המשפטי הצבאי נגין העצה המכשילה שהשיא לבארי ובגין הבדיקה, שסמכה את ידיה בדיעבד על המשפט בבית-גניזי; אולם אין גם ספק, שאלה תרמו להחלטה להחליפו בהקדם. ואכן, רק כשישה חודשים התזיק גורלי בתפקידו, וב"29 בנובמבר 1948 בא חטריישי במקומו.

משפחת ברונזפט ו-פריד, קשרי משפחה, מפי אלי מנדל:

לאברהם היה אח תאום, משה ברונזפט-גורלי שהיה מוזיקולוג מפורסם ושהשתקע בחיפה (מאמר בנפרד). בן דוד של משה ואברהם הוא יוסף ברונזפט אשתו של אברהם גורלי היא הקובלאית בוניק פריד, אחותה היא חייקה פריד שהיתה חברת קיבוץ גבעת השלושה. להם אח נוסף, בית"רי שהתגורר בהרצליה. בוניק וחיה פריד הינן בני זודות לחוה פריד, שבבניין בית הוריה ב"חולות" היה ממקום בית הספר העברי "הרצלייה".

בני קובל, חללי מלחמות ישראל

צבי חסיד בן זלדה ושלמה	אבישי בן-צבי בן לאה ומשה
יזהר ערמוני בן יהודית וגדליהו	שמואל דגני בן אסתר ונתן
מלמד נאמן בן יוסף	ניצן הדר בן יהודית וחיים
חנניה אלפרט בן כסיה ומנדל	יוסף וייסברוט בן טובה ויצחק
אפרים ארליך בן וולנטינה ויוסף	אריה וולך בן סוניה וליפא
אורי ברזילי בן שרה ויחיאל	שלמה פרידפרטיג בן בתיה ואריה
יורם פלייסיג בן הניה ואברהם	פנחס פרישברג בן מרים ואהרון
אברהם רימון בן ז'ניה וזאב	אברהם קלוג בן לאה ופישל
יעקב ירקוני בן טובה ומרדכי	יעקב רוזן בן סוניה ואברהם
נח רותם בן איטקה וחיים	שלום רוזנפלד בן ציפורה ונתן
יוסף ברנע בן הדסה ומשה	מאיר שטיין בן רבקה ונחמיה
אורית שנער בת בת-שבע	צבי שינדל בן נחמה ושמעון
עמי-יעל אקסלרוד בן ציפורה ומשה	רותם אגבר בן חיה ושמואל
יגאל ארד בן פאני ואהרון	

ונזכור את כולם
את יפי הבלורית והתואר
כי רעות שכזאת, לעולם,
לא תתן את ליבנו לשכוח
אהבה מקודשת בדם
את תשובי בינינו לפרוח.

מלים: חיים גורי

יהודית כפרי

סופרת-חוקרת-משוררת

על אמי שינדל לבית זסק, על קובל וקצת על עצמי
 יהודית כפרי

צבי רז ביקש שאספר על עצמי - דור שני ליוצאי קובל. אבל אני אספר בעיקר על קובל ועל אמי שינדל ומשפחתה - קצת ממה שאמי ודודתי אסתר סיפרו לי, וקצת ממה שאספתי ממקורות אחרים.

במשפחת אמא קיימת מסורת על פיה מתייחסת המשפחה מצד אמה על ר' אהרון הגדול מקרלין (1736-1772) שהיה מראשוני החסידות ומתלמידיו הבולטים של המגיד ממזריטש. עד כמה שהצלחתי לברר, אמא היתה דור שביעי לו.

אמה של אמי, חיה לקר, נישאה לאייזיק זסק, ונולדו להם ארבע בנות: שינדל, אסתר, ביילצה (שנפטרה בילדותה) ושבעל'ה. אמי היתה הבכורה, ובהיותה בת תשע עברה כל המשפחה לקובל, כדי שהילדה תוכל להתחיל ללמוד בבית הספר "תרבות" שנוסד אז בעיר.

היא היתה ילדה רזה מאוד, יפה מאוד, מחוננת ופראית. זמן קצר אחרי שהתחילה ללמוד ב"תרבות" הצטרפה לתנועת השומר הצעיר שקמה קצת לפני כן בעיר. תחילה היתה חניכה, אחר-כך מדריכה ולבסוף ראש גדוד.

והנה קצת ממה שסיפרו לי אמי שינדל ודודתי אסתר על קובל על הבית ועל משפחתם, דברים שמובאים בספר שכתבתי על אמא:

הקבוצה של שינדל בקובל.

כתבה: יהודית כפרי

להורי: שינדל כפרי (קמפינסקי) למשפחת זסק, ומישק כפרי (קמפינסקי) ז"ל
 ולזכר בני משפחת אמי שנרצחו ב-1942 בקובל:
 סבי וסבתי חיה ואייזיק זסק, בתם הצעירה שבעלה, ואחות
 סבא פסל
 ולזכר שאר בני המשפחה מרטנה, בזק וקמין קושירסק.

שינדל: רובם של תושבי קיבל בשנות העשרים של המאה היו יהודים. היו בה גם קצת פולנים, בעיקר פקיד השלטון, ואוקראינים.

העיר היתה עיר מחוז, רחובותיה מרוצפים ובצדן מדרכות. הבתים היו ברובם מעץ ומקצתם מלבנים אדומות. רוב הבתים היו בני קומה אחת. לא היה בעיר כמעט שום בית עם יותר משתי קומות, ובית של שתי קומות נחשב לעושר מופלג. לא היו מים זורמים בבתים, ואספקת המים היתה מבארות. העיר היתה נטועה כולה עצים. ברחובות היו הרבה עצי ערמון, ובחצרות, סביב בתי המגורים, היו נטועים עצי פרי למיניהם: אגסים, שויפים, דוברונים ועוד. והיו לילכים. בקיץ העיר היתה ירוקה כולה. באמצע העיר, ליד הגמנסיה, עבר נהר הטוריה. רוחבו היה 10-12 מטר, והיו בו גם דגים. בחורף הנהר היה קופא. על הנהר היו שישה גשרים: האחד לא רחוק מביתנו (שנמצא בצדה המערבי של העיר), השני ליד הגמנסיה, השלישי, הדרומי, שהוביל אל ביתו של הרבי מטרוסק, ועוד שלושה.

בעיר היו למיטב זכרוני שתי כנסיות – קתולית ופרבוסלבית. בקרבת הכנסיה הפרבוסלבית, לא רחוק מביתנו, היה השוק. הוא נמצא בהצטלבות של שני הרחובות הגדולים ולדימירסקה וורשווסקה. הכי מעניין היה השוק בחורף. הנשים התגרניות היו מעמידות סיר עם פחמים מעץ, מדליקות אותם, שמות את הסיר עם הגחלים הנועדות בין כפות הרגליים ומורידות מעליו את השמלות הרבות שלבשו. ככה הן התחממו. הן היו מוכרות שעועית, אורז, פירות וירקות, דגים, ובשר. היו שם עגלונים עם לשון עסיסית. ביום השוק האיכרים היו מביאים לשוק תרנגולות וביצים וחמאה. את החמאה היו מכניסים לעלי כרוב, היא היתה צהובה מרוב שומן. את הביצים הביאו בסלי קש, והיו שמים אותן על מצע של קש. התרנגולות היו לרוב מנומרות.

היו הרבה חנויות יהודיות בעיר. היו חנויות לרברי הלבשה; מכרו גם כל מיני קונסרבטים. אני זוכרת שהיו קנינים לי חלב משומר, מאוד אהבתי את זה. ברחוב הראשי היתה חנות שמכרה בשר חזיר. כשהגעתי אתר, יהודית, לקובל ב-37. הודעתי מייד שיש לי משהו בריאות, כי היהודים שם האמינו שבשר חזיר מרפא מחלות ריאה. וכך יכולתי לאכול חזיר. מאוד אהבתי בשר חזיר. פישק לא נגע בזה.

חנויות היו מכל טוב: חנויות של יבדים יקרים וזולים, של פרוות, של נעליים. היו מנדלרים מעולים שתפרו נעליים לפי הזמנה. קובל היתה עיר מחוז, ומכל הסביבה באו אליה לקנות ולסדר עניינים בעירויות. אבל אוטובוס היה מגיע רק פעם ביום חייתי אולי בת עשר כשנפתח שירות האוטיבוסים. הייתי צריכה לנסוע לרטנה וההורים שאלו אותי אם אני רוצה לנסיע ברכבת או באוטובוס. אמרתי שבאוטובוס. כשהוא הגיע עליתי עליו. זו היתה הפעם הראשונה שנסעתי באוטובוס. הקאתי כל הדרך. תחנת-הרכבת היתה מפוארת, עם גג מזכוכית. בכל הסביבה לא היה דבר כזה. התרנה היתה במרחק כמה קילומטר מביתנו, בצד הדרום-מזרחי של העיר.

* אבא שלי י.כ.

ביקור בקובל, יולי 1937. שורה עליונה מימין לשמאל: שבעל'ה-האחות הצעירה של שיינדל, פישק קמפינסקי-בעלה של שיינדל, שורה תחתונה מימין לשמאל: אייזיק זסק-אביה של שיינדל, יהודית (כפר)-בתה של שיינדל ופישק, חיה זסק לבית לקר-אמה של שיינדל.

הבית

שינדל: בנינו את הבית שלנו ברחוב גדול שהלקו היה חדש - רחוב ולדימירסקה שהזכרתי קודם, שהיה הרחוב המערבי הגדול של העיר. הוא יצא מהעיר הישנה ופנה דרום-מערבה לכיוון לודמיר. ביתנו הוקם בצדו המערבי של הרחוב ומעבר לו כבר השתרעו השרות.

אסתר (אחותה של שינדל): רחוב ולדימירסקה לא היה רחוב של יהודים. רוב היירי הרחוב היו גויים אוקראינים, וגרו בו גם כמה פולנים. הרחוב היה סלול כולו, אבל בקטע שמביתנו והלאה לא היו מדרכות.

שינדל: הבית, כפי שסיפרתי, הועבר מכוזק. אני משערת שאבא פירק אותו והעביר אותו מפורק לקובל, ושם חזר ובנה אותו עם כל מיני תוספות. עד שנשלמה בנייתו גרנו בדירה שכורה ברחוב מציובסקה (שהיה בין רחוב ורשווסקה לרחוב ולדימירסקה). באותו בית גרה עוד משפחה שאחד מבניה הגיע אחר-כך לארץ. האבא שלו - מוטב לא לדבר עליו - היה נטפל לבנות צעירות, ולא הבינותי מה הוא רוצה. רק הבינותי דבר אחד - שאני צריכה לפחד. אבל לא סיפרתי על כך לאף אחד. אבא קנה את המגרש ברחוב ולדימירסקה, והתחיל לבנות עליו את הבית שהועבר מכוזק. כשנכנסנו לגור בו עיד לא בכל החדרים היו רצפות, רק כעבור זמן השלימו אותן. ככוזק הבית היה עשוי קורות עץ, וכקובל אבא ציפה אותן בבולקים מבטון עם דוגמת פרחים. זה היה אחר הכתים ש"רא"י איתם בעיר.

בבית היו המישה חדרים: שניים גדולים מאוד, שניים קטנים יותר ועוד חדרון של סבתא לאה. בנוסף לכך היו בו מטבח, מרתף, חדר-אמבטיה, ושתי מרפסות. הרצפה היתה עשויה קורות עץ צבועות אדום-כהה - זה היה מקובל אז, והיו מבריקים אותה מדי פעם. הגג היה של רעפי בטון אדומים. המשת החדרים שימשו כל אחד לתכליתו: אחד משני החדרים הגדולים היה חדר-האוכל. עמדו בו ספה מעור, מזנון מעץ מגולף, ארון עם דלתות זכוכית, ובמרכזו שולחן וכסאות. על השולחן היתה מפת קטיפה בצבע ירוק-כהה, ובשוליה סביב פרחים אדומים. בחדר הגדול השני - הסלון - היתה ספה מחופה קטיפה ירוקה עם מסעד מעץ מגולף, שולחן ומזנון עם חפצי נוי - דברים שאמא הביאה משהותה במרחצאות. בעיקר עבודות-יד מעץ מזקופנה.

החדר השלישי היה חדר-רשינה של ההורים. שתי מיטותיהם עמדו סמוכות זו לזו והיו עמוסות כדים וכסתות ומכוסות כיסויי קטיפה מאותה קטיפה של מפת השולחן - ירוקה-כהה עם פרחים אדומים מסביב. על הקירות המחופים טפטים בצבע ירוק-כהה עם כוכבי זהב. היו תלויות תמונות, ועל מדף על הקיר ניצב פסל גבס של הרצל. בחדר הרביעי עמדה ספה עם קילים (מרבד עשוי ביד מזקופנה), ושולחן עם מגורת השמל. ברחוב שלנו לא היה השמל והשתמשו במגורות נפט, אבל אבא סידר שאצלנו יהיה חשמל. היינו בין הראשונים ברחוב שהיה אצלם חשמל בבית למן ההתחלה. בבית גרה גם משרתת גויה שישנה בנישה מעל לתנור. התנור הוסק בעצים ואחר-כך בפחם, והסיד היה תמיד שהור מפית. היתה משרתת אחת שבשום אופן לא ידעה לנעול נעליים. היא היתה הולכת לכנסייה עם הנעליים החדשות שלה על השכם, כדי שכולם יראו שיש לה נעליים.

בחדר-האמבטיה לא היו מים זורמים, אבל האמבטיה היתה ממוזאיקה ועשי אותה בבית-המלאכה של אבא. המשרתת היתה ממלאת אותה מים מהבאר שבחצר. מתחת לאמבטיה היה בור וממנו הוליך צינור קצר אל מחוץ לבית. בסיום הרחצה היו מוציאים את הפקק והמים היו זורמים החוצה לחצר.

בצדו האחורי של הבית היתה מרפסת שאף פעם לא השתמשנו בה, ומלפנים היתה מרפסת קדמית סגורה שנקראה גאנק. מרפסת איפיינית למזרח-אירופה, עם חלונות זכוכית צבעוניים וגג זכוכית, שעליו אליה במדרגות מהחצר. ב"סוכות" היו מזוזים את הגג של המרפסת הזאת ועושים ממנה סוכה, והיינו אוכלים שם בחג.

אסתר: והיה מרתף, מהמטבח הוליך פרוזדור מכוסה גג אל היציאה, ובפרוזדור הזה היתה ירידה עם מדרגות למרתף, שהיה מתחת למטבח. הפתח אליו היה מכוסה במכסה עץ. במרתף אוחסנו כל מיני חמוצים, מלפפונים, כרוב וכיוצא באלה; כל מיני יינות וכל מיני בשרים: לשונות, נקניקים - הכל היה שם גם נשמרו הריבות, המרקחות והפירות.

שינדל: בתוך כלי זכוכית גדולים החזיקו גרגרים שחורים, תות, פטל, אוכמניות ופירות אחרים. והיו בלי סוף ריבות ומרקחות. היו עושים מיץ פטל יוצא מן הכלל, ריבות שזיפים, ובעיקר ידעו לעשות קרם. היה קרם שעשו אותו מדבש, חמאה, קאקאו, קצת סוכר וענפי וניל לחים שבישלו יחד. כל המשפחה אהבה את הקרם הזה, ורק אני עשיתי טובה גדולה כשהסכמתי לאכול מזה פעם.

אסתר: את החמצות והריבות, המרקחות והקרמים, הכינו לרוב הסבתות. אחר-כך עזרה להן גם העוזרת הגויה, גניה, שהיתה העוזרת הקבועה שלנו. אמא לא התעסקה בזה. אני לא זוכרת שאמא פעם שטפה כוס או בישלה משהו בבית.

בית-השימוש היה בחוץ, כי לא היה ביוב בכלל בעיר. זה היה ביתן מעץ עם סידור ישיבה - לא אסלה אלא קרשים עם חור באמצע - והוא היה תמיד עם פרחים, נקי ומסודר יוצא-מן-הכלל.

בבית גרו אם כן רוב הזמן תשע נפשות: סבתא צ'רנה, סבתא לאה, הורי אמא - אייזיק זסק ואשתו חיה, ארבע הבנות - שינדל, אסתר, ביילצה ושבע'לה, והמשרתת. בחצר גר גם העוזר, כלומר, משק-הבית כלל דרך קבע עשר נפשות. בנוסף לכך התארחו בבית לעתים מזומנות בני-משפחה שהגיעו העירה לצרכיהם השונים.

אסתר: לפעמים היו כל כך הרבה אורחים שדם ישנו בכל החדרים ואפילו על הרצפה. כל הקרובים מרסנה ומבויזק ומקאמין וממצ'ייב, שרבים מהם לא ידעתי אפילו בדיוק את סוג הקירבה שלהם אלינו, היו מתארחים אצלנו. הבית היה פתוח אם באו לריפוי היו שוהים יותר; אם באו לקניות היו באים ללילה. לפעמים באו רק ליום, ובמקרה זה היו באים לבוקר ולצהריים. שמחה, בן-דודנו (בן אחיה של אמא) גר אצלנו במשך תקופה ארוכה כשלמד בקובל. והיתה עיר-בת-דודה אחת, ביילה, שגם כן התארחת הרבה. גם שורה (בת אחיו של אבא) התגוררה אצלנו זמן מה כשלמדה בגמנסיה בקובל. היתה גם משפחה של אמא שגרה בקובל, וגם הם בילו אצלנו הרבה.

היה זה, איפוא, בית של משפחה מורחבת, שגרו בו דרך קבע 3 דורות, ובני-משפחה נוספים התארחו בו לעתים קרובות. סביבו השתרעה חצר גדולה.

שינדל: החצר היתה גדולה וארוכה מאוד, והשתרעה מערבה בניצב לרחוב, למרחק גדול לכיוון השדות.

בחצר בקרבת הבית עמד מבנה - כעין מחסן, שבו היו מאחסנים תפוחי-ארמה, תפוחי עץ, קמח ואורז.

היות שלא היו מים זורמים - בשום מקום בקובל לא היו - היתה לנו באר על-יד הדלת שממנה שאבו מים כדלי. אחר-כך אבא חפר עוד באר על-יד השער, בשביל השכנים. איפה שחפרו הגיעו מייד למים.

בחצר היתה גם רפת עם פרה אחת, אבל שנתנה הרבה חלב; כי לא רצו שהילדים ישתו חלב ממקור לא ידוע.

אסתר: היינו תמיד שותים את הקצף אחרי החליבה.

שינדל: היו גם עופות: תרנגולים ותרנגולות ותרנגולי-הודו. פישק לא אהב את הבשר של ההודו. זה היה דליקטס, הרבה יותר טעים מבשר ההודו פת.

והיה גם כלב. הוא היה על שרשרת. אבא קנה את הכלב ואמר לנו לא לספר לאמא שהוא קנה אותו, אלא להגיד שהוא קיבל אותו במתנה. היא פחדה מפני הכלב, כי פעם, כשעוד גרנו ברטנה, אמא הלכה שם לרוקח שהיה לו גן יפה מאוד; ובגן היה לו כלב, והכלב התנפל עליה ונשך אותה בחזה מתחת לצוואר. נשארנו לה שם סימנים.

היו לנו גם סוס וכרכרה. גם בבזוק היו לנו כרכרה וסוס. הכרכרה בבזוק היתה צהובה, והיתה לי שם גם עריסה צהובה, כזו שאפשר לנענע אותה ברגל. היא עוד היתה אצלינו אחר-כך בבית בקובל, ושימשה את אחותי הצעירה, שבעלה. בחצר היו עצי אגס משני זנים: פירות גדולים ופירות קטנים. את הגדולים אמא ידעה להחמיץ בטעם חמוץ-מתוק - משהו שבכל החיים שלי לא מצאתי כמוהו זה היה דליקטס אפילו בשבילי שהייתי אכלנית מאוד גרועה. לפני הבית היו עץ לילך לבן ואקציה לבנה ופרחים ששתלתי שם מדי פעם: פרחי תרד - פרחים קטנים עם ריח טוב, ופרחים אחרים. אבא זרע גם תירס על-יד הבית כדי שיהיה לילדות תירס טרי.

הבית שלנו היה היהודי היחיד בעיר שהיתה לידו גינה. בדרך-כלל הבתים

היהודיים הגיעו עד המדרכה ולא היה לידם מקום לגינה. ובחצר האחורית היו לרוב גרוטאות.

אסתר גירלו גם מלפפונים ובצל ירוק. את הירקות גידל העוזר. היה לנו עוזר קבוע, גוי אוקראיני, שגד בבית-המלאכה שבחצר. קראו לו ארטיום. כשזלמן הופיע בבית, אמא תיכף עשתה השוואה ביניהם, כי לזלמן היה מראה גיין, או היא אמרה: "הנה ארטיום בא!". העוזר עסק בנקיין החצר, טיפל בבעלי-החיים, השגיח על הפועלים בבית-המלאכה, הוציא את הפרה למרעה - כל מיני עבודות. העוזרת, שגם היא היתה אוקראינית, ראגה לנקיין הבית, כיבסה, קנתה בשוק, ועזרה בבישול ובאפייה. כמו שאני זוכרת את החודים, ככה אני זוכרת את שני אלה: העוזר ארטיום והעוזרת גינה. היא אחר-כך התחתנה וילדה, והיתה אצלנו כל הזמן, בכל אופן עד שעליתי ארצה. שינדל: פעם פועל שלנו הלך לחפור באר בקובל ומצא קנקו בגודל של כשלושים סנטימטר מלא מטבעות זהב, טבעות זהב, כל מיני חותמות, מדליונים - מכל טוב הוא הביא את זה לאבא. אבא שאל אותו: "כמה אתה רוצה בשביל זה?" והוא אמר: "זוג מגפיים". אבא קנה לו זוג מגפיים והוסיף לו גם זוג מכנסיים. אחר-כך היתה בעיה מה עושים עם זה, כי לפי החוק הפולני, אם מצאו מציאה כזאת היו צריכים למסור אותה למשטרה. אבל אבא אמר שהוא לא ימסור את זה. זאת מדינה רעה, זה שלטון רע והוא לא יתן להם. גם כשהיה צריך לשלם מיסים תמיד היה אומר, "נחכה עוד קצת". האמא תמיד רצתה להקדים לשלם את המיסים והאבא אמר, "נחכה". "מה זה נותן לך?" היתה שואלת, והוא היה אומר, "ממשלה כזאת ממילא לא תחזיק מעמד, לפחות שארויח את המס".

נתנו לי את הקנקו עם המטמון והלכתי עם זה לקצה השני של העיר, לדודה פסל. די פחדתי אבל הלכתי. והשארתי את זה אצלה. אחר-כך שלחו אותי עם זה לשען שיגיד אם המטבעות לא מזויפות, וכך כל העיר ידעה על הדבר. מזל שזה לא הגיע למשטרה. התברר שהמטמון היה לא רק זהב, אלא מטבעות עתיקות, חלקן מתקופת נפוליון, וחלקן מאיפה שהוא במערב-אירופה, עוד מלפני תקופת נפוליון. אמא היתה נוסעת לורשה לחנות עתיקות ומוכרת אותן לא בתור זהב אלא בתור עתיקות. בכל פעם נסעה ומכרה קצת. כנראה לא רצתה למכור בבת-אחת הכל כדי לא לעורר חשד.

היתה החצר והיה הרחוב.

שינדל: היו לי כמה מכרים אוקראינים. ברחוב גרה אישה חסרת ילדים, אבל בעלה היה פקיד ממשלתי וזה נחשב למשהו והיה לי חבר אחד אוקראיני ברחוב. בחור טוב, בן גילי (הייתי בת שתיים-עשרה אז). אבל אני ידעתי שלגויים אסור להתקרב מדי. אילו רציתי להתקרב יותר מדי לגוי, כל המשפחה היתה נכנסת לחרם. לפעמים כשהיה הולך למרכז העיר, עבר ליד הבית שלנו, ואז היינו מחליפים כמה מלים באוקראינית.

1931, קובל: שלושת האחיות, מימין לשמאל: שבעליה, שיינדל, אסתר.

שיינדל

כבית ממול לביתנו, בית גדול עם גינה, גרה משפחה עם בנם בן העשרים, וולודיה. היה בחור יפהפה, וולודיהו אביו עשה שמן מחמניות שנקרא אייל. הוא היה בצבע צהוב, ואני אהבתי את זה מאוד עם תפוחי-אדמה. באופן יוצא-מן-הכלל אהבתי את זה יותר מכל שומן אחר. היו ברחוב עוד בחורים, אבל וולודיה היה מבוקש מאוד על-ידי בנות יהודיות. כל פעם היתה באה אליו מישהי בכרכרה בקובל - מתי נסעו בכרכרה? רק כשהיה צריך להביא דופא - הרופא לא יילך ברגל, או שילמו לכרכרה ושילמו לדופא. ואל וולודיה היתה באה אהת בכרכרה. מגונדרת. בת עשירים. ואמו אמרה: "אני לא מבינה את הנשים האלה. בזמננו היו נשים חודפות בפומבי אחרי גבר?" היא באה עם הכרכרה, מלובשת ככה משי, ואז משי היה משהו מאוד יקר, באה לוולודיה. אני לא הייתי מיודדת אתו, הייתי קטנה. הוא היה מבוגר ממני הרבה. הוא היה מטאטא את הלך הכביש שלפני ביתם. ואנחנו טיטאנו את החלק שלפני ביתנו. מדרכה לא היתה לידנו. הכביש היה מרוצף אבנים. רחובנו היה אחד הרחובות הגדולים בעיר. אני עם עוד חברה היינו מתיישבות באמצע הכביש והיינו משחקות בחלוקי אבנים, וכשהיינו שומעות מרחוק עגלה, היינו לאט לאט קמות והולכות. היתה שלוה. היה ידוק.

אבל אמא לא היתה אדם שלו. ובקובל לא ראתה עתיד לעצמה. באפריל 1932 עלתה ארצה וכעבור זמן קצר הצטרפה לגרעין שישב במחנה הקיבוצים בחדרה. שם ישב עוד מ-1929 הגרעין של אבי, פישק קמפינסקי (לימים כפרי) ושם הם נפגשו והתאהבו, אבל לפי סדר הימים ההם אני נולדתי תחילה (פברואר 1935) ורק אחר-כך ב-1937, כשרצו לנסוע לבקר את הוריהם בפולין, הם נישאו כדת משה וישראל. אמא ואבא השתייכו לגרעין שייסד בתחילת שנות ה-30 את קיבוץ עין החורש. מרבית חיה בקיבוץ היא היתה חליפות מדריכת חברות נוער, מורה, ופעילה במזכירות הקיבוץ הארצי, במחלקת הקליטה של הסוכנות ובמחלקת הקליטה של הקיבוץ הארצי. תוך כדי עבודתה סיימה תואר ראשון ותואר שני בספרות ובהסטוריה באוניברסיטאות ירושלים ותל אביב. אבא עבד תחילה כצבע, ולאחר מכן היה רוב ימיו בקיבוץ מורה ומחנך. הוא היה אדם יוצר, ובלי שהגדיר את עצמו אמן, יצר בכל תחומי האמנות, לרבות ציור, שירה ומשחק. אני הייתי בתם הבכורה. אחי עזרא נולד ב-1941 ואחינו הצעיר איתמר נולד ב-1949. אחותה של אמא, אסתר, עלתה אף היא ארצה. ואילו אביה, אמה, אחותה שבעליה, דודים ודודות ובני דודים ודודות נספו כמעט כולם בשואה.

קובל

מאת: יהודית כפרי

פני היו דרוסים
מתחת צרמת הגויות
בכנר הבריסקאית בקובל
מקום ששכנו רצוחים
סבא וסבתא שלי
שנותרו לה חיים
בספורי אבא-אמא
ובזכרוני
רצוחים בצרמת הגויות
שפני דרוסים בתחתיתה
ורק קולי נותר עוד זמן מה
צלול ורך
והיו בו דבש ופרחי בר
עד שמעט מעט
גם הוא הומך והדקק ונאלם -
כמה זמן יכול להתקיים קול
בלי פנים?

ורק געגועי אל סבא וסבתא שלי
בקובל לפני שנים
אל הבית האבוד
אל העיר האבודה
אל פני סבתא שלי היפים היפים
וכל השפע שהיה שם
מעשי מרקחת ורבות
ותפוחים ואגסים
ותצר נטועת לילכים, ובאר,
ותמאה צהבה בעלי קרוב מטללים,
אז נשהייתי ילדה קטנה
ובקרת אצלם עם אבא ואמא
קשהם עוד היו בחיים
ולי היה קול והיו לי פנים
ומי שאהב אותי
אהב גם את פני.

מתוך הספר "איש אישה צפור" הוצאת יחן גלן 1993

סיפורם של אמא ומשפחתה מסופר בספר שכתבתי עליה ושראה אור ב-1997 חודשים ספורים לפני מותה. אבי שהיה מבוגר ממנה עשר שנים נפטר עשר שנים לפני. אבל צבי ביקש שאספר גם על עצמי. אז בתכלית הקיצור: גדלתי בקבוצת הילדים הראשונה של קיבוץ עין החורש. בית-הילדים היה מסגרת החיים שלי ושל חברי. אל חדר ההורים הלכנו יום יום אחר הצהריים, ולפנות ערב שבנו לבית הילדים ובו גם ישנו בלילה. על חוויות הילדות שלי בצורת חינוך מיוחדת זאת שכונתה "החינוך המשותף", כתבתי בספר זכרונות הילדות שלי. אחד העורכים הציע לי לקרוא לספר על פי שורה אחת שמופיעה בו - "בוץ ונרקיסים". שם די ממצה את השניגות של חוויות הילדות המיוחדת במינה הזאת. הנרקיסים כידוע גדלים מתוך הבוץ. אבל אני זכרתי מאוד גם את חוויות החופש והמגע בלי שום חציצה עם האדמה והשמים, בצד המסגרות המחמירות מאוד, וקראתי לספר "כל הקיץ הלכנו יחפים".

המעיל

המעיל הסרוג מצמר לבן
עם סיכות נוי
שסבתא וסבא שלחו לי מקובל
כשהייתי בת שנתיים
ונמסר למחסן המשותף
ולא לבשתי אותו אפילו פעם אחת,
אלהים,
סבא וסבתא נרצחו שם
יהדות שלמה הושמדה
ואני מחפשת כל חיי

מעיל סרוג מצמר לבן
שסבתא סרגה לי וקישטה
בסיכות נוי
והלכה לבית-הדואר ושלחה
בחבילה שסבא ארז באהבה
מעיל קטן לבן סרוג ביד
של ילדה בת שנתיים
כל החיים
ולא מוצאת

כשסימתי את "המוסד החינוכי" (ביה"ס התיכון הקיבוצי) התגייסתי לצבא, והספקתי לחיות אחר כך יחד עם אישי גד מאירי ושלושת ילדינו בשלושה קיבוצים: עין החורש, סאסא ושובל. במסגרת זאת סימתי את הסמינר למורים "אורנים" במגמה הומניסטית והייתי ~~עם~~ עם משפחתי שנתיים בשליחות השומר הצעיר בארה"ב. אבל לאט לאט התברר לי (וזה היה באמת לאט) שאף כי נולדתי בקיבוץ ובמשך שנים רבות האמנתי מאוד בדרכו ובערכים שבהם דגל (אף כי לא תמיד הגשים) - צורת החיים הזאת אינה מתאימה לי ואני איני מתאימה לה. אישי, גדי, הגיע למסקנה דומה לגבי עצמו, וכך בשנת 1986 בהיותנו בני 53,52, עזבנו את הקיבוץ ואנו מתגוררים היום במזכרת בתיה.

אבל מה שהתברר לי בהדרגה עוד הרבה לפני שעזבתי את הקיבוץ, היה שאני כנראה אדם כותב. ז"א שכדי שאוכל להסתדר עם עצמי ועם העולם אני צריכה לכתוב. למעשה כתבתי כל הזמן. אני זוכרת חוברת קטנה שאבדה לי ושקראתי לה "החורשה" ובה שירים שכתבתי בכיתה ב'. ובעצם לא הפסקתי לכתוב מאז - שירים ויומנים של גיל הנעורים ואחר כך שירים של מבוגרים ואחריהם גם פרוזה - שני ספרי ילדים וכמה ביוגרפיות. ב-1987 קיבלתי את פרס ראש הממשלה לספרות. לאחרונה (2003) ראה אור בהוצאת כתר רומן ביוגרפי שלי שנקרא "זושה - מעמק זרעאל לתזמורת האדומה" ומספר על סופיה פוזננסקה שהיתה כמו אבי פישק מהעיר קליש בפולין, ויחד איתו היתה שם בשומר הצעיר, ועלתה כחלוצה ארצה בשנות העשרים וכעבור זמן הצטרפה לקומוניסטים, ולחמה לבסוף באירופה נגד הנאצים במסגרת רשת הבידון הסובייטית "התזמורת האדומה". על עמידת הגבורה שלה, על חליה ומותה מסופר בספר הזה שזכה בפרס ההישג הספרותי של השנה של אקו"ם (ארגון הקומפוזיטורים והסופרים של ישראל). השנה ראה אור בהוצאת "עיתון 77" מחזור שירים שלי "ג'וייה/שמוקדש אף הוא לנושא זה. ספרי הראשון ראה אור בהוצאת מחברות לספרות ב-1961 ובס"ה ראו אור עד עתה 17 ספרים שלי, בהם 9 ספרי שירה ו-8 אחרים. ב-12 השנים האחרונות עד הפנסיה עבדתי כמתרגמת מאנגלית וכעורכת במדור לפסיכולוגיה וחינוך של ספריית פועלים.

מאז אני ממשיכה מדי פעם לעסוק בעריכה וממשיכה לכתוב כל הזמן. ויש כמובן משפחה, ילדים, נכדים והגינה והבית והעולם. וכמו כולנו אני חיה יום יום בתוך הסכסוך שלנו עם הפלשתינים. ופעמים רבות אני מהרהרת שאולי לא התחלנו נכון את חיינו כאן בארץ ישראל, ולמן העליות הראשונות לא ניסינו ללכת יחד עם הערבים כאן אלא נגדם. גם הם מצידם הלכו לא מעט נגדנו. קצת עקב השגיאות שאנחנו עשינו כלפיהם, וקצת מפני שראו בנו פולש שבא לחיות כאן במקומם ולנשלם ממקום זה שהיה ביתם ושחיו בן דורות רבים. וכל השנים כשרק ניתן הדבר ואפילו כשנראה שלא ניתן הדבר - אני נגד מלחמות ובעד הידברות. אני מאמינה שתמיד יש עם מי להידבר אם אנחנו באמת רוצים להידבר. כמובן, לא כולם בצד השני רוצים להידבר איתנו. גם אצלנו לא כולם רוצים להידבר איתם. אבל חשוב כל כך בעיני לא לוותר אף פעם ולנסות שוב ולנסות שוב, כפי שאמר פעם מולה אגין, ידיד קרוב שלי שנפל במלחמת ששת הימים: "אלה שחוששים ממחיר השלום, יזכרו נא את מחיר המלחמה." ואסיים בשיר קצר שכתבתי על כך לפני... 40 שנה.

פעם תהיה

פעם תהיה אהבה גדולה

כאהבת הגשם

המוחה את הגבולות

הצומח

בכל שיבולי המזרח התיכון.

פעם,

הרבה לפני אחרית הימים

ואנחנו נכתת לשלום

את כל מלות המלחמה.

רות בקי-קולודני; סופרת ועיתונאית

עורכת משדרי תעודה וראיונות אישיים בקול ישראל מאז 1963 בנושאי חברה, תולדות היישוב, מיזוג גלויות, חיי תרבות ומיזוג הסיפור האישי השזור בסיפור הלאומי.

בין הסדרות: **עם בני ראשונים** - על ראשית ההתיישבות העובדת, סיפורי עליה ועבודה, (יצחק חנקין, איש השומר וההגנה, רחל סלוצקי מראשוני דגניה ונהלל, אסתר לווית הבת הראשונה במטולה, ו"אם החיילים", אל"מ יוסי יפה מפקד הצנחנים, אנה שוחט ועוד).

סיפור השכונה - על שכונות מצוקה בשנות השבעים והשמונים.

ארץ מולדת אתרים, מורשת קרב, ספרים וטיולים בנושאי ארץ-ישראל.

בית הורי - זכרונות ילדות של ותיקים ועולים, יוצאי מזרח ומערב, על ילדותם ובית הוריהם (משה שמיר, חיים גורי, בייגה שוחט, גאולה כהן, עליזה גרינברג טור מלכא, אמונה ירון, אליקים רובינשטיין, שמואל אבואב, ועוד ועוד). המישדרים זכו בפרסים שונים ביניהם "פרס רשות השידור", ו"פרס חנוך גיבתון להישג עיתונאי מיוחד".
לשעבר מנהלת "מרכז ההדרכה" של רשות השידור, בית-הספר לשידור (1982-1989). בתקופה זו הכשיר "מרכז ההדרכה" כתבי חדשות, מפיקי טלוויזיה, קריינים, מגישים, עורכי תוכניות אומר ומוסיקה.

ספרים:

"להתחיל מבראשית" - סיפורי התחלות בארץ - ("משרד הבטחון ההוצאה לאור", 1887).

"רולטה רוסית", רומן מחיי מניה שוחט ברוסיה (כנ"ל, 1992). "תהליך כתיבת הספר החל מתוך חיפוש שורשים אישי. סבי ז'ל, משה פיש, היה בעל טחת קמח בכפר הורודץ. זו היתה אחת הטחנות הראשונות באזור שפעלו בקיטור. אביה של מניה שוחט, וילבושביץ, אף הוא היה בעל טחנת קמח, והם גרו באזור לא רחוק מווהלין. באמצעות תיאור הרקע של ילדותה, "התחברתי" לשורשי משפחתי". הספר תורגם לרוסית בידי דמיטרי פרוקופייב (1993), והופץ גם ברוסיה.

"תיק יוזפינה", רומן מתקופת מלחמת העולם השנייה על החיילות העבריות בצבא הבריטי, כשברקע סיפור אהבה באוסטריה שלאחר המלחמה בין צברית מרחובות לפרטיזן יהודי, (כנ"ל 1994)
"זהו טדי" ביוגרפיה של טדי קולק (כנ"ל, 1995). הספר יצא בהדפסה שנייה במאי 2004, לכבוד יום הולדתו ה-93 של טדי קולק, ז"ל.

"אם תלכי עמי - סיפורה של אולגה חנקין" ("יד יצחק בן צבי ועם עובד" 1997). הספר תורגם לרוסית ויצא ברוסיה בהוצאת "גשרי תרבות" (2002).

ספרה האחרון הוא **"הכניסיני תחת כנפך- מסע בעקבות אירה יאן"** ("הוצאת הקיבוץ המאוחד", 2003 הדפסה נוספת 2004). "הספר מעלה את דמותה וחייה של הציירת העבריה הראשונה, ואת קשר האהבה בינה לבין ח.נ. ביאליק, שבגינה, כנראה, הודרה דמותה מהזכרון התרבותי-לאומי. אירה יאן תרמה רבות לעיצוב חיי התרבות והאמנות בארץ-ישראל בראשית המאה העשרים: היא פיתחה בירושלים את אמנות הציור, היתה בין מקימי "הגימנסיה העברית", כתבה בעיתונות התקופה והיתה ידידתם של אישי הרוח בני הזמן. בתהליך הכתיבה אף גיליתי בבולגריה את אחת מתמונות השמן שלה - התמונה "נמוג כחלום".

אכזרית במעשיותה

לזכר דודי ברל (דב) פיש, שברח מגימנסיה "תרבות" בקובל להכשרת קלוסובה בהיותו כבן 16

קלוסובה עיצבה את גורל חייהם של שניים מדודי, שמריהו קולודני שהיה אחיו של אבי, וברל פיש, צעיר אחיה של אמי. שמריהו קולודני היה בן המחזור הראשון והגיע לקלוסובה ב-1924 ולאחר הכשרה של חודשים אחדים עלה לארץ. ברל פיש ברח להכשרה זו מגימנסיה "תרבות" בקובל, ורשימה זו נכתבת לזיכרו. וכך תיאר שלמה קנטור מותיקי יגור, את הרושם שעשה עליו "קיבוץ חוצבי האבנים בקלוסובה ע"ש יוסף טרומפלדור בקלוסובה" בבואו לשם:

"צ'ה פולחן מונחיס (סליחה שוכיט) נייס פלשה צרורות סארטוטיס, זאת אומרת אנטיס צ'טוטי סארטוטיס שחוריס. הרצ'ייס צ'טוטיס שקי חפליס אסיס ונתונות בחלפי צ'מיטיס שחוריס צ'ללפי מכוניות. קור וריקנות סביב אשווציס צ' צ'מייס, צ' צ'ייאיי. הלהו הקיבוץ?" (1)

קנטור וידידה הגיעו לשם בשעת בוקר מוקדמת, בטרם ניתן היה להבחין בין תכלת ללבן ובין זאב לכלב. המראה היה מדכא. המחצבה שאליה שם פניו נמצאה ליד העיירה סרני, באזור מיוער וביצתי, ובשחר העולה של יום החורף הקודר, נתגלתה כמין פצע גדול ושחור בלב הגבעות. סביבה ראה בקתות עלובות ומחסנים שונים מעץ ופח. השניים ביקשו נפשם לשוב על עקבותיהם, אך הרכבת כבר המשיכה בדרכה.

היתה זו מחצבה שהעסיקה בעיקר אסירים פליליים שנשלחו לעבודת פרך: פיצוץ סלעי בזלת, ריסוקם, מיונם והטענתם על קרוניות, וכמו כן ניסור וכריתת עצי עד ביערות הסמוכים, והשטתם בנהרות ההורן והסטיר. הפועלים שריצו עונשי מאסר קיבלו שכר זעום אחת לשבוע בימי ראשון, ובזבו את רובו על שתייה לשוכרה. לא אחת נרצחו בידי אסירים אחרים לאחר קטטות של שיכורים והתגוללו בקיאים.

יום אחד הגיעה קבוצה של שמונה צעירים מסרני והסביבה, וביניהם דודי שמריהו קולודני למחצבת קלוסובה שהיתה בבעלות היהודי פיינשטיין, וביקשו ממנהל העבודה רשות לעבוד שם. היה זה אזור דל של יערות וביצות והמחצבה נמצאה לא רחוק מתחנת הרכבת קובל-סרני. פיצוץ סלעי בזלת בדינמיט וכריתת יערות היו עבודות קשות בהרבה מכל מה שהכירו חברי תנועות הנוער הציוניות, גם אלה שהתנסו בהכשרה חקלאית ובעבודת כפיים בבתי מלאכה בקובל והסביבה.

פרימר, מנהל העבודה היהודי במחצבת קלוסובה, לעג לשמונה באומרו שלא יסכינו לעבודת הפרך בחציבת סלעים, אך הסכים לנסותם. הוא סידר להם תחילה עבודה קלה באיסוף חצץ, אך הם ביצעו אותה היטב וביקשו עבודה קשה יותר, ותוך ימים אחדים הוכיחו שהם פועלים מצויינים.

ראשיתו של "קיבוץ חוצבי האבנים ע"ש יוסף טרומפלדור בקלוסובה", בתקופת שפל כלכלי בפולין, כשממשלת פולין שנאבקה על עצמאות כלכלית, הלאימה מפעלים ותחומי ייצור ומסחר שהיו לפני כן בבעלות יהודית. המשבר הכלכלי חיזק ביהודי פולין, ובעיקר בדור הצעיר תחושה וידיעה שאין עתיד ואין תקווה לעתידם של היהודים בפולין ושעליהם לצאת משם.

התנועות הציוניות התחזקו מאוד בקובל בשנות העשרים וקמו שם סניפים של "החלוץ", "ביתר", "גורדוניה", "הצופים", "השומר הצעיר" ועוד. כל תנועות הנוער שקמו, הטיפו לפרודוקטיביזציה בעם היהודי, ולהכשרה בעבודת כפיים. ההדים שהגיעו מהארץ, העיתונים שתיארו את עין חרוד ותל יוסף ואת חיי היומיום בנהלל, שימשו דוגמא ומושא כמיהה לנוער בוהלין בכלל ובקובל בפרט.

שליחים שהגיעו מהארץ, ביניהם ז'בוטינסקי, טבנקין ואחרים, הביאו את סיפורי ההתערות בארץ וחיזקו את לב הנוער החלוצי. לא היה זה פשוט, כי הרבה בני טובים למדו בגימנסיה "תרבות" והם היו מעוניינים לקדם את בניהם לחיי אינטליגנציה, ובורגנות ולא לעבודת אדמה וסלילת כבישים בארץ מדברית. גם המורים היו מעוניינים להפיץ דעת ולא להפנות את לב החניכים חמנם לפעילות חברתית. (2)

תנאי הקיום בקלוסובה היו קשים ביותר – החברים ישנו באורווה, קיבלו מעט מזון בהקפה מבעל חנות המכולת שהכירם, ולעתים רעבו ללחם. אולם הם החליטו להצליח ועמדו בכך. כשהגיעו חברים נוספים, היו מקיימים בשעות הערב אספות חברים בכל בעיה שהתגלתה, ומטביעים את הרעב, הגעגועים והכמיהה לעלייה בשירים וריקודים.

שימעה של הכשרת קלוסובה התפשט בוהלין והחלו לנהור אליה צעירים מרחבי פולין, ולהרגיל עצמם לחיי שיתוף בעבודה קשה במטרה לקבל אישורי עלייה. תוך כך עלו ארצה הראשונים, ביניהם דודי שמריהו קולודני, שעלה כבר ב-1925, ועבד בסיתות ובנייה באוניברסיטה העברית בירושלים על הר הצופים, שאבן הפינה לה הונחה באותה שנה. תחילה היתה קלוסובה הכשרה עונתית: החברים עבדו חודשים אחדים באביב ובקיץ, התרגלו לחיי קומונה ולעבודה גופנית קשה ועלו לארץ-ישראל.

בסוף הקיץ 1926 הפסיקה ממשלת המנדט לתת אישורי העלייה וחברי ההכשרה בקלוסובה לא הורשו לעלות לארץ. החשש של מנהיגי התנועה היה שאם החברים יחזרו לבתיהם – הם יגררו שוב לפרנסות היהודים הדלות, ולא יתמסרו להגשמה ציונית. בני מרשק שסיים אז סמינר של "החלוץ" בוורשה, נשלח לקלוסובה להרים את המורל, ובהשפעתו הפכה ההכשרה למקום של קבע, וחברים שאושרו לעבוד שם התחייבו לא לחזור לבתיהם עד שיתקבלו מחדש אישורי עלייה.

השוני בין הכשרה הזמנית לקבועה היה מהותי וגורלי. בקיבוצי הכשרה אחרים עבדו בעיקר בעבודות עונתיות בחקלאות, וחזרו לבית ההורים בחורף. בקלוסובה מ-1926 נותק כמעט הקשר עם הבית והצעירים קבעו שם את אורחות חייהם ללא נסיון וללא התחשבות בדעת המבוגרים הוריהם.

בהדרגה נתקבלו בקלוסובה החלטות אכזריות ומהפכניות נוספות, ולא בכדי הפכה סיסמת המקום להיות "אכזרית במעשיותה ונפלאה במהותה". החברים התחייבו ונשבעו שקלוסובה היא ביתם, ולא יחזרו בשום תואנה לבית הוריהם. גם חיי האהבה פרחו שם בלהט הצעירים ומרד הנעורים שבעירות הגלותיות הודחק ונבלם, הוגשם בקלוסובה בכל הלהט. "האכזריות היתה לא בתנאי החיים, אלא בזה שאין דרך חזרה, שאין מנוס, שאין מפלט, שאין לסגת לתנאי חיים אחרים, לאבא ואמא. אין ההכשרה אך אידיאל פוליטי. אותה יש להשיג בחיי יומיום, בקביעות ההכשרה", כתב יצחק טבנקין בספר "החלוץ", ותיאר שקלוסובה היתה אכזרית ביחסה הקנאי לכל ערכי העבודה, השותפות והאחריות ההדדית.

רבים מבני המשפחות המבוססות בקובל, ואף בני משפחות חסידיות ולא רק פשוטי עם, נסחפו להצטרף להכשרה המהפכנית, וברחו לשם, לאוירה המהפכנית, לריקודים הנלהבים, לגילוי עצמי של כוחות אישיותם. התנהגותם גרמה צער וכאב לבני המשפחות, והם הגיעו להחזירם הביתה, אך ללא הועיל. חלק מהמשפחות אף ישבו שבעה וקרעו קריעה על הבן או הבת שנמלטו ל"קיבוץ ההכשרה על שם יוסף טרומפלדור" בקלוסובה. (3)

אחד מאלה שברחו לקלוסובה מהגימנסיה בקובל היה צעיר אחיה של אמי, ברל (דב) פיש. למרות היותו בן הזקונים של המשפחה, לא היה מפונק. הוא היה ברוך כשרונות, קלט היטב את השפה העברית והתבטא בה, אך לא אהב ביותר ללמוד והעדיף להשתתף בפעילות חברתית וציונית. הוא היה מרדן, בעל כישורים חברתיים ומשך בהתנהגותו אחרים. זה בלט כבר בהיותו בכתה ט' או י' בגימנסיה "תרבות". בל'ג בעומר אותה שנה החליטו הוא וחבריו לציין בחגיגות את חג, 'סחבו' את דגל בית הספר וארגנו תהלכה לכיוון היער שבקצה העיר. הם צעדו בצורה מאורגנת לאורך הרחוב הראשי, רחוב לוצקה, כשהם נושאים את הדגל הכחול לבן. המשטרה הגישה תלונה לבית הספר ואיימה לסגור אותו. מחנך הכתה, מר רוטמן, ניגש לשוחח עם התלמידים וביקש לדעת מי ארגן את התהלכה הזו. אף אחד לא קם. הוא שאל שוב, ואז קם ברל פיש ואמר:

*"בצוד ימיס אחריס, ב-3 במאי יחול החג הלאומי הפולני, ואלו כמו כחדניס תארטנו
את כל תלמידי הסימנסיה והתלמידים יצדו עם הפולנים האנטישמיים כיום חסם,
ואילו צכסיו. כסאנחנו החלטנו לציון את ל'ס בצומה, אתם, מורי בית הספר הצברי -
מצדיקים את המשטרה ומאשימים אותנו. האם לו הדרכ לחנק ללאומיות צברית?"*

דממה נפלה בכיתה שלאחר שסיים דבריו, ואף פניו של המחנך שיקפו את התרגשותו, והוא הודיע לתלמידים שישוחררו מעונש בתנאי שברל יחזור על דבריו בפני המנהל. אז יצא וקרא לו, וכאשר מר פרנקפורטר נכנס, סירב ברל לחזור על דבריו.

בתקופת לימודיו בגימנסיה "תרבות" התגורר בבית אחיו לייב פיש, איש עסקים ואיש ציבור, יבואן וסוחר. לייב היה בעל חנות סיטונאית גדולה בפינת הרחובות וורשבסקה ולוצקה, עסקן ציבורי ומיחמי הקמת הבנין החדש של גימנסיה "תרבות", ממנהלי "לינת צדק" וממקימי בית החולים היהודי בקובל. חוץ מברל התגוררו בקובל עוד שלושה מאחיו הבוגרים: אהרן פיש ואשתו הינדה, אחותו פעסל ובעלה שמאי לרנר, ואמי מלכה שלמדה בגימנסיה "קלרה ארליך".

יום אחד, לאחר חופשה בבית הוריו בהורודץ, לא חזר ברל מהגימנסיה לבית אחיו לייב. היה זה באחד השבועות הראשונים ללימודים, כנראה שנת תרפ"ח (1928), או לאחר חופשת הפסח. לייב טילפן לגימנסיה "תרבות" (היה לו אחד ממכשירי הטלפון הראשונים בקובל, מס 32), ונאמר לו שהנער לא הגיע בכלל ללמוד. לייב נסע מייד להורודץ. מתחת למיטתו של ברל בבית הוריו שמר הנער מזוודה ובה קטעי עיתונים מהארץ ופרסומים של "החלוץ", וכן בגדי טיול וחומרים של התנועה. לאחר שליב הגיע, בני המשפחה ניגשו למיטה ובדקו מתחתיה – והנה המזוודה נעלמה, וברור היה להם שברל ברח לקלוסובה, עליה דיבר הרבה בבית תוך כדי הדגשת רצונו לעלות לארץ-ישראל. כשחשדו בני המשפחה שברל ברח לקלוסובה, החליט לייב לנסוע לשם ולהחזירו ללימודים.

בבואו אמנם מצא את אחיו, וניסה לשכנעו שעליו לסיים את לימודי התיכון, ויוכל להגיע לקלוסובה גם לאחר מכן. לשווא. דבריו נפלו על אזניים לא ערלות, אך הנער בעל העיניים הערות והבטחון העצמי, שהחלום הגדול ביותר שלו היה לחיות בארץ-ישראל, לא היה מוכן לקבל כל תוכנית אחרת. לייב שהיה מבוגר ממנו בשנים רבות וחש אחריות של אב כלפיו – המשיך לדבר אל ליבו, אך ללא תוצאות. למרות זאת קיווה שכשהנער ירגיש את התנאים הקשים בקלוסובה, יתפקח ויחזור ללימודים.

אך לא כך היה. עבר שבוע, עברו שבועיים והנער התרגל לעבודה המפרכת, ואף שימש ראש קבוצה שהיה אחראי מדי בוקר על צאתה לעבודה.

לאחר כחודש נשלחה לקלוסובה אמי מלכה, שהיתה מבוגרת מברל בשלוש שנים ועמדה לסיים את לימודיה בגימנסיה "קלרה ארליך" בעיר. גם אמי השחיתה דבריה לריק, וברל הודיע לה שההכשרה היא ביתו, ואם יעזוב, יעזבו גם אחרים וזה מעיד על חוסר אחריות.

התנאים בקלוסובה היו קשים ביותר, והחמירו בחורף כששלג כיסה את את פני השטח. האוכל היה במשורה, והיו ימים שאזל גם הלחם. בתחילת החורף קנו תפוחי אדמה לכל חודשי החורף, אך תפוחי האדמה קפאו ונרקבו והחברים נאלצו כך לאוכלם.

לא היו מקומות לינה, והצעירים ישנו על דרגשי לינה בני שתיים ושלוש קומות, ללא מקום קבוע ובצפיפות גדולה של שניים ואפילו שלושה על דרגש אחד. הביטוי "מאך א קאנט" – או "שכב על הצד" היה קבוע. מי שהלך לישון ראשון, תפס את המקום שבחר בו, ומי שקם ראשון תפס את הבגדים שהיו באולם, ואף את נעלי הלבד הקרועות למחצה והעטופות חלקי צמיגים. (4)

גרועים ביותר היו תנאי ההיגיינה והתברואה, החברים הדביקו אלה את אלה במחלות שונות ורופא העיירה סרני נתן לכל החולים תרופה מאותו סוג, שלא הועילה לרובם. היה קיים איסור על חבר לצאת להתרפא בביתו. כששמע מרשק כי חברים תובעים שהחולים יטופלו בבית – נעס וטען שזו גחמה של מפונקים. שאלת החולים היתה מטרידה

מאוד. היו שהכריזו שהם חולים ולא רצו לצאת לעבודה. היו גם כאלה שלא עבדו ימים רבים, בחירוצים כאלה ואחרים. היו על כך ויכוחים מרים בהכשרה והיו שטענו שזו העמדת פנים ושהאחריות ההדדית הולכת ופוחתת. מדי ערב נערכו אספות בנושאים הבעייתיים של מוטיבציה, מוסריות ואחריות הדדית. האסיפות היו סגורות בפני אורחים ומבקרים ורק חניכי ההכשרה הורשו להשתתף בהן. רוב ההחלטות היו מחמירות, כצפוי מגילם והתלהבותם הקיצונית של הצעירים שאסרו על עצמם להתייעץ עם מבוגרים או עם הוריהם ושלא היה להם ממי לקחת דוגמא, בשל הראשוניות של אופי ההכשרה. הם אף יצרו המנון ברוח זו, שנפתח במלים "מי לנו, מה לנו, אין לנו כלום פה, סוערנו מבית מכל היקר".

לא רק טבנקין, גם מנהיגים אחרים של התנועות הציוניות וראשי תנועת "החלוץ", באו מהארץ לקלוסובה לבדוק הכהגשמתה ולהתרשם מאורחותיה. חלקם הגיעו בעילום שם כמו למשל ברל כצנלסון שבא כאורח חדש, ישב בקצה האולם בזמן האספה וגורש כי לא הכירוהו, וראו בו אורח זר. "מעירים לי שיש פה איש זר ואין אנו יכולים להסכים לנוכחותם של אנשים זרים באסיפותינו, (אמר יו"ר האסיפה), ומיד קם ברל ויצא מן האולם" (5) כשהתברר להם שהאורח הוא ברל כצנלסון, יצאו לחפשו ולהחזירו, אך הוא כבר נעלם. באחד מימי החורף חלה ברל פיש בן ה-17. חומו עלה מאוד, אך ביקשוהו לצאת למחצבה כדי שחברי קבוצתו יעבדו. ייתכן שבני מרשק דיבר אל ליבו, יתכן שמישהו אחר, והנער שבקושי יכול היה לעמוד על רגליו, לבש מה שלבש והוביל את קבוצתו לשטח. בחזרו עלה מאוד חומו, וחש כאבי ראש נוראים. כנהוג לא אושרה הבאתו לבית הוריו והוא נשלח לטיפול אצל הרופא בסרני, אך הלה לא איבחן את מחלתו. לאחר ימים אחדים, החל רועד כולו, ונמצא במצב של תנומה וחוסר הכרה הרבה השעות, ורק אז נשלח עם אחד החברים לבית הוריו בהורודץ. לייב מיהר לקחתו לבית חולים בקובל, ושם אובחנה דלקת קרום המוח. לייב לקח את אחיו הצעיר לבית החולים המודרני והגדול בלבוב. שם טיפלו בו כחודש, כשבני המשפחה יושבים ליד מיטתו. מצבו הוטב בהרבה, אך ידו השמאלית נשארה רועדת.

בשובו לבית הוריו, הפעיל את כל יכולתו לבקש אישור עליה בקוותו כי מאחר שנפגע תוך כדי עבודה בהכשרה יקבל אישור נכסף זה. הוא הרגיש כי אם לא יוכל לעלות לארץ אין לעם לחייו. הוא נענה בשלילה. ברל פיש החל לנסוע למשרד "החלוץ" בקובל, לאחר מכן למשרד הסוכנות בוורשה, ונדחה בלך ושוב ולבסוף קיבל תשובה שלילית. נציגי המימסד התנערו ממנו. בהיותו עקשן וצמוד למטרה, ומאחר שיכול היה לעבוד בעבודות קלות, המשיך להתעקש, עד אשר באחר מביקוריו במשרד בוורשה, גירש אותו מהמשרד בגסות י. (השם שמור במערכת) ודחפו אל מעבר לדלת. ברל שעוד לא היה בן עשרים חזר מדוכא לביתו.

ב-1932 נסעה אחותו גילה-פריידל לארץ ישראל כתירת ל"מכביה", ונשארה בארץ לאחר שנישאה. ברל ביקש ממנה לפעול בארץ להסדרת אישור עליה. בראשית 1933, זמן קצר לאחר נישואיה ליצחק גרינברג, כתב אליהם:

*גילה ויצחק חביבים, שלום,
תסלחו לי יקירי שלא כתבתי לכם כל הזמן, פשוט לא חפצתי להפריד את אוזניכם, כי
למה לי לעלות את מנוחתכם ללא צורך. (לשלו - ר.ב.)
כן יקירי רצתי מאד, ולא קל הוא ביותר לשלוח (כסף חתונתכם) וללכת לנחת.
אחר במצבי ודאי שהיה כבר מאבד את עצמו לדעת אולי אני הנני טיפוס כפי
עדיפה מכירה אותי, שמקבל את הכל באהבה, ורק הודות לזה לא באתי צדיין לידי
יאו, ואני חושב צדיין אולי עוד ירחם, אולי עוד אווע. כן יקירי אני צדיין מחכה
לתשובה כי תבוא בזמן האחרון (בצתי הקרוב). כשעדיפה כתבה שהנכם יכולים
לבקש בקשה על דרישה, (על דרישתי ופניותי לעצמות - ר.ב.), החלטתי שאולי מכם
תוכל לבוא לי עצרה ואני מבקש יקירי שאם יש באפשרותכם אולי תישו עבורי בקשה
לסרטיפיקט. אולי אם יש בידיכם, אנא הנישו בקשה בעצמי, שמה איצור בעבורכם,
ובאמת אולי איצור לארץ במיטב ימי, בעצה שאני יכול לעבור וליצור בארץ. הה, מי
יתן ואוכל לעצמות, כמה מאושר אהיה אני! כן יקירי, אף על פי שרועד אנוכי, הנני
מסוגל לעבודת. אני עוד עובד בבית בטאצ'קה (מריצה) ונסתפסן מסדר את עצמות*

הפרכים מאחורי החלונות, וככלל אני יכול לעבוד עבודות כעיות שונות, וכשאבוא
לארץ עליכם בודאי לא אפוא, כי אם אכנס ישר לקיבוץ. לכן חביבי אני
מצתיר את קשתי לפניכם אנא דרשוני אליכם, כי באם לא אני יורד במיטב ימי
אלי בור. (עכשיו) במיטב ימי אני כותב מכתבים, ויותר אין מקום לכתיבה. היו
עלם."

גילה פיש (גרינברג) פעלה בארץ, פנתה למשרדי הסוכנות בתל אביב ובחיפה, אך מאמציה לא נשאו פרי. בדור ההוא
עדיין לא נעזרו בעורכי דין לכל נושא, ובעיקר לא לנושא של בניית הארץ. תביעות ותובענות לא היו טבועות בליבם
של פשוטי העם מוהלין, אלה שהצטרפו בלהט ליבם למימוש הרעיון הציוני, והיוו את מיטב מניינה ובניינה של
הארץ בשנות השלושים. "בקלוסובה היה קושי רב", כתב טבנקין ואחרים כתבו ברוח דומה. "מחצבה דווקא, ומקום
מרוחק מן המרוחקים ביותר, על הגבול הרוסי. וזה עשה את קלוסובה לנקודת התבערה לתנועה כולה".
המנהיגים שהגיעו מהארץ לביקורים התפעלו מהתמסרותם של החלוצים הצעירים. הם נסעו לנאום ולהפיח אידיאות
חלוציות בצעירים, אך כשהגיעה שעת אמת – נתגלו כגסי לב וציניים. נאומיהם חוצבי הלהבות הפכו לאפר כשראו
מה עוללו האידיאות המהפכניות לצעירים שהתמסרו בכל ליבם. ההתלהבות שבאו להפיח הפכו לפיח כשהצטרפו
להתמודד עם צעירים כמו ברל פיש, ובטוחני שלא היה היחיד.
שלוש שנים עוד המשיך ברל פיש לקוות ולנסות, ובספטמבר 1939 שם קץ לחייו. שבוע לאחר מכן נפטר אביו משה
בשברון לב בהורודץ, ושניהם קבורים בסטפין.

ברל פיש, אחיהם הצעיר של אמי מלכה ושל לייב פיש

***** הערות *****

1. שלמה קנטור מתוך חוברת לזכרו, ארכיון יגור, 2002.
2. בקובל שגשגו והתחזקו התנועות הציוניות עד השואה. אנטק, (יצחק צוקרמן), ממנהיגי "מרד גטו וורשה", החל את פעילותו הציונית כמדריך בקובל באמצע שנות השלושים. אנטק סיפר בזכרונותיו שכאשר נשלח לשם לארגן את הנוער לתנועת "החלוץ", גירשוהו המורים מתחומי בית הספר כדי שלא יסית את התלמידים לפעילות ציונית של "החלוץ" ולא יפגע בלימודיהם. אז הכריזו התלמידים שביתה, ודרשו לאפשר לו להיכנס לכיתות. הרשות ניתנה בתנאי שלכל כיתה שאנטק ייכנס יהיה נוכח המחנך ויפקח. וכך היה, ולאחר שמחנך כתיב י"א התפעל ביותר מידיעותיו ואישיותו – הותר לו לבוא לגימנסיה באופן חופשי. לאחר מכן, כשקובל נמצאה תחת שלטון סובייטי, הגיע אנטק שוב לקובל לפעול במחתרת, ויציאתו החפזה מבית הוריו בוילנה, היתה הפעם האחרונה שראה אותם. (אנטק צוקרמן "שבע השנים ההן" ע' 30-31).
3. ספר קובל, ע' 280.
4. ספר קלוסובה ע' 68.
5. ספר קלוסובה ע' 290.

שלמה קנטור, הערת המערכת:

שלמה קנטור יליד קובל. על שלמה קנטור ומשפחתו כתב אלי מנדל בחוברת ההנצחה מס' 13.

רות בקי - המדור לחיפוש קרובים - סיפור

הסיפור הודפס לראשונה במוסף לספרות של "מעריב" בכ"ח ניסן תשמ"ח, 15.4.1988

יום חמישי אחד, כשהקשבת לי לסיפור בהמשכים ב"פינת הילד" ברדיו, שמעתי דפיקה בדלת. נמצאתי לבד בבית. בשעה זו היתה אמא הולכת לעזור לאבא באטליז; תמיד כשעבד שם לבש סינר אפור מלא כתמי דם. אני חושבת שפתח את האטליז הזה כדי להתאמן להכות בגרזנים ולשמוע זעקות.

שוב נשמעה נקישה. לא עניתי. ידעתי שזה לא עופר כי עופר היה שורק, ואף פעם לא דפק בדלת כי ידע שלאחר השריקה שלו אציץ בחלון או אצא לרחוב. חוץ מזה עופר אף פעם לא היה בא לפני שסיימו ברדיו את הסיפור בהמשכים על "אי הילדים" או על "אורה הכפולה". גם הוא, כמוני, אהב מאוד להאזין לפינת הילד ברדיו.

מקלט הרדיו לא היה קופסת פלסטיק קטנה כמו היום, אלא מין רהיט גדול עשוי עץ, שחציו ריפוד אמיתי וחציו לוח זכוכית מלא מספרים ושמות. אצלנו ניצב המכשיר הזה על השידה, כדי שילדים קטנים לא יגעו בו (האמת שהייתי בת יחידה, אבל בכל זאת). אף פעם לא הבנתי כיצד מכשיר הפלאים הזה עבד. כשהייתי קטנה חשבתי שכל מי שדיבר ברדיו ישב מאחורי הריפוד, אפילו הזאב של כיפה אדומה, אבל עכשיו, בכתה ד', כבר לא הייתי בטוחה בכך, למרות שמכשיר הרדיו שלנו היה הכי גדול ברחוב.

הנקישה בדלת נשנתה. הנקישות היו מהוססות מעט, אך עקשניות; יד של מבוגר. הייתי מוכרחה לענות, לא היתה לי ברירה. סגרתי בחשש אך במהירות את המקלט וניגשתי לדלת.

כשפתחתי אותה (אצלנו לא היתה נעולה במפתח, כי באותם ימים לא פחדנו מגנבים ובעיקר לא באמצע היום, וגם אני, שהייתי כבר בכתה ד', לא פחדתי להישאר לבד בבית), ראיתי מולי איש קרח ולא גבוה שהיה לו אף ארוך וזה בלט כי לא היו לו שערות. כשראה אותי התכופף קצת, ביקש סליחה והרגשתי ממש לא נוח. הוא נראה כל כך עלוב שאפילו לא פחדתי. בדרך כלל לא דיברתי עם זרים, אבל על האיש הזה ריחמתי קצת. המבט שלו היה כמו מבט הכלב של עופר כשעופר בעט בו. ביד אחת אחז כובע מצחייה מקופל ובשניה מזוודה כהה שהפינות שלה היו מברזל אכול בכתמי חלודה.

"אפשר כאן גר בערל קאמינסקער?" שאל במבטא גלותי שהזכיר לי את צורת הביטוי של שתי בנות שהגיעו לכתה באמצע השנה. המורה אמר שצריך להתנהג איתן יפה כי סבלו הרבה במחנות. הן לבשו חצאיות לא כל כך קצרות כשאנחנו תמיד הלכנו במכנסיים קצרים, וניראו לא שייכות לכאן, לשמש ולמשחקים המתפרצים בהפסקות. האיש הקירח הזה לבש מכנסיים ארוכים ורחבים כמו שלבשו פעם. שמת לי לב למכנסיים הרחבים שנחלו ממש על נעליו כי הסתכלתי לריצפה כשעניתי שאינני יודעת מי זה בערל קאמינסקער.

ידעתי שהוא מתכוון לאבא שלי, אבל שיקרתי. האיש הזה נראה כל כך לא מתאים לרחוב שלנו שפחדתי לגלות פרטים.

הוא נשאר לעמוד כמו לא אמרתי דבר. עמדה שתיקה שנדמתה לי ארוכה יותר מדי. לא ידעתי מה לעשות ושאלתי שוב מה הוא מחפש.

"אני חפץ הייתי לשאול על אדון בערל קאמינסקער מקובל", אמר.

טוב. לאבא שלי באמת קראו דב קמינסקי, והוא בא מקובל, עיר בגבול בין פולין ורוסיה, שהיתה בה תחנת רכבת גדולה שקישרה לא רק ערים שונות בפולין אלא גם את פולין עם רוסיה. בעיר הזאת היה הכל: חנויות גדולות מלאות ממתקים וכל מיני מאכלים; המון אוכמניות (אבל לא כמו החמניות שאצלנו: הן היו אדומות וקטנות ולא צהובות כמו שמש גדולה וצוחקת), והיה שם באמצע העיר נחל ששמו טוריה, שלילדים היה מותר לשחות בו.

התקשיתי להאמין שלאיש המסכן הזה יש איזשהו קשר למשפחה שלנו. הוא נראה כל כך מוזר שהייתי בטוחה שלא ראה אוכמניה בחיים שלו. חוץ מזה ידעתי שאם עופר יראה שאני מדברת עם הפליט הזה יהיה לי רע ומר.

"לא יודעת מי זה בערל", שיקרתי שוב והדגשתי בלעג את ה"עין" כששמעתי מלמטה שריקה. האיש הניח את המיזוודה המרופטת ליד הדלת, והעביר את כובעו מיד ליד, ולא הראה שום סימן שהוא מתכוון לוותר וללכת. אז הוציא סיגריה מקומטת קצת מכיס מכנסיו המגעילים והדליק אותה בידיים רועדות.

"אפשר לא הוא שמסר את ההודעה ברדיו?" ביטא כמעט בלחש, אבל לא התכוון להסתלק.

על השידה בביתנו, שעליה ניצב מקלט הרדיו, נמצאו גם פמוטים ותמונות שונות של אנשים שלא היכרתי. באחת מהן נראה איש בעל זקן ארוך ולבן ואשה שחבשה שביס צחור. כששאלתי מי הם, נאמר לי שאלה סבא וסבתא, אך הם היו סבא וסבתא רק בתמונות, לא כמו במשפחה של עופר. כששאלתי היכן הם, לא נתנו לי שום הסברים, כאילו לא היה אכפת להם שלילדים אחרים יש סבא וסבתא אמיתיים. בתמונה אחרת (שהרקע שלה היה חום בהיר), נראתה אשה בשמלה מוצפת פרחים קטנים כשהיא מחבקת שני ילדים; ראשו של אחד מהם היה מלא תלתלים והשני חבש כובע שיער כמו כובע אמיתי של קוזאקים, אבל קטן. כששאלתי מי הם, אמא השיבה שיכלו להיות בני הדודים שלי. כששאלתי מה זה "יכלו להיות", הרי הם מאוד אמיתיים בתמונות, ענתה שהם כבר אינם, ונאנחה בכבדות "אוי וויי איז מיר". לא הבנתי אבל אצלנו אסור היה לשאול יותר מדי שאלות.

אצלנו גם אף פעם לא היה עצוב, רק בשמחות. בערבי שבת, כשאמא הדליקה נרות וכיסתה את העיניים, היתה פתאום מתחילה לבכות באמצע הברכה וכל הגוף שלה רעד. חוץ מערב שבת יצא לה הבכי בחתונות. באמצע החופה היתה מוציאה ממחטה מהתיק, מספיגה בה את דמעותיה ומשתדלת שלא ישמעו את היבבות שלה על אלה שלא זכו. היא בכתה כמעט ללא קול, מין בכי עמוק וחרישי, אך כולנו הרגשנו שהבכי העיקרי נשאר בפנים, ורק הדמעות שהיו למעלה נזלו, כמו מדלי מלא מדי. כשאמר קרובי המשפחה זה לזה בתום הטקס "ניפגש בשמחות", ידעתי שחיפשו הזדמנויות נוספות לשפוך את הבכי החוצה.

גם ריב וצעקות היו אסורים בבית שלנו. כשאמא היתה צועקת או מתפרצת היה אבא מנסה להרגיע אותה כשהוא רומז עלי, והשקט היה חוזר ומכסה את הכעס. רק כשנמצאה לבד במטבח, והיתה בטוחה שאף אחד לא שומע אותה, היו בוקעות מגופה, ממש מהבטן, אנחות עמוקות; אני חושבת שזה מהכעס שחיקה. אבא לא צעק ולא התפרץ אף פעם, אך נראה מבוגר ואפילו זקן מרוב ההורים. באסיפות הורים ממש התביישתי ולפעמים ביקשתי שלא יבוא ואמרתי שהזמינו רק אמהות. לא היתה לי ברירה; עשיתי כך בגלל שמישהו שראה אותנו פעם יחד אמר: "תגידי, זה סבא שלך?". מאז כל כך נפגעתי שהחלטתי שלא אלך יותר לצידו; מספיק שיש לי סבא רק מאחורי זכוכית, אז אני לא צריכה שגם לאבא שלי יקרה ככה.

כשאמרתי לאיש ההוא שאיני יודעת על איזה רדיו הוא מדבר, שוב שיקרתי. בכלל הייתי ילדה שקרנית; כשלא נתנו לי תשובות, ולא הירשו לי לשאול שאלות, הייתי מוכרחה לסדר את הדברים לעצמי. זו היתה גם אחת הסיבות שכל כך אהבתי את הרדיו. שם היה הכל; בכל פעם שכעסתי על אמא יכולתי לסובב כפתור והייתי לבד על אי בודד עם רוביחון קרוזו, וגם יכולתי ללכת עם ג'ו לחפש את לסי. ברדיו שודרה גם פינת הדקלום ומרוב שהייתי יושבת שעות ליד המקלט, למדתי בעל-פה דקלומים שונים והייתי אומרת אותם לעצמי כשלא היה לי עם מי לדבר.

גם אבא כנראה ידע שהרדיו הוא מכשיר פלאים. לרוב היה מקשיב לחדשות וכך ידע הרבה דברים עוד לפני שהופיעו בעיתון. הוא גם היה מקשיב לתוכנית אחת (שכינה אותה "פינה", כאילו הוא בעונש), שקראו לה "המדור לחיפוש קרובים". התוכנית הזו שודרה פעם בשבוע בצהריים, אחרי החדשות. באותם ימים היה חוזר מוקדם מהאטליז, סוגר את הדלת בחדר האורחים ואסור היה לאף אחד להיות אתו בחדר פרט לאמא. הוא אפילו היה מגיף את התריסים, כי רצה להיות בחושך, כי כך מתרכזים יותר טוב, כמו בחלומות. כשהיה יוצא משם אי אפשר היה לדבר איתו, הוא היה מאוד מתוח ועצוב.

יום אחד, כשחזר כך מוקדם מהעבודה, עמדתי על קצות אצבעות והצצתי לחדר דרך חור המנעול. הרדיו פלט כל מיני שמות משונים: שינדה זיסל מפיונסק, יעקב בן השל ממינסק, וזלאטה בת פייגע שנראתה לאחרונה באיזשהו גטו. שודרו שם המוני שמות מהסוג הזה, שמות שלא היכרנו בשכונה, כי השמות אצלנו היו יפים: עופר, עמוס, נורית, דליה, זיוה, ולא כל כך משונים כפי שמסרו ברדיו. לבסוף הודיעו בו שזה היה "המדור לחיפוש קרובים". כשמעתי את המלים האחרונות האלה, ברחתי לעץ התות (המקום שבו הייתי תמיד מתחבאת במשחק המחבואים), ולא ידעתי מרוב עליצות פתאומית מה לעשות עם עצמי: אם אבא מחפש קרובים ברדיו, הרי הם קיימים. אולי הם לא כמו קרובי המשפחה של עופר שבאים אליהם כל שבת, מביאים מתנות, אוכלים ומבלים בשיחות וציחקוקים במרפסת. קרובי המשפחה שלנו נמצאים במדור הזה. יכול להיות שהם עוד משחקים בשלג ויזמינו אותי, ואולי בקיץ ניסע אליהם ונגור בעיר הגדולה, ואולי אפילו ניסע ברכבת ונגיע עד רוסיה. מרוב האושר והתיכוננים שלי, קילפתי בלי לשים לב את הקליפה הקשה של ענף התות שעליו ישבתי בהרהורים הללו, ושברתי שתי ציפורניים בלי להרגיש בכאב. כשנכנסתי הביתה אחר כך, שאלתי את אמא (בזהירות), אם יש משפחות שהקרובים שלהם במדור ברדיו. היא הסתכלה בי במבט אפור, וחבשה לי את האצבעות ברוגז. (מכל דבר, אפילו משריטות, היתה עושה אסון גדול).

אחר הצהריים עופר בא אלי ועשינו שיעורים, אחר כך שיחקנו "מונופול" ("ריכוז"). אני קניתי את תל-אביב ואחר כך את טבריה, ועופר בנה בית ספר בעכו. תוך כדי המשחק שאלתי אותו מה זה מדור. הוא לא ידע. אמרתי לו שלדעתי זה שמות של כל מיני מקומות בחוצלארץ: כמו שכאן יש תל אביב אדומה וטבריה ירוקה, אז שם יש פראג כחולה ווילנה צהובה (על פראג שמעתי כשקראנו את "הגולם מפראג", ועל הגאון מוילנה כל אחד שמע).

"מה פתאום", אמר בפסקנות ה"ריכוז" הזה וכל הצבעים זה רק משחק של הארץ. מי הכניס לך רעיונות לראש?"

"הרדיו. וחוף מזה תדע לך שגם לי יש בני דודים".

"הה", פלט בטון קצת מתרברב ומתנשא, "ממתי יש לך בני דודים?"

"מ...מ...מהיום בצהרים".

"מה???"

"אמרו שם כל מיני שמות ואבא שלי הקשיב. זה סימן".

"כל השמות האלה הם שמות כמו הרשלה האוסטרופולי, או חכמי חלם", אמר, הטיל הקוביות והגיע עד עפולה. אז התערבנו (כי עופר אמר שכל הקרובים מהמדור הזה כבר מתו), ויצאנו לחצר.

התחלתי לעקוב כל שבוע כשאבא הקשיב ל"מדור לחיפוש קרובים" ברדיו, אך במשך זמן רב לא אירע דבר. יום אחד החליט לפרסם בעצמו הודעה במדור הזה. הוא שלח לשם מכתב ובו פירט את שמות הוריו, שלושת אחיו, שתי אחיותיו, כל ילדיהם, וביקש שימסרו ברדיו שכל היודע על מקום הימצאם, יודיע לדב קמינסקי בכפר סבא.

אבל ממתי דב זה בערל? בעצם גם את זה ידעתי.

כשהורי לא רצו שאבין את שיחותיהם, היו מדברים יידיש, ואמא קראה לו ברל. הם חשבו שלא הבנתי, אבל מרחב שהשתמשו כל כך הרבה בשפה הזו תפסתי כמעט הכל. טוב; אפילו שידעתי שדב זה ברל, לא התכוונתי לדבר עם האיש הזה.

הוא הרגיש שכנראה טעה בכתובת, ונראה עלוב ומסכן. הוא המשיך לעמוד בשתיקה, ורק ידו שאחזה בסיגריה רעדה, וכל האפר צנח לרצפה. פתאום הסתכל אל המזוודה שלו, ואמר משהו על בריחה מהמחנה, שממנו כמעט אף אחד נשאר. הוא דיבר כאילו לעצמו, אך כששמעתי את המילה "מחנה", ידעתי שהוא איש אמיתי ולא סתם שקרן, כי נזכרתי בשתי הבנות שהגיעו לכיתה והמורה דרש שנתייחס אליהן יפה, כי סבלו שם מאוד. הייתי בטוחה שאבא ירצה לפגוש אותו ולשמוע פרטים, אז הסכמתי לתת לו להיכנס הביתה (ואולי גם הביא לי מתנה במזוודה). הוא נכנס בצעדים חרישיים, כאילו כל צעד ביקש סליחה, אך בכל זאת הרגשתי שהוקל לו קצת. העזתי שוב להסתכל בעיניו, והן ניראו לי שקועות וכהות, והיה בהן משהו מאוד עצוב, כאילו יצאו משני בורות.

ברגע שנכנס התחבר מבטו לתמונות שעל השידה, ואז קרה משהו מוזר: ראשו נע קדימה ואחורה כאילו עמד ליפול. הוא ניסה לומר משהו, אך בקע ממנו בכי נורא, קטוע, שבור, כמו מהרצפה של עצמו. אף פעם לא קרה לי שמבוגר יתפרץ לי ככה, הרי אצלנו לא בכו, לא כעסו, לא נשברו.

פתאום עלה לי רעיון: הרדיו. אפתח לו את הרדיו ואז הכל יעבור.

זה מה שעשיתי, אבל הוא אפילו לא שם לב, אלא המשיך לילל, יותר נכון היללות המשיכו אותו. כולו היה בור בכי. בין נאקה לנאקה ניסה לומר דבר מה, אבל לא הבנתי. תפסתי את המטאטא והתחלתי לטאטא כדי שאמא לא תכעס על האפר. (אמא לא היתה מסוגלת לראות אפר, ואפילו לא לבטא את המילה הזו. אני חושבת שזה גם היה קשור לדברים שהסתירו ממני). התחלתי לעבור עם המטאטא הלך ושוב, גם כדי שלא תדע שהיה כאן אפר וגם מכיוון שלא ידעתי מה לעשות עם עצמי.

פתאום אבא הגיע. הוא עוד חבש את הסינר של האטליז. אני חושבת שעופר רץ לשם וסיפר לו שאיזה איש משונה עם מזוודה ישנה מדבר אתי ליד הכניסה. כשנכנס, הם הסתכלו אחד לשני בעיניים ואני עמדתי בצד, נשענת על המטאטא. האיש ניסה להגיד לאבא משהו ביידיש, ולאחר מכן התכופף למזוודה שלו וראיתי בה כובע קוזקים קטן, בדיוק כמו הכובע של הילד בתמונה על השידה. כשאחז בכובע בידיו הרועדות והברות מרוסקות בקעו מפיו, תקעתי בכל הכוח את המטאטא במכשיר הרדיו. "לא אכפת לי מכל השקרים שלכם", צרחתי והכיתי שוב והמוני זכוכיות ניתכו על הרצפה. "לא אכפת לי משום מדור", הלמתי בחרון, כשראיתי את אבא שלי מסתיר את פניו בסינר מלא כתמי דם.

ישעיהו אברך - עיתונאי, סופר, מתרגם

חתן פרס ישראל (תשמ"ו) בקטגוריה מסאות פובליציסטיקה עיתונאית.

ספרים שחיבר/תירגם/ערך, מתוך הספרייה הלאומית, ירושלים:

- בשולי דברים / ישעיהו אברך תל אביב : דביר, תשנ"א 1991.
פרקי יותם / ישעיהו אברך. תל-אביב : דביר, תשל"ו.
לפולה / ישעיהו אברך. [תל אביב : חמו"ל, תשנ"ד].
זלמן שזר - דיוקנו של נשיא / (כתבו דוד זכאי, חנוך ברטוב, ישעיהו אברך)
חן המקום : סיפוריהם של אתרי טיול בישראל / (עריכה - ישעיהו אברך)
אלתרמן, נתן, 1970-1910 מגש הכסף : מבחר שירים / מערכת האנתולוגיה - ישעיהו אברך, מנחם דורמן
פיגירדו גילרמה / השועל והענבים : מחזה בשלוש מערכות / גילרמה פיגירדו ; תירגם ישעיהו אברך.
טורקוב-גרודברג, יצחק שלום אש : רוח-סער בספרות יידיש / יצחק טורקוב-גרודברג ; עברית - ישעיהו אברך.
מתוך הספר "פרקי יותם" שכתב ישעיהו אברך, כתבה העוסקת בחשבון הנפש, 30 שנה לאחר השואה.

המכה השמונים ואחת

"קרעו לבבכם" - כך ניסר בלי הפוגה פסוקו של הנביא כל אותו ערב של דין ובלהה שבו צפינו בסרט השכחה הגדולה של קיבוץ לוחמי הגיטאות "המכה השמונים ואחת". וצפינו בו ברגש של זעזוע עמוק לא למראה "שואה" כאיזה מושג מופשט, כולל, אפוקליפטי כמעט, אלא למראה אסונם של ששת מיליונים יחידים, יצורי אנוש, שמערימות גויזתיהם ומערימת קלונם עולה הר-האימה הגדול - הוא שבר בת עמי, צפינו בו לא כרשמי רסומות, לא כהיסטוריונים, רק כעדים קרועי-עינים. ברגש הפשוט והאינ-דומה לו של כאב חותך הדמע הניגר כמפל על שכך עוללו להם : לאחי, לאמי, לאבי - לכל משפחת עמי הגדולה. כך הציגו אותם עירום ועריה בפני עצמם וכך ציוו עליהם גם להישמד, גם לשאת את החרפה הגדולה - חרפת חוסר האונים, חרפת אבדן צלמם, חרפת הצעידה הזאת איש מול מבושי רעהו ואשה מול ערנת אחותה ; חרפת הרמיסה של הכבוד האישי, הקיומי, עוד לפני כל הכבודים האחרים : היהודי, האנושי וכבודו המפוקפק של עולם המתמר להיקרא נאור.

ערב ההתייחדות, שספק אם ידענו כמותה מאז הוחל בסיפור השואה. ערב שבו חזרנו ונשאנו גם אנו עינינו אל אל מלא רחמים - שלא ריחם. מאומה. כחוט השערה. לא על הדם. לא על הברואים בצלמו. לא על העלבון. אל מסתתר.

ב

ללמוד לכאוב.

לא ללבוש שום שריון של חיסון. של העמדת-פנים. לכאוב עוד ימים ונים במלוא העצמה. במלוא היוליות האסון. לתת לדמעות לשטוף באין מפריע. לא ליבוש מפני דור צעיר ועז-רוח המשיב היום, בארץ חירותו, תשובות יהודיות אחרות. לתת ללב לכרוע מלוא קומתו לפני אסונם של האהובים והקרובים, לפני הכורים בעירום קבר לרעה ולפני הגוררים את גופם המקורע אל הבור. לפני הנשים המעורטלות מכבודן, מאצילותן, מחמדת בריאתן, לעיני עצמן, לעיני מטומאים. לכרוע לפני שברונם וקלונם שלא נוקמו. של אחי. של אחיותי. לבכות. בלי השבון. "ככה יבך רק בן בלי אב" - ושלא בעקבות המשורר : עת ברום, ביד לא רועדת, כובו, בבת-אחת, כמו לבעילה חתומה של שערי הרחמים, כל גרות הזהב. אל מסתתר.

אך בעיצומה של הסערה - לנהל חשבון. בתוך כל הפקעת הזאת של רגשות דלוקים - למתוח חוט של הגיון וחשבון. מדויק מאוד. גם של העמלקים. גם של עצמנו.

ישעיהו
אברך

פרקי
יותם

לא לשנוא עם שלם, אך לא להתרפק עליו באהבה מבישה. לא ליפול אל חיקו. לא בברית תאומים של ערים או של משלחות-נוער ולא לבוא היום אל מפקד הדיביוזה השביעית במחנהו הצבאי, בראש משלחת של ישראל ועובדיה כדי ללמד - וממנו דוקא - איך לחנך מבוגרים בישראל (אף כי ביקור זה עצמו מוכיח כי מנת ראויה לשמה של הינוך מבוגרים היתה מיטיבה גם עם כמה פעילי תרבות והינוך ישראלים). לראות בפכחון רב, גם בפכחון המציאות המדינית, מקומה של גרמניה במדינות, אך לראות את הגרמנים, גם גרמנים של היום, כעם שבו עדיין יושבים דורות אחדים - לא דור אחד - של המפשיטים, והמשסים, והמורטים, ופותחי הברזים, והיורים, והדוחפים אלי בור. ולראות, כמו דרך ערפלי-אש, מאחוריהם את מחזות המיליונים המוחאים כף בתרועת. את הנשים הלהובות והצחקניות והיוצאות מכליתן להריע. נשים גרמניות נוטה הייגריד בל - רק של אתמול?

לזכור להם זאת. לשאת את חמתנו הקפוצה עד אין זמן. לא למען ההתיסרות העצמית לשמה. מפני חובת הלבבות. ומעל לכל - מפני הלקת. לא להרפות לא מן הפושעים, הקיימים עדיין לרבותיהם, ולא מן הצדקנים. לתבוע מהם כל אשר ניתן - מול האימות המבקשות לחזור על עצמן. לשוחח עמם על כלכלה ועל בטחון, לפי כל גינוני הטקס, לסעד "סעודות-עבודה" מדיניות, אך לשלוף באמצע, מתוך מצנפת התחזות הגדולה, את הסרט הזה. להשבית גינוניהם, הדרת כבודם המפורכס, העמדת-הפנים המהוגנת. לא לתת להם לרגוע. שלושים שנה עדיין אינן נצח.

בעצם תינוי-תאהבים בקהיר ובעצם ההתרפקות הנאצלה הזאת בלוב ובדמשק - לשלוף את גליל הצלולואיד הזה: היהודי במערומי אולת ידו, הגרמני במערומי דעתו המבולעת. כך גראה גיא-הצלמוות היהודי. כך גראה בוריו. כך גראה עולם הצופה ואינו רואה. זה הסצנריו וכך בודאי היו רוצים לראותו היום גם בני-שיחם של הגרמנים בקהיר. אלא שכך לא ייראו עוד הדברים לעולם.

אל מול תבורות האלה עמדנו כולנו. גם הדורות שלא יחיו עוד, גם הדורות שעדיין לא חיו. נצח-היהודים כמו הדליק באש חכבשנים עצמם את אבוקת הנדר: כך לא ייראו עוד הדברים לעולם.

ד

לערוך חשבון - גם של עצמנו.

איך עלה העשן ההורך מן הארובות ונחירי היהודים בעולם לא גרסטו, לא זעו; איך עלו הלהבות מתוך חכבשנים, שבעתים כאור חמה, ועיני יהודים בעולם לא גקרעו בפחדים, בהודעקות, בטירוף-חושים שאינו בוחל בשום מעשה-הצלה כשם שאויביהם לא בחלו בשום תעלולי השמד. איך לא קמנו מטורפים ובלועי-דעת, וסתורי כל חושים להעלות באש גבעות שלטון, דאונינג-עשר ודאונינג-עשרים, מושבי לורדים במועצותיהם ומוש-לים בכיפותיהם; איך לא השחרנו את הבית הלבן של פרנקלין דילאנו רוזבלט ואיך לא הכפשנו בפיח-המשרפות את כיפת-החסד הזחוכה של ממלא-המקום ברומא.

"תיחס אל היהודים מבחינה פורמלית חייב להיות הוגן, קפדני ונוצרי. אולם בתחום היחס הזה יש לדאוג כי יהודים אלה לא יוחזרו עוד אל החיים האזרחיים" - כך אנו קוראים בכתב-יד של הלל דנציג לספרו על שואת יהודי הונגריה, מתוך פקודת אחד הממונים על פלוגות-העבודה היהודיות שגשלתו אל קו החזית. הפקודה קוימה בדייקנות מופלגת: היהודים לא חזרו עוד אל החיים האזרחיים, אל שום תיים.

הוגן, קפדני ונוצרי מאוד.

וכך אכלו הלהבות כארבע שנים תמימות ואנחנו לא העלינו באש אף לא כס-ממלכה אחד, אף לא כס-קדוש אחד וגם לא את כס הישיבות הטקסיות של עצמנו. כלי-כך התזקנו בסוכת הציונות שלא תפול עד כי לא תפסנו כלל כי אף הציונות המפוארת ביותר והמלכותית ביותר של עם מושמד היא ציונות תלויה על בלימת.

"- - - ישעיהו אברך, הידוע בכינויו יתם ויואב, הוא מסאי-פובליציסט בעל שיעור-קומה, הממשיך את מורשתו הגדולה של נחום סוקולוב, שהפרס נישא את שמו. מאמריו, רשימותיו וקטעי יומניו מצטיינים ברמה גבוהה וטכונים בחותם התרבות של ישראל העמים. לשוני העשירה, השואבת מאוצרות הרוח של האומה ונוטלת מהם סמלים, דימויים ואסוציאציות, מוסיפה לדבריו נופך אסתטי. תרופות עטו, שמעורבים בה סממני הומור, מעניקים תכלין מיוחד לכתוב.

"- - - טיעונו המשכנע, המסתייע בכושר-ניתוח ובראות חותכות, מפיס עלינו ריזיה של דעות מוסכמות. וכך אנו רואים לפתע, שהווית האחרת, אינה כותרת נאה בלבד, אלא ממנה נפתח לנו פתח לראיה אחרת, להערכה וחדשה, וממילא - למסקנה אחרת."

מתוך נימוקי עזרת-השופטים
לפרס סוקולוב לעתונאות
תשל"ב - תשל"ה 1972 - 1975

עתה אנו יודעים יותר. עתה, עם חלוף דור או שנים, אנו מתחילים להבחין בפועל ובמוחש כי השואה חיתה אסונו של העם היהודי לא לתקופת-זמן אחת. לא מאורע טראומטי שתחילתו במועד אחד וסיומו במועד אחד, ובין תחילה לסיום סבב כאחוז אמוק איזה כדור-בלהות, שרף, אכל – וכבת. מצד ה ת ר ת ש ו ת הדברים, זמנת ומקומה, זה בודאי נכון. אך מצד חותמת על עתיד העם – חייו, דמותו, אפיו – מגין השואה הוא מגין לדורות ואת צלקות חותמה עוד נשא ימים רבים. רבים מאוד.

1

לשלוף את הסליל הזה גם במסיבות עצמנו. חטוף ואכול, חטוף ושתה – חטוף וראה. ממסיבות-הגן המפוארות, מן ההילולות של חוגי חברה ומתוך שיירות הבילוי בדרכים – Drive in! היכנס. ראה סרט. לא כדי להשבית שמחה. לא זכינו גם בה מן החסר. הממלאים את הדרכים ואת התורשות ומוצאי-המעין וחופי הנחלים – הם, וחכריהם שאולי אינם עוד, שילמו את מלוא תמורת הדרך והיער ותלוקי האבנים שבשפת הנחל והוד-ההר וירקות העמקים – שילמו מלוא המחיר וקנו שמחת-תייהם בזכות. אך לשלוף את הסרט הזה במוצאי שמחות כדי לדעת, בלי כל אשליה, מהי הפנורמה ההיסטורית שעל רקעה אנו רוקמים את שמחותינו ומהו התסריט שרואים בעיני-רוחם ומציירים כמשאת-נפשם השכנים הסובבים אותנו.

2

לזכור לטובחים ולזכור, בשום פנים לא לשכוח, למחרישים. לא לשם הזכירה. לשם הלקת. הכל ראו מעצמות-הברית בעיני ינשופי-הביון שלהן, הן ידעו בדיוק יומי את הנעשה במעבדות הגרעין של הגרמנים. את שיחם-ושיגם הסודי של מדענים. את דיוני המפקדה הגרמנית בבונקרים. רק את הארובות האלו, שנודקרו אל השחקים ונתגרו בהם וביושביהם; את החרושת הנוראה והפעילה הזאת של המוות; את הפרו-יקטים התעשייתיים האדירים של דאכאו ואושוויץ ובירקנאו – באלה לא הבחינו.

הם ידעו לתפציץ מעבדה קטנה ותבויה בין יערות-קיט, לאתר אותה, לזהותה, לכוון אליה, להשמידה. הם לא יכלו לבזבז אף מטוס אחד כדי להפסיק את שריפת העם היהודי. הם גיהלו, כך מספר הסרט וכך מספר ארתור מורס, * חילוף מברקים ותזכירים ותחקירים: דעת מפקד והערות המעיין ודעת הממונה ודעת הממונה על הממונה בחזית והשקפת ה"פאש" מאשניקוב, הוא הלבליר הקטן, בושינגטון ודעת הגדול ממנו שם. הם רשמו, ועיינו, וחיכו ועיינו – עד שאולי ייפסק העשן כי לא יהיה עוד את מי לשרוף. בסתר לבם – ובחביון גיירותיהם בינם לבין עצמם, כפי שנתגלה עתה – חיכו לזה. לגמר סופי ומוחלט שלא יחייב עוד התערבותם. כמעט. העט הכותב טורים אלה הוא עדו של ה"כמעט".

לזכור להם זאת היום. גם בדיונים עם מזכיר-המדינה האמריקאי על הגולן ועל חברון ועל טול-כרם. בדיונים עם תילד היהודי מגרמניה, המסוגל היום לנווט את העולם או לשבשו, רק מפני שהוריו ראו את הנולד או שהנולד כבר הלם בדלתם בקרדומות. להראותו מהו קצה ההגיוני של דרך שאת ראשיתה מקדמים בהתרפסות, בברכים פקות, ומיהו המשלם את מלוא מחיר אחריתה. להבינו, אותו ואת העולם כולו, בנדאות שאין עמה טעות, כי לא תהיה עוד הטעיה כזאת, אחיות-דעה כזאת, תרמית כזאת.

בכל מקום אחר – אולי. בוויטנאם. בקפריסין. – אולי. רק לא כאן. ואף זה שאוב מן העצמות הנגררות כמו גזירי עצים מן המריצות; משרידי הרמץ בכבשן; מן העפר התחוח הזע על הבורות – מן התעודה הנוראה הזאת על העם היהודי ההרוג, שליקט משורר עברי גדול וחבריו לאמת.

1974

* Arthur D. Morse, while six million died, Random House, 1968:

"ובעוד מחלקת המדינה 'בוזנת' את כל בעיית הפליטים (מגרמניה – י.) בלי להבחין בין אלה הנתונים לסכנה מיידית ובין אלה שאינם חשופים לה – 'הותר' לטאות אלפים יהודים להישמר' – – – 'הענקת אשרת-כניסה לארצות-הברית נמשכה חודשים ובסופו של דבר היא ניתנה לגויה מתה' (עמ' 93).

קובל, עיר בישראל. עיר שהיתה. עיר־יהודים שהיתה. די להזכר בעיר אחת כזו; די להעביר לנגד עיני־הרוח והזכרון כל היהודי שהיה בעיר אחת של פולין כדי לדעת מה חרב — ולא בעיר הזאת בלבד. בכל אירופה המזרחית כולה. בעם היהודים.

השואה היא מושג מופשט כל עוד אתה מדבר בה כבמאורע היסטורי — אפילו כבמאורע היסטורי מחריד, שטני. השואה נעשית מוחשית מאד, לשון־אש הלוחכת בשרך החי, משעה שהיא מומחשת לך באבדן פיסי חד־משמעי; במחיקה מעל פני כדור־החיים; בכלייה עוקרת־משורש של בית, של הורים, של נופ־אדם־יחברה שבו נבטה ילדותך ובו בשלה בגרותך ובו עוצב דיוקנך כאדם וכיהודי. ריקמת־חיים שלמה, שאתה נארגת בה והיא ארוגה בך, מוטלת לפניך קרועה ומקורעת לגזרים, ללא כל אפשרות של איחוי. ללא זכר אפילו לקרעים. קובל היהודית שהיתה.

*

קהילה של שבעה־עשר אלף יהודים והם קרוב לתשעים אחוזים — אומרים לנו יודעי מנין — של אוכלוסיית העיר כולה.

שבעה־עשר אלף בלבד — ומה לא היה בה בעיר היהודית הזאת? רשת של בתי־ספר עבריים יסודיים, גמנסיה, חדרי־תורה ו„תלמוד־תורה“ וגמנסיה יהודית פולנית ומועדוני־תרבות ומוסדות־חינוך ומרכזי־הכשרה ותנועה חלוצית לכל זרמיה וחצר־רבי של שושלת מפוארה ותנועת הסידים — ותנועת „מתנגדים“ ניכחה — וסאן רוחש ומהמה של חיית־תרבות ורוח־היוצר — נהר איתנים.

חיי תרבות — וחברה יצוקה. חישוק על גבי חישוק. כמו היו הכל ערבים זה בזה. לא „ביטוח לאומי“ ולא „מערכת חוקי פנסיה“, רק מערכת של ערבות אנושית הדדית שאיננה מותירה לא פינה של תלאה ולא פינה של מצוקה ולא מוקד של חולי או סבל־אנושי אחר — בלי השגחה, בלי יד מושטת לעזור. לא מכוח החוק. לא מכוח תקנות. מהו בת הלבבות. הלבבות היהודיים האלה המקיימים אצילות בתוך־תוכו של העוני ונדב־לב בתוך הדחקות ואור גדול בתוך מצולות המצוקה. האור הגנוז.

פעמים נדמה כי מספר היהודים שהיו פעילים בחיי הצבור ובחיי־היוצר היה גדול מכלל היהודים יושבי העיר. שבעה־עשר אלף יהודים — עם עתון שבועי, עם קייטנות לילדי מצוקה, עם בית־כנסת מפואר; חוצו מעשה־אמן ופנימו מעשה־חושב, בית התפילה הגדול של העיר, שבין כתליו ניסרו תמיד רינת היהודים ותפילתם ובחללו נחנקה ביום־גזירה שוועתם האחרונה לפודה, למציל. עם ארון־קדשו המגולף, על כרוביו ואריותיו, על לחשו „סמוט ואטל'ס“ (א'ך ט'וב לישראל ס'לה), שלו — עלו יהודי העיר בלהבות.

*

תלשנו עצמנו מן הגזע ההוא והגזע עצמו נגדע מן השורש והשורש כולו נעקר מפלגי־המים של הווייה יהודית שעליהם היה שתול — וָיָן עיר. ואין אם.

וכל שורה שנוסיף — תטביע עטנו בדמע.

קובל. עיר רינת־נעורי. עיר יגוני — לעולמים.

אולם אברך' נחנך באונ'ת"א

סיף יוסף אברך בסיום התרגום טקסט משלו: „לבי נשבר כשאני רואה נוער נהדר, מלא תורה וחכמה, מובל לשבת, נהרס בגיזין של חינוך ותרבות שהקימונו. רי כפנותו אל הגרמנים אמר: יאָף־על־שיריבן — תיהודים יהיו לנצח ויראו את סופכם בקרוב. אבל שאנחנו לא נזכר לכך. יריתה מאקדחו של הנטי, מסקד המשי טרה הגרמנית“, מספר גדעון האויר גר בנאומו — „שיסעה את המשך הנאום“.

מדעי הרוח פרוץ גבי כהן, על מקומו של בית־הספר „תרבות“ בגולה והשפעתו על החינוך הי לאומי בישראל הרצה ראש בית־הספר לחינוך פרוץ שמעון רשף. ישעיהו אברך (תמונה לקוראי „דבר“ בחתימת־העט „יותם“ ו„יואב“) קרא פרקים מססה על השואה, וסיפר בדברים נרגשים על בית־אביו ועל דורו יוסף אברך, מורה בגמנסיה העברית בעיר קובל שגילווי עז־רוחו ור קוסמיותו היהודית ככוכב השילוח (ה„אומשל־אגלאץ“) של יהודי קר כל מתועדים במסמכי „מכון רינד גלבלום“ בגיטו ורשה.

כמעמד מרגש נחנך בסוף חי שבע שיערי כאתיברסיטת תל־אביב „אולם אברך“, לזכרם של חיים וחנה אברך החמורה יוסף אברך, שנספו בשואה. בטקס השתתפו סגן ראש המסי שלה ושר החינוך יצחק נבון, מנכ"ח התאחדות ישראל קיסר, פרוץ דב סדן, ראשי האוניברסיטת סה, סופרים ועיתונאים, בני המש׳ סוה וירידיים. ריהוטו וציודו של „אולם אברך“, טכ. בניין נפתחו נתרמו על־ידי פילה וישעיהו אברך לזכר החי רים והדוד, אחי־האם. על דמות המשכיל היהודי של אירופה המזרחית, שמיג תרבות תורית עם תרבות אוניברסלית, שכי ההוסאניום של מערב־אירופה ושל טובי נציגיו במזרחה — נמד כדבריו דיקאן הפקולטת ל־

יו"ר הארגון המנוח, צבי רזניק: על ישעיהו אברך ז"ל

ישעיהו אברך נולד בקיבוץ משפחתו הגרה לקיבול דוהלין. כהניך, השומר הצעיר" עשה בקיבוץ הכשרה (בלודמיר).

בשנת 1935 עלה ארצה הישר לקיבוץ מרחביה. היה חבר בהגנה. במלחמה השנייה התנדב ושירת ב"בריגדה" העברית. בעת מלחמת השחרור היה קצין הינוך של פיקוד המרכז בדרגת סרן. עם הקמת המדינה מונה למנכ"ל משרד החינוך והתרבות ופעל במחיצתו של שר התוהת"ר דאן (הראשון) זלמן עז"ר ז"ל. בסוף שנות החמישים ובראשית שנות השישים היה הנציג המדיני של ההסתדרות בארה"ב ובקנדה.

בשובו ארצה ייסד את המחלקה להשכלה גבוהה בועד הפועל של ההסתדרות והיה בין מקימי האקדמיה ללימודי העבודה. נמנה עם חברי מערכת עמון, דבר" וחתם על מאמריו בשמותיהעט "יוחס", "יואב" ועוד. הוא הצטיין בסגנונו הייחודי ובעושר לשון. ב־1975 קיבל את פרס סוקולוב על כתיבתו הפובליציסטית. בשנת השמי"ו הוענק לו פרס ישראל.

אברך היה ממייסדי קרן תל"אביב לספרות ואמנויות ע"ש יהושע רבינוביץ ז"ל וכיהן כיו"ר הקרן. בן היה חבר הועדת המרכז של ההסתדרות העובדים. עם פרישתו לגמלאות התמסר לכתיבה ולתרגום ספרים — ביניהם, הקיסר והרבי" מאת זלמן שניאור; מונוגרפיה על שלום אש מאת יצחק טורקוב, השועל והענבים" על פי משלי אופוס, ואחרים.

הוריו חיים וחנה ואחותו הקטנה נחמה נספו בשואה בקובל. דודו, המורה והמחנך בגמנסיה העברית, "תרבות" בקיבול, יוסף אברך ז"ל, נרצח במגרש העיר ע"י קלגסי היטלר כאשר כל יהודי העיר הובלו לגיא ההריגה.

הסיפור המלא על גבורתו לפני הירצו של יוסף אברך הובא בילקוטים מס' 35 ו־40. בדצמבר 1984 הוציחו ישעיהו ופולה אברך את הוריהם ואת הדוד יוסף, שנספו בשואה בקובל באוניברסיטת תל"אביב בכנין נפתלי.

נלקח מאתנו איש רב־פעלים, סיפר כשרוני ופובליציסט בחדס עליון. ליוצאי קובל בישראל ובחז"ל זוהי אבירה קשה ואין מנחם. יהי זכרו ברוך.

יוסף אברך
מורה
מחנך בגימנסיה
דודו של
ישעיהו אברך.

חנה אברך
מורה
אשתו של יוסף.

חריתה על קיר בית הכנסת הגדול (תרגום מפולנית):

היה שלום אולמי היפה בשעת חיי האחרונה.
ויציתך חנה אברך.

אצל יונה רוזנפלד / ש.ל. שניידרמן תרגום: בני גבירצמן

שבע שנים עברו מאז עקר מכאן (מפולין לארה"ב) יונה רוזנפלד וגאו אצלו הגעגועים לראות שוב את מולדתו. בכלל מורגש באחרונה אצל סופרינו באמריקה הצורך לחזק את הקשרים עם קוראיהם כאן בפולין. יונה רוזנפלד הגיע לספרות היהודית בעת פריחתה המלאה. סיפוריו של רוזנפלד אינם נושאים את חותם המקומיות. אצלו כל המוטיבים הם אנושיים כלליים ובעלי תבנית מקורית לחלוטין.

רוזנפלד רחוק מלהיות איש בוהמה. מרשימה הצניעות של הסופר. הוא מדבר בפשטות, ללא שום הצגות. הנה הוא יושב לו מכונס בתוך כורסת הקטיפה של המלון ומדבר כל כך פשוט, שלוו. אומר רוזנפלד:

"קצת קשה לי לדבר על ספרות. ספרות היא בנפשי ולדבר על ספרות הוא עבורי בדיוק כמו לספר על נפשי שלי וזה הרי לא תמיד נוח. ספרות היא חיי האינטימיים. משהו שנמצא בתוכי.

"הגעתי לספרות מבית המלאכה. עד גיל 28 עבדתי כחרט. חייתי בתנאים גרועים כמו כמעט כל העובדים באותה עת. התחלתי לכתוב עוד לפני שהתחלתי לקרוא. כתבתי בתחילה כל מיני דברים מוזרים, תסבוכות של מילים שאני עצמי לא הבנתי אותן. הדבר הרציני הראשון שכתבתי היה מכתב שהפניתי פעם לבחורה. המכתב היה משהו שונה מכל מה שכתבתי. לא שלחתי את המכתב הזה, אלא החבאתי אותו. חשתי כי יש במכתב זה משהו (פנימי, שלא רציתי כי יתגלה). אז עוד לא ידעתי, כי בכלל יש סופרים (שחושפים את אשר על לבם). עד אז בכלל לא קראתי כל ספר ומשום כך קנאתי מאוד כאשר ראיתי מישהו קורא בספר.

"לאחר מכן, ב-1905, הצטרפתי לתנועת העובדים. בלעתי את החוברות (שקיבלתי שם) והאווירה החדשה משכה אותי בחוזקה. השתלט עלי גם רצון עז ללמוד, לקרוא. הייתי נוהג ללכת ברחוב ולקרוא את השלטים. תוך כדי כך, למדתי מהשלטים לקרוא רוסית..."

רוזנפלד קם ממקומו וממשיך לספר בפשטות, בתיאורים חיים.

"נמשכתי לדיו ועטים, אבל אלה לא נמצאו אצל בעל בית המלאכה שבו עבדתי. פעם באתי אל אחי וראיתי שילדיו יושבים ליד השולחן וכותבים. תפס אותי אז חשק גדול לכתוב בעט. התיישבתי איפוא גם אני ליד השולחן וכתבתי משהו. כאשר קראתי זאת באוזני אחי, צחק ממני ואמר: כתוב בדיחות, ואז אדע שאתה משהו (שאתה מחבר אמיתי). אבל אני לא נרתעתי מדבריו של אחי ובשעה שני. ל. פרץ היה במקרה באודסה, ניגשתי אליו וקראתי לפניו שני דברים שכבר כתבתי. (הסיפור) האחד היה על חיי העובדים והשני על מלווה בריבית. הראשון מצא חן בעיני פרץ, אבל לגבי השני הוא זרק לי ברוסית: 'האומנם אתה מכיר את חיי של מלווה בריבית? עניתי לו בבהלה שלא. יובכן כתוב רק על החיים שאתה מכיר', נזף בי פרץ. אבל כאשר נפרדנו אמר: 'אם לא אראה אותך בעוד חמש שנים במשפחת סופרינו, אכעס מאוד!'

"את הסיפור הראשון שמצא חן בעיני פרץ פרסמתי עד מהרה בספרי 'חברים'." אני קוטע את השיחה הנעימה בשאלה:

- מה הן מטרותיך האמנותיות?

"אינני יודע", אומר רוזנפלד במבוכה. "קשה לי להגדיר. אינני מכיר את המונחים (הפסיכולוגיים) כדי להתוות במדויק את הפרטים. אני יכול לומר לכם רק, כי אני מתעניין בתסבוכות האדם וחיי. ואכן בדיוק על נושאים אלה נסובות הנובלות שלי. התוכן, סיפור המעשה, לא איכפת לי מהם ואני גם לא יודע לאן הם מוליכים. אף פעם לא קראתי את הספרים (על פסיכולוגיה) שבהם מדובר על כל הדברים הללו. אפילו לא קראתי את פרויד, למרות שאומרים כי הנובלות שלי מכילות הרבה מהתיאוריה של פרויד. בכלל אני לא קורא הרבה." - ובכל זאת, מה כן אתם קוראים?

"קראתי הרבה ספרות רוסית, שקרובה לי יותר מהספרות של כל שאר הלשוונות האירופיות. קראתי את צ'כוב, טולסטוי, קופרין, גורקי ואחרים. אבל טולסטוי יקר לי מכולם. טולסטוי יש בו הומור גדול, נאור. זה לא הומור שצוחקים ממנו, אלא כזה שמאיר את הנפש במלוא עומקה.

"מהספרות היידית הכי קרוב לי דוד ברגלסון. אני קורא אותו בהתמדה בתענוג גדול. אני יכול לקרוא כל ספר שלו כמה פעמים. ברגלסון יצר סיגנון ייחודי בספרות היידית. הוא רב עוצמה וטראגי." - האם אתם מתעניינים בספרות היידית הצעירה?

"אני מתעניין יותר בפרוזה מאשר בשירה. בשורה הראשונה של סופרי הפרוזה היידיים הצעירים אני חייב להזכיר את י. זינגר. הוא ללא ספק כשרון גדול. סיפוריו עשו עלי רושם גדול. הוא מרשים אותי בתיאוריו החיים וחדירות העמוקות לנשמת האדם.

"א.מ. פוקס ברוטלי יותר. הוא פסל. הוא מסתער עלינו עם הריאליזם המזעזע שלו. עם זאת אפשר להסתייג מכך שלפעמים הוא מדגיש את הנורא באפקטים חיצוניים, כמו למשל באחד מסיפוריו האחרונים הוא כותב על מישהו עיוור בעין אחת. אפקטים צריך להשיג באמצעים נסתרים ולא בכאלה (בולטים וחריפים) שכל אחד שם לב אליהם.

"עוזר וורשבסקי הוא מוכשר ללא ספק. יצירתו 'מבריחים' היא עבודה חזקה וייחודית. אבל עדיין נשאלת השאלה: מה היה וורשבסקי עושה לולי היו קיימים מבריחים? האם היה פונה אז לעבר האופקים הספרותיים שלנו? בספר הכל אמת. יותר מדי אמת. אבל מה היה אילו האמת הזאת לא היתה קיימת? האם יכול היה להמציאה?"
"סופר צריך להימצא מחוץ לזמן. גדולת האמן נמדדת, לדעתי, לא מתיאורי המציאות. הוא צריך להיות בעל יכולת לפתח גרעין קטנטן לסיפור גדול. 'המבריחים' אינם גדולתו של המחבר, אלא גדולת הזמן (גדולת הנושא?). הספר הזה מצא מאוד חן בעיני. זהו ספר אמנותי, אבל בעל תיאורים בולטים מדי." רזנפלד מספר על עצמו כי:

"אינני יודע, משהו כל כך מוזר אצלי. הנובלות שלי מכילות רק מעט מאוד קווים מקומיים (אופייניים). לעיתים רחוקות הסיפורים שלי מקושרים עם מקום מסויים, אבל נראה לי כי כל מה שאני כותב עליו מתרחש כאן בפולין או ברוסיה. אם אני כבר כותב פעם על החיים באמריקה, הרי גם זה קשור עם החיים כאן. אני אומנם חי בניו יורק, אבל לנגד עיני אני רואה את פולין ורוסיה."

רזנפלד מספר עוד על עבודתו:

"יש לי תנאי עבודה טובים מאוד. תודות ליחסי הטובים עם 'פארווערטס' (העיתון היידי שהיה נפוץ ביותר בין יהודי ארצות הברית מאז תחילת המאה ה-20), לא שקעתי במה שנקראת תעשיית הספרות. אין דורשים ממני מספר מסויים של סיפורים וגם לא לכתוב על נושאים מיוחדים. יש לי היכולת המלאה לפתח את הסיפורים שלי, שאני מדפיס אצלם."

"בעצם אני מחוייב לתת להם כל שבוע סיפור אחד ואילו אני נותן להם סיפור אחד כל שבועיים או שלושה. אני כותב בשיטתיות כל יום כמה שעות, אבל כתיבת כל סיפור נמשכת אצלי שבועיים או שלושה."

האם תישארו בפולין תקופה ארוכה?

"אינני יודע כמה זמן. אני רוצה להוציא כאן את עבודתי, שישתרעו על כעשרה כרכים. עד כמה זמן זה יימשך, אינני יודע. בשנה הבאה, 1929, יהיה יובל ה-25 שנה לעבודתי הספרותית ואינני יודע היכן ייצא לי לחוג את החג שלי. "בינתיים אבקר בערים ובעיירות השונות בפולין וגם אסע לרוסיה, אותה אני רואה כביתי המקורי."

מתוך "עלים ספרותיים"

יום ראשון בעיירה / קלמן ליס תרגום: בני גבירצמן

מופיע לו יום ראשון בעיירה. מקושט בסרטים, בשריטות ובמגפיים.
ענבלי פעמונים מצטלצלים, מתפשטים, נשמעים למרחוק, רחוק, עד פאתי שמיים...
רתומים לסוסונים קלועי רעמה נוסעים קרונות
עמוסי שקצים תלויים כבלוטי אורן, עם שקצות כשיכר עסיסיות.

מתעוררים לחיים בתי המרזח. כמהים לייש (מצטופפים) מסביב לשולחנות.
פלאים מתרחשים במשקאות – תשעים בארבעים מתערבבים
ולפעמים אפילו במים – וכי מי צריך זאת לדעת, לגנות.
נעשית שמחה ליהודים: בירה ודג מלוח מוגשים אל המסובים.

קורה שמשתלהבים. הייש מכה ברקות.

הגויים קורעים מעצמם את הבגד (המעיל) וחוטפים שקצה לריקוד.
מבלבלים סתם את היוצרות ומעוררים קנאה – עד כדי מכות.
פורצת קטטה בין הגויים – ושלמים ממנה הם כבר לא יוצאים...

חובטים זה בזה, מכים ופוצעים כחזירים. תחת עיניהם פנסים,
הפנים מלאים חמה, ממכות כחולים.

מתערב בקטטה רי גדליה - ומי לא ישמע לו.

"אך, כלאפצי, קאזשיט טשי סדוריליי" – הוי איכרים, הרי זה לא נאה לגוי!

ואכן הבושה גדולה... נו, הבא עוד לחיים, גדליה.
מתפייסים ובאסטא! הכל נגמר. שוב פונים לבקבוק
ולפתע טוב לב מציף את הכל. עוברים לחיבוק
ונישוק ללא קץ – עד חצות הלילה!..

*תשעים וארבעים הם אחוזי האלכוהול במשקה.

משורר קובלאי: קלמן ליס

תרגום: בני גבירצמן

מתוך העיתון היידישאי וורשאי "ליטערארישע בלעטער" (עלי ספרות), 1930
אמי שלי

אמי שלי עודנה אותה איכרה כשהיתה,
שחולמת וחושבת
עלי – בדיוק כמו על האדמה הלחה,
שאולי כבר הגיע הזמן
לחרשה ולזרעה!
עץ, אומרת היא, לא יעמוד לנצח בבלוב פריחתו.
ממש כפי ששדה אינו יכול להיות ירוק לנצח
ולאחר הקיץ, אומרת היא, בא הסתיו ואוסף את היבול
כסבתא המקבלת בזרועות פתוחות נכד שהתמהמה.
שלא תישאר, בני שלי, חס וחלילה,
כעץ בלתי מופרה.
מבוייש.

אמי שלי היא עדיין אותה איכרה כשהיתה,
שחושבת
ומשווה
את האדם לאדמה
ואת שנותיו לנהר.
את חייו לעץ הניצב במרכז השדה
ולחלום... טפו, חלום...
וזהו כל העולם היפה כולו.

קובל, 1930

היי אתן, דרכי ווהלין הרחבות... מתוך הספר "דרכי עפר ווהליניות"

היי, אתן דרכי עפר, דרכי שלי – דרכים לאורך ולרוחב ווהלין.
לנצח תגעו בליבי, לנצח זכרכם במוחי ילין.

היי, אתן דרכי עפר, דרכי שלי, כמפות שולחן מצויצות,
אין מכחול שיוכל את יופייכן למצות.

כה חייכניות באור יום, כה חשוכות באפלת הלילות,
כשביל החלב עדינות, כשדות שמסביבן מרווחות.

היי, אתן דרכי עפר, דרכי שלי, לאורך ת"ק פרסה ופרסה.
מתוכן אני יונק זה שנים את הפשטות וההרחבה.

דופק המרחב פועם בליבי, הפשטות מתנחשלת בריאותיי.
מי, הוי מי, דרכי עפר, יהללכן כרגע, אם לא זמירותיי?

היי, אני קלמן, הווהלינאי הרזה, דק השכם,
אף אני, נחפז, חסר סבלנות, בלא גבול ורסן.

היי, אתן דרכי עפר, דרכי שלי – מרחבי דרכים, דרכי נדודיי.
לעד תהיו נטועות במחשבותיי - ולנצח נצחים תופיעו בחלומותיי...

"עלים ספרותיים", ורשה, 1929, מס' 8 (עמ' 251) מתוך כרך העיתון שנמסר לארגון ע"י אלי מנדל

קלמן ליס

עוצמה ללא מוצא

(השם המקורי: אין לאן להפנות את הכוחות)

תרגום מיידיש: בני גבירצמן

1

אין לאן להפנות את הכוחות הזורמים כעסיס בגזעם של עצים אדירים. משוטטים צעירים ברחבי העיירות ופורקים את כוחם על מאומה, על מאומה, מפגינים את גבורתם בהרמת משאות, בקטטות ולא חשוב אם מותר או לא. שוקעים בבוץ הזנות והתאוה, כסוסי הרבעה הפורצים אל החופש מבינות לגדרות מכלאותיהם.

2

ככל שיהיו כתפיהם רחבות וזרועותיהם חסונות, אין להם במה להיאחז. בלבבות הבריאים אין בנמצא פינה, בה תנצנץ איזו אמונה. ביריקות בוז וכיח אפפו אותם אבותיהם, ועידוד אינם מוצאים. על כן שופכים הם את מר ליבם בגשם וברד של מכות על עוברי אורח תמימים.

3

קובלות נשים על הגברים הצעירים: "לעולם אין הם מרוצים מאיתנו". נשים חיוניות, בריאות, שופעות חזה, מה יש להם (לצעירינו) כמדומה לחפש בעולמות זרים! והם, גברינו, אך שותקים לעומתנו ובדממה מחפשים בכפר איזו לכלוכית. מביטות החותנות בבושה בכלותיהן ויהודים פשוטים מנידים מבולבלים בזקנם...

4

אה, צעירים – כאשר הנטל על הלב איננו נעשה קל יותר, העתיד מעורפל ואין על מה לחלום, מתפרצים אל היערות, פותחים בהלמות גרזינים – ולאלילות מר... יריקה בכפות הידיים, אה... מא! וללא הרף מנתצים את האלונים, כמשה השובר את הלוחות. אה, אבות וסבים, תיכנס הרוח בייחוס שלכם. גידלתם אותנו ככופרים, כופרים בלבד...

5

מבין הוא, היער, את עוצמת כאבם, שאין לו גבולות, שאין לו מחסום. על כן הוא מוותר. הבה יכרתו את העצים, אם ייקל עליהם ולו אך במעט. עד שהם, הצעירים, נופלים ארצה מותשים, כתינוק הצונק אל חיק אמו. והיער מחבק ומלקק את פצעייהם, כבהמות, כעגלים בעלי לשונות לשהטות...

שירים מלווים לתרגום שיר זה:

המתרגם: השיר במקור היידי כתוב למעשה כתערובת של שירה ופרוזה, ללא חרוזים וכל קטע בו כתוב כפיסקה אחת, ללא קטיעת שורות. מצד אחד היה די קשה לתרגם, כי הוא כותב הפעם עם המון מילים "של שבת", חלקן בוודאי המצאה שלו, כי אפילו אינן מופיעות במילון – וברור שאינן סלנג וזה היה אתגר לא קטן. מצד שני, יש כאן הרבה עוצמה, הרבה חן והרבה הבנה לזור הצעיר של ימיו. בסך הכל הרשים אותי ליס מאוד לטובה בשיר הזה.

העורך: נראה לי שהאיש זועם ללא הצדקה של ממש, אבל זו דעתי הבלתי מקצועית לחלוטין. האם הוא מאשים את האבות שלא ידעו להדריך את הנוער? תקופה זו היתה למעשה ראשית הציונות והרבה מהנוער עסק בזה וגם ברעיונות הסוציאליזם. אז על מה קלמן מלין?

המתרגם: האיש הזה בתוך עמו ישב. אם הוא כותב על כך – זו כנראה היתה תופעה נרחבת בימיו, רק שאנשים לא דיברו על זה כמו שלא דיברו על הזנות...

העורך: הוא מדבר על צעירים יהודים נשואים שבגדו עם שיקסעס?

המתרגם: הצצתי שוב בשיר המקורי ואכן בהחלט סביר שמדובר בזוגות צעירים שהבעלים בוגדים עם הזמזמות בכפר. זה מה שיפה אצל משורר: הפוך בה והפוך בה דכולי בה...

זגורודסקי ישראל-חיים, סופר קובלאי

על פי כתבתו של הרב ד"ר מיכאל גרייבר, ספר קובל, (עמ' 84), יצא זגורודסקי את קובל לוורשה בסביבות שנת 1913. יוסף-חיים זגורודסקי שהיה מראשוני הסופרים הקבועים בעיתון "מאמענט" (מומנט) שיצא לאור בוורשה. בבית הספרים הלאומי בירושלים מצוין הסופר י"ח זגורודסקי, או ישראל-חיים זגורודסקי שפרסם גם בוורשה. ללא ספק מדובר באותו אדם. יש להניח ששמו המדויק שובש בספר קובל.

חלק מחיבוריו של האיש על פי הספרייה הלאומית:

נולד ב 1865. מספריו:

- חיינו וארץ ימינו : עצות לשמור בריאות הגוף ... / כתוב ... בידי י. ח. זאגארדסקי ; עם מבוא, בוספות, תקונים ומלואים מאת ד"ר גרשון לויך. / ווארשא : שולדבערג ושותפיו, תרנ"ח . (1988)

-ספר זכרון לסופרי ישראל החיים אתנו כיום : יאצור תולדותיהם ושמות ספריהם הכתובים בשפת עבר ... / נשך בבית מערכת האסיף / ווארשא : נסאיר יחיאל האלטער, תרנ"ט 1889.

- דעם רנב"ם'ס לעבענס-בעשרייסונג / ישראל חיים זאגארדסקי. / ניו יארק : הייבד פובלישינג קא., 1921.

שיר מתוך "עלי תרבות", שבועון בידיש / וורשה, 1928, חוברת 50, עמ' 986:

אל לייוויק / קלמן ליס / קובל

תרגום: בני גבירצמן

מקרין אלק, צלול ובהיר,
על כי את עוגמת התעייה הלבנה בסיביר
זיככת ופירסמת בחרוזי שיריך –
דרישת שלום רעננה, צעירה, מאיילת השחר הווהלינית הכחולה, הריחנית...
על נשמתך המעונה
בשטח ההפקר,
במשעולים ריקים מאדם,
אני קושר למענך שורות יחדיו
לאלומות של שירה
ובכלל
לו רק ייצא לו גל של אושר שכזה מאלומתי
אל חופיך הקודרים,
אל תלאותיך וייסוריך מאחורי מנעול ובריח.

דבר המתרגם: ה. ליוויק, (1888 - 1962), שם העט של ליוויק האלפרן, משורר יידיש, מחזאי וסופר, יליד עיירה ליד מינסק, ברוסיה הלבנה; ב-1912 נזון בסיביר למאסר עולם על פעילותו המהפכנית, אך הצליח להימלט לארה"ב. זכה לשם נכבד בין השאר בזכות "שירי סיביר" שכתב, ואשר הדם נשמע בשיר להלן.

הסופר גוטנבוים קלמן - פילוסוף ואיש מדע

השלמה למידע שהתפרסם בחוברת מס' 15, למאמרו של אלי מנדל על סופרים בני קובל.

שיר מפרי עטו של קלמן גוטנבוים ("עבור על פני") שהתפרסם בשבועון היידי "קול קובל", לרגל הגיליון המאה (ערה"ש תרץ-1929), מתורגם במסגרת חוברת זו.

על מדפי הספרייה הלאומית בירושלים ניתן למצוא את ספריו הבאים:

פרעמדע: נאוועלן (זרים: נובלות) הדפסה: ווארשע: גיטלין, 1922.
ארטור שאפענהויער: זיין לעבן און פילאזאפיע (ארתור שופהאואר: חייו ומישנתו הפילוסופית) הדפסה: ווארשא: גיטלין, 1922. הדפסה נוספת: ווארשע: א' גיטלין, 1928.
ספעציעלע און אלגעמיינע רעליאטיוויטעטס טעאריע (תיאוריית היחסות הפרטית והכללית) (הדפסה: ווארשע: א' גיטלין, 1923)
מיסטעריען: ראמאן (מיסתורין: רומן) הדפסה: ווארשע: (דפוס וויצקיביץ), 1924.
דער סוד פון טויט (סוד המוות) הדפסה: ווארשע: גיטלין, 1928.

קלמן ואשתו מוזכרים בספר קובל, במאמרו של אהרון ורבה (279):
... הגברת גוטנבוים, בת הרב ניצברג ז"ל, אשה בעלת תרבות, שהתפרנסה מהחזקת ספרייה גדולה בעיר, שמשה כמורה בבית הספר. בעלה קלמן גוטנבוים הי"ד, פילוסוף, איש מדע מובהק, שעליו התהלכו שמועות בעיר שהיה היחידי בסביבה שהבין את תורת איינשטיין...

מאמר נרחב על קלמן גוטנבוים מצוי בספר קובל (213). את המאמר כתב יצחק עוגן, שאחות אביו נישאה לקלמן. להלן קטע הסיום של המאמר: פגישה של כותב המאמר עם קלמן שסופה החמצה גדולה:

באותם הימים סיפר לי על קשריו ויחסיו עם כמה מגדולי-המחשבה בדורנו, ואז ראיתי גם את בדידותו באור אחר. הוא שלט — בקריאה וכתיבה — ברוסית, אנגלית, צרפתית וגרמנית, וקשר קשרי-ידידות עם מלומדים רבים. בקשר לעבודתו על איינשטיין ניהל חליפת-מכתבים אינטנסיבית עם הגאון. כמו-כן ספר לי על קשריו עם מיכלסון, הפיסיקאי הנודע, ואחרים. ואיני יכול לסלוח לעצמי על חטא שחטאתי. דברתי על לבו שימסור לידי את המכתבים או חלק מהם — להפקידם באוניברסיטה העברית, באוצרו של ד"ר שבדרך. צלו של השטן מגרמניה השתרע אז גם על אדמת-פולין... גוטנבוים נענה להצעתי. נדברנו שאסור לביתו ואבחר מן המכתבים כטוב בעיני. ואני שטוף הייתי בכל מיני הרפתקאות בוילנה, בעיר מולדתי — נתון לרשמים עזים, ישנים וחדשים — ודחיתי מיום ליום. נפרדתי מקלמן גוטנבוים, ביום האחרון, בפרידה מהירה, ובהבטחה שהוא ישלח לי את הצרור. לא איש כמוהו ייחס למעשה הזה את החשיבות שיחסתי אנכי. ולא הוא שיתבטל מעבודתו ומהגיגיו ויפשפש בצרור המכתבים... וגם על-כך דוה הלב... אבדו כולם, אבד הכל, ולא נשאר שריד חזר.

גוטנבוים אידה, אשתו של קלמן, מתוך דפי עד של "יד ושם":

אידה גוטנבוים לבית ניצברג נולדה ב Wysokie Litewskie, Poland בשנת 1898 לאליעזר וגולדה. היא הייתה עקרת בית ונשואה לקלמן. לפני מלחמת העולם השנייה התגוררה ב Wilna, Poland בזמן המלחמה היא הייתה ב Wilna, Poland. אידה נספתה בשנת 1943 ב Wilno. מידע זה מבוסס על דף-עד שנמסר בתאריך 22/09/1955 על ידי האחייץ. אידה נרצחה עם בתה בת ה-18 מוסייה. מוסר העדות: בן האח של אידה, דוד עגן.

בשני מקורות בספר קובל מצוין שקלמן נרצח ע"י הנאצים בוילנה.
לקלמן גוטנבוים עצמו לא נמצא דף הנצחה בארכיון "יד ושם"...

אליעזר לאוני-צופרפיין: סופר ועורך ספרי זיכרון

השלמה למידע שהתפרסם בחוברת מס' 15, למאמרו של אלי מנדל על סופרים בני קובל.

להלן קטע קינה מרגש של אליעזר לאוני מתוך "ספר קובל". קטע זה הוקרא בטכס יום הזיכרון האחרון של הארגון, שנת ה-64 לטבח יהודי קובל.

כל נאות-המשפחה, משפחות-קובל, אשר יחד חיו, יחד שמחו, יחד נאנחו — כולם, כולם נהרסו, הקנים על צפריהם וגוזליהם נהרסו, והעולם כמנהגו נוהג, נרות-אלוהים לא כבו במרום, והשדות, שדות-קובל, מוריקים, מניבים תבואה ומתכסים במרבדים של פרחי-נוי, זהצפרים אומרות שירה ומימי-הטוריה זורמים לאיטם ובלילות מתנוודדות ומשקשקות עליהם סירות-מטיילים כמימים ימימה, אבל אחרים הם הקולות, לא עוד ישמע בהן קולות נערותינו ונערינו, לא ילדינו מנעימים בהן זמירות ואורגים שירים יפים ונפלאים, לא עוד ירונו וירעע בהוצות-קובל, עצמות הנוער שלנו נרקבות בבית-הקברות שמעבר לנהר, קולותיו הערבים והנפלאים נדמו לנצח, הלכבות הצעירים חדלו לפעום, לא עוד יטבול עיניו בתכלת-השמים, נצמת חזון-חיו, ולא עוד יתחדשו שיריו וזמירותיו, בלע ישימון-העיר לנצח את הד תרועת צחוקו וששונו.

בספרייה הלאומית בירושלים ניתן למצוא את ספריו הבאים:

דרקון האהבה: רומן מחיי העיר בארץ / תל אביב: אשכול, תש"ח
השחקן והתיאטרון / תל אביב: הסתדרות סופרים ועיתונאים אשכול, <פא"ן קלוב יהודי עולמי, >תש"ו.
תולדות מלחמת חניבעל עם הרומאים, התמודדות עמי שם דוברי עברית עם הנשר הרומאי/ תל אביב: ראם, תש"י.
התיאטרון והאומה: [מסות] / תל אביב: (דפוס בצלאל), תש"ג.
פולקלור וחכמה בעולם העתיק: יון ורומא / תל אביב: ראם, תש"ט
קובל ספר עדות וזכרון לקהילתנו שעלה עליה הכורת – העורך/ תל אביב: ארגון יוצאי קובל בישראל, תש"ז
וולוז'ין: ספרה של העיר ושל ישיבת עץ חיים-העורך/ תל אביב: הארגונים של בני וולוז'ין בישראל ובארה"ב, תש"ל.
ציחנוביץ, מחוז ביאליסטוק: ספר עדות וזכרון- העורך/ (תל אביב: דפוס ארזי), תשכ"ד.
קוריץ: <והלין, >ספר זכרון לקהילתנו שעלה עליה הכורת- העורך/ (תל-אביב): ארגון יוצאי-קוריץ בישראל, תשי"ט
רוקיטנה <והסביבה: ספר עדות וזכרון- העורך/ תל-אביב: ארגון יוצאי רוקיטנה והסביבה בישראל, תשכ"ז.

משה ווינשטיין/רקדי מארינקה... תרגום: בני גבירצמן

רקדי, מארינקה, רקדי בלי יגע;
צחקי מהכל – עכשיו הוא הרגע;
עול החיים כבד, יעיקה
נגני, נגני לך בלליקה...

ליל קיץ יורד על גשר הנהר
שעות ארוכות אל מימיו נהר
כוכבי שמים מהם נשקפים
והלבנה בפנים חיוורים...
מישהו אותם למים גרר...

ראה, הגן מכסיף, נוצץ,
תחת לאילן – קש מבצבץ.
אותי תאהב, כך נשבעה
בלהט של אשה ללא שבעה;
והעצים התנועעו באיטיות
כשהתאוה יצאה בריקוד...

אך כאשר הגיעה עת קטיף
כבר הלכה אל אחר, יריב...
הוי, מאריקה, אל תדאגי.
החיים הם סוס עצל
רדוף רוחות, שדים ופחד אפל
שנחש הכיש את ליבו הסובל.

הנה לעיניי אלומת הקש...
רקדי מארינקה, זה הרגע.
שיער שחור מאפיר ברקע
נגני, נגני לך בלליקה...

קובל, ט"ו אלול תרפ"ט

משה ווינשטיין

טאניז מארינקה...

טאניז, מארינקה, חזרי גיט מיר;
לאך פון גליץ – ס'איז אַ צייקע;
ס'לעבען איז אַ שווער נעמיס –
צימבעל, צימבעל, באַלעלייקע...
אויף אַ בריקן אַ זומער-נאכט,
שעה'ן לענג נעקוט אין האַסער...
נעטרענגן זיך צום שטערן-הימל
צו לבנה בלאַטער...
האָט ווער אין האַסער נאָכגעשאַכט...
זעה, דער באַרטן-וילבער-בלאָנצט
אונטער בוים – אַ ביידעל שטרוי, –
האָט זי געשאַוירטן, אָז זי ליצנט פֿיך
סיס'ן מייער פֿון אַ טרוי.
האָבען בוימער שטיל געציישקרט, –
האָה, האָט זיך שטאַרק צעטאַנצט...

האָט מען פֿרוכטען אָנגערײַטען,
אָרעק איז זי שוין צו אַ צווייטען, –
פֿך, מאַרינקה, גיט געקלערט,
ס'לעבען איז אַ טוילער פֿערד,
פֿון סייחולאָגיס אָנגעטריבען...
האָט אַ שלענג ראָס האַרץ געציישען...
כ'זעה פֿאַר זיך דאָס ביידעל שטרוי...
טאניז, מאַרינקה, ס'איז אַ צייקע...
שוואַרצע האַר חערטן נרוי – –
צימבעל, צימבעל, באַלעלייקע...
קאָזעל, ס'זי אלול תרפ"ט.

המערכת: משה ווינשטיין (ספר קובל עמ' 350) היה נגן בתזמורת במועדון ע"ש י. ל. פרץ. זה היה מקום המפגש לבני המעמד הבינוני ומעמד הפועלים בקובל שתנאי חייהם לא אפשרו להם לרכוש השכלה בבתי הספר התיכוניים והגבוהים. מועדון תרבות זה היה ללא יומרות פוליטיות-ציוניות.

שלושת הקלמנים תרגום השירים: בני גבירצמן

קלמן ליס נפרשים שדות

נפרשים שדות כסרטי-בד מלבנים,
כרצועות-בד צבעוני שטוחים.
צבעוניות כחולה נטויה עליכם מעל
ולצידכם אשוחים ואורנים

ולצידכם צפצפה תמירה
תמיד משגיחה, תמיד תמהה,
עצי ערמון גבוהים כמחשבות
שבסבך ראשיהם פועמות...

שדות כאריגים עם ציצי זהב
כרי דשא כעמקי קטיפה ירוקים.
אך, היכן אמצא מכחול
שלצייר את יופייכם יכול!...

קלמן בוראק עיניים

עיניים יהודיות, לאות.
כשני אודי פחם שחורות.
ומהן, תכופות,
זולגים עולמות
שלמים – כדמעות.

מאז ומתמיד, ברצף,
נשקף מהן עצב
כים עמוק.

רק בחגים, בשמחות,
כשבתפילה הן נישאות
- הן זוהרות...

קלמן גוטנבוים עבור על פניי

אל תציץ, ילד, בעיניך הילדותיות
אל תוך מעמקי נשמתי.
הראית בי, ילד, משהו
שמקרין אליך משחקים?
ענני אש הם, ילד,
הבאים במרוצה למשחק על פני התהום.
אל תגע בהם בידיך הקטנות, העדינות,
מבלי משים ליד קירותיי האילמים.
לך לך הלאה בדרכך, עבור על פניי!

הראית, אזרח, את האמת שבי,
ופגשת את מעילי הישן ברחוב?
הקראת על פניי החיורים את דאגותיי?
התרצה לדעת גם את אש להבתי?
התתיימר גם לחדור לתוך מיסתורי?
לך לך הלאה בדרכך, עבור על פניי!

הקלטת, אהובתי, את הרעד
של סבלותיי, בחיך מרוצה
על שפתייך האדומות ובלעת אותנו אל תוך לובן גופך?
הרוצה גם את להיסחף במיסתורי צמאוני הנצחי?
הרוצה גם את לשאוף את נשימתי הלוהטת
ולהיות עמה לבשר ודם אחד?
עמה, עם נשימתי הלוהטת,
שלא יוכלו לכבותה
כל מי הים שבעולם כולו?
לכי לך הלאה בדרכך, עברי על פניי!

המוסיקולוג משה גורלי - ברונזפט ובתו, ד"ר טלי גורלי-טוראל

משה גורלי- ברונזפט הוא אחיו התאום של ד"ר עו"ד אברהם גורלי שמאמר עליו מצוי בחוברת זו.

משה גורלי, מייסד ספריית אמל"י למוסיקה:

חיפה, בית שטרוק: ספריית אמל"י ("אמריקאים לטובת ספריות למוסיקה בישראל") למוסיקה בחיפה החלה לפעול בשנת 1955. המייסד והמנהל הראשון היה המוסיקולוג משה גורלי. ספריית אמל"י למוסיקה פועלת במסגרת אגף התרבות והאמנויות בעיריית חיפה.

על מוזיקה סובבת עולם כותבת בתו של משה, טלי גורלי טוראל:

בשנת 1984 פרסמתי במכללת "אורנים" קובץ ראשון של אגדות מוזיקליות סובבות עולם. מטרתו הייתה להגיש לקורא אגדות העוסקות במוזיקה והמביאות עמן את צליליה של תרבות מוזיקלית אחרת. האגדות נלקחו בחלקן מן האוסף המקורי של אבי ז"ל, משה גורלי. חלק אחר נאספו בטיולי בעולם ובשיחות עם אנשים מארצות שונות.

לצוד את הרגעים הרכים בהם ילדים מתמסרים לעונג שבמוסיקה, ד"ר טלי גורלי-טוראל (קטעים)

... כי יש מקור משותף לחוויה המוסיקלית האנושית. יש גם מקורות אישיים הקשורים לביוגרפיה הפרטית. המקורות שלי היו אבי ואמי. אבי, משה גורלי, נהג לשיר לי את שיר הערש המופלא "אם יש אי שם הרחק..." מאת יהודה קרני ובלחן רומנסה יהודית ספרדית עתיקה. אבי היה מוצא בקרקעית ארגזים מאובקים בחנויות יד שנייה בחיפה ספרונים דקים מאויירים, בשפות שונות, ובהם סיפורים מוסיקליים. הוא היה מתרגם ומספר לי את תוכנם, מלמד אותי לאהוב את הסיפור, המוסיקה והמקצב המלווים אותם, את החיים הרחוקים עליהם הם מספרים... אבי, האספן הבלתי נלאה של כלי נגינה, הקים וניהל את הספרייה והמוזיאון למוסיקה בחיפה, מקום בו גדלתי ולמדתי את תרבות כלי הנגינה, את ערכה של אספנות, את המבט הרב-תרבותי והעין החוקרת ומשווה. בשנת 1964 נסע אבי אל מעבר למסך הברזל לכנס בינלאומי מטעם משרד החוץ, ובדרך לא דרך מצא יצירות נשכחות כמו "הקנטטה לברית מילה" של יהודי ונציה. אבי, שלימד בסמינר גורדון למורות, נהג לקרוא, בקולו המתנגן, בפני דורות של גנות סיפורים ומעשיות מתורגמים מחסית על ידי מרים ילן-שטקליס - "מעשה בכעך", "תפוחי העלומים", "גלגול של מעיל" "הילדה איילת" של קדיה מולודבסקי.

ואמי, מוסיקלית כל כך - זמרת מבצעת: מדריגלים, שירים מן המאה ה-19, השתתפה בהופעות המקהלות הגדולות במשך עשרות שנים מאז קום המדינה: הרקוויאם מאת מוצרט, משיח מאת הנדל, אליהו מאת מנדלסון ואני הקטנה - יושבת מתחת לשולחן בשעת החזרות ומאחורי הקלעים בהופעות.

חלק קטן מספריו של משה גורלי-ברונזפט על פי הספרייה הלאומית בירושלים:

25/ שירים חדשים: לזמרה בצבור ולמקהלה / משה ברונזפט. ירושלים: עבר, ת"ש.

האופרה הישראלית. תל-אביב: הוצאת האופרה הישראלית, תש"י

האסכולה המוסיקלית היהודית / מ' ברונזפט [=גורלי] ירושלים: עבר, ת"ש.

ביבליוגרפיה מוסיקלית עברית / משה גורלי תל אביב: המרכז לתרבות, תש"י.

הבה נציגה: מחזות לבתי ספר, לנער ולעם / בעריכת משה גורלי. ירושלים: ר' מס, 1969.

חניתה בשירה ובזמר / לקט וערך מ' גורלי [1969].

יואל אנגל: מונוגרפיה / מאת משה ברונזפט [=גורלי]. ירושלים: קרית ספר, תש"ו.

מחזות עממיים בידיש: מחזות אברהם גולדפדן / העורך - משה גורלי. חיפה 1970

עולם המוסיקה / משה גורלי. תל אביב: יבנה, תשי"ב 1952.

פרח לב הזהב: מחזה אגדה בשלוש מערכות <על פי אגדה עממית> / מאת משה גורלי, [1954].

צלילים מספרים: ערכי מוסיקה, תולדותיה, יוצריה וכליה ... / משה גורלי. תל אביב: יבנה, (תשט"ז).

ספרים מאת הבת, ד"ר טלי גורלי-טוראל:

מאה שנות מוסיקה בארץ ישראל: תרמ"ב-תשמ"ב, 1881-1981: [תערוכה] עורך - משה גורלי. חיפה. 1981.

מקומה של המוסיקה במנהג ה"בקשות" אצל יוצאי מרוקו בישראל / [תל אביב: חמו"ל], 1981.

התני"ך ביצירות יוהן סבסטיאן באך / מאת משה גורלי, בטי הירשוביץ, טלי טוראל. חיפה: (1979).

פרופ' יהושע פורת (פרויד) - מזרחן וחוקר

"פרופ' יהושע פורת, מזרחן בעל שם ואדם אמיץ, נבחר ב-1992 למקום ה-13 ברשימת 'מרצ' לכנסת. הוא היה הנציג השלישי של 'שינוי' במפלגת השמאל המאוחדת. מרצ בראשות שולמית אלוני זכתה ב-12 מנדטים – הישג השיא שלה. פורת היה קרוב, אבל נשאר בחוץ. לימים הפך לאחד המתנגדים החריפים של הסכם אוסלו, בזמן שהתנגדות כזו עדיין נחשבה לחילול הקודש." (מהעיתונות)

לקט מתוך ספריו ומחקריו של יהושע פורת - מתוך קטלוג הספרייה הלאומית

אספקטים חברתיים בצמיחת התנועה הערבית הפלסטינאית.
במבחן המעשה הפוליטי : ארץ-ישראל, אחדות ערבית ומדיניות בריטניה 1930-1945 .
הלבנון במאות ה-י"ח-כ' .
מאבק הערבים הפלסטינים : 1918-1939 קובץ תעודות .
מבוא לתולדות המזה"ת החדש .
ממהומות למרידה : התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1929-1939 .
מקורות ערביים לתולדות הלבנון במאה ה-19 .
המרד ההאשמי במלחמת העולם הראשונה : קובץ תעודות ערביות .
צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית : מה משמנו של המושג פלסטיין באיסלאם ובהיסטוריה הערבית? מה היו גורמי התעוררותה של התנועה הלאומית בקרב ערבי פלסטיין? מה היו מניעיה, מטרתיה ודרכי מלחמתה בציונות? שלח ועט בידו : סיפור חייו של אוריאל שלח (יונתן רטוש) .

מתוך דברים שנאמרו בכנס באוניברסיטת תל-אביב שנערך בראשית דצמבר 1997:

מי רוצה מדינה דו-לאומית?

יהושע פורת - חוקר בתחומי החברה הערבית והמזרח התיכון

הערבים הישראלים אינם רוצים "מדינת כל אזרחיה", אלא "מדינת כל לאומיה", ופרשת אחמד טיבי היא אחת הדוגמאות לכך.

מדינת כל אזרחיה כפי שנתפתחה, בראש ובראשונה, בצרפת, היתה מבוססת על השותפות של האזרחים במדינה, בזכויות ובחובות, ועל שותפות מלאה במסגרת של תרבות לאומית אחת. מדינת ישראל הלכה בדרך הפוכה. היא לא קמה כתוצאה מהסדר מופשט, היא נוסדה ב-48' כגולת-הכותרת של המאבק הלאומי של העם היהודי לשחרור לאומי, שהתנועה הציונית היתה המבטאת האידאולוגית והפוליטית שלו. שאלת הזהות הלאומית של מדינת ישראל והידיעה הברורה שבמדינת ישראל קיימת גם אוכלוסיה לא-יהודית, היתה חשובה, וניקרה בראשם של אבות המדינה. באחרונה קראתי את ספרו של יהונתן שפירא "חברה בשבי הפוליטיקאים", וקיבלתי אישור לחשד שקינן בי עוד קודם לכן. חשדתי שבן-גוריון מנע את חיבור החוקה, מה שמבקרו קוראים ה"פוטש הקונסטיטוציוני", כיוון שכנראה לא ידע כיצד להתמודד עם שאלת האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל, ולא מתוך כניעה ללחץ המפלגות הדתיות. המפלגות הדתיות התנגדו כמובן לקבלת חוקה. הן הרי אמרו שלעם ישראל ישנה חוקה והיא כתובה בתורה או בתלמוד או ב"שולחן ערוך", אבל בוודאי לא במסמך ש-120 מחוקקים חילוניים יקבלוהו. נוח מאוד היה להיתפס בכך. אבל קודם כל, לא קיבלנו את החוקה מפני שהיא היתה אמורה להגדיר באמת את הזהות הלאומית-הישראלית, ואת היחס בין האוכלוסיות השונות שיש להן מוצא שונה או דת שונה, או לשון מיוחדת. במקום חוקה נקטה מדינת ישראל ביחס לאוכלוסיה הערבית במדיניות שהיו לה ארבעה מהלכים מכריעים. הראשון: ערביי ישראל אינם חייבים בחובות של אזרח, בחובה העיקרית של מדינה החיה כל הזמן במלחמה; הם אינם משרתים בצבא. אני נזכר תמיד במה שקראתי לפני הרבה שנים בספר של היסטוריון ערבי-פלשתיני החי בלונדון, עבד אל-עטיף טיבאווי, על "ההיסטוריה המודרנית של סוריה הגדולה, כולל לבנון ופלסטין". בספרו הוא מתייחס בביקורת, באיבה, לתביעתם של המיעוטים, הנוצרים בעיקר, באימפריה העות'מנית בעשור האחרון לקיומה, לקבלת שוויון-זכויות. הוא אומר: איך הם העזו? לאחר הפיכת הטורקים הצעירים, הוא כותב, עלה משטר שהיו לו תחילה יומרות דמוקרטיות, והציע אזרחות שווה וחובות שווים. אותם מיעוטים הצביעו ברגלים, היגרו, ערקו, שילמו בשמחה את ה"בדל", את התחליף, ובלבד שלא ישרתו בצבא. ללא שירות צבאי, במדינה המטילה את חובת השירות הצבאי על אזרחיה, לא יכול להתפתח שוויון-זכויות, וזוהי עזות-מצח לתבוע אותו. אלו דבריו של עבד אל-עטיף טיבאווי. מדינת ישראל בחרה בדרך הזו. היא פטרה את ערביי ישראל מהחובה הבסיסית של אזרח במדינה החיה כל העת במצור או מלחמה לשרת בצבא. היא לא בנתה מערכת חינוך אחידה כדי ליצור תשתית לאזרחות ישראלית אחידה ולחברה לאומית-ישראלית אחידה, השותפה בנאמנות ובהזדהות ובתרבות של ישראל. כך פעלה ביחס לערביי ישראל, כך פעלה ביחס לקבוצות שונות של יהודים, למשל, בחוק החינוך הממלכתי, המכיר בשני זרמים ממלכתיים. בהדרגה הלכה

המדינה בדרך של מימון ממלכתי לחינוך פרטי, שקוראים לו "עצמאי-חרדי", שכל מימונו, בהדרגה, הגיע לידי כך שבא מהמדינה, מבלי שלמדינה יש איזה שהוא מעמד במינוי המורים ובקביעת תוכן הלימודים.

זהו אבסורד אחד. האבסורד השני היה, שללא דיון ציבורי כמעט, כדבר מובן מאליו, הוקמה מערכת חינוך שלא בשפת המדינה הראשית, והיא מערכת החינוך הערבית. אני אומר "להקים", כי ברובם של המקרים היה מדובר בשינוי מצב קיים. ברוב היישובים הערבים לא היו קיימים בתי ספר, ודאי לא ברמה התיכונית. הכל הוקם מחדש, ונתקבלה החלטה, ללא מחשבה עמוקה וללא דיון ציבורי, שהולכים בדרך של חינוך נפרד.

הדבר השלישי הוא, שמדינת ישראל הפקיעה שטח קרקע לא קטן שהיה שייך לאוכלוסייה הערבית שישבה בתוך מדינת ישראל, ואני לא מדבר על נפקדים. לפעמים זה נעשה מתוך שיקולים אסטרטגיים, לפעמים מתוך שיקולים התיישבותיים, לפעמים מתוך מחשבה לטווח ארוך שכדאי שהשטח הזה לא יעובד בידי ערבים, אלא המדינה תחזיק אותו לצורכי צה"ל או לצרכי התיישבות בעתיד. הצעד הרביעי שנקטה היה הטלת ממשל צבאי על האוכלוסייה הערבית, שיצר מסגרת פוליטית ויזומונית נפרדת, מפלה, לא נעימה, פעמים רבות שרירותית, ביחס לערביי ישראל.

לא תמיד היתה התאמה או הלימה בין ארבעת האספקטים הללו. למשל, הפקעה נרחבת למדי של קרקעות מנעה מהאוכלוסייה הערבית להמשיך ולחיות על החקלאות כמקור קיום ראשי. נוצר דחף לצאת לעבוד במשק הישראלי הכללי. הדבר התנגש עם קיום הממשל הצבאי שהעניק לכך רישיונות. בשנים הראשונות לממשל הצבאי אפשר היה למצוא צידוקים אמיתיים לקיומו. היה באמת חשש מפני שיתוף פעולה עם האויב, והיו מקרים כאלו. אבל כשהוקמה חריפותן של הבעיות הביטחוניות, הממשל הצבאי לא בוטל, הוא אפילו לא הוקל. נוצר לחץ של ערבים לצאת כדי להתפרנס, ונוצר לחץ פוליטי של הערבים הישראליים ושל מפלגות ישראליות, כולל תנועת החירות, לבחון את הממשל הצבאי. הוקמה ועדת חקירה מפורסמת, שהדו"ח שלה לא פורסם עד היום, ועדת רטנר. זמן קצר לאחר שיוחנן רטנר ז"ל הגיש את הדו"ח, הוא גם פירסם מאמר בביטאון הקיבוץ המאוחד "מבפנים", ובו הסביר מדוע הם המליצו להמשיך בקיומו של הממשל הצבאי - לא מטעמי בטחון, אלא מטעמי שוק העבודה. באמצע שנות ה-50 היתה עדיין אבטלה גדולה במדינת ישראל, בעיקר בקרב עולים חדשים, והתחושה היתה שצריך לווסת את שוק העבודה כדי שלא תהא תחרות. זה היה מצב לא הגיוני, שיצר פוטנציאל של התפוצצות.

שני היסודות הראשונים מבין ארבעת עמודי-התיכון של המדיניות הזו התקבלו בברכה על-ידי הערבים. ערביי ישראל לא אמרו שהם רוצים לשרת בצבא, או שהם רוצים להיות חלק ממערכת חינוכית אחת כדי להפוך לישראלים אמיתיים. כמוכן שהם מחו באופן פוליטי על שני האספקטים האחרים. כפי שאנו יודעים, הממשל הצבאי בוטל למעשה ב-1966. כל שאר היסודות של המדיניות הזו, נשארו על כנן.

מה קרה מאז? כידוע, לאחר מלחמת 67 החל לעלות הגורם הפלסטיני. המצב הזה הלך ויצר בהדרגה סיטואציה, שלפי הערכתי משמעותה סוף הדרך שבה הלכנו. מדוע? בחרר לכל מי שעניינו בראשו שמידת ההזדהות של הערבים הישראליים עם העם הערבי הפלסטיני ועם אש"ף גדלה והולכת. הדבר הזה בא לידי ביטוי שוטף ומגיע לעוצמות גדולות במקרה של מאורעות חשובים.

בתקופת האינתיפדה הדברים באו לידי ביטוי נמרץ יותר. הפגנות שם לוו בהפגנות כאן, זריקות אבנים באו לפעמים ללוות את זריקות האבנים שם, על מכוניות, על מכוניות משטרה. הפגנות פוליטיות בנצרת נסתיימו לפעמים בשריפת בנק שנחשב לנציג הממסד הישראלי, או אפילו בפגיעה בתחנת משטרה המהווה ביטוי של הרשות השלטת. הערבים הביעו הזדהות פוליטית גמורה עם התביעות של הפלסטינים בצד השני, והשתמשו בכוח הפוליטי של ערביי ישראל בכנסת כדי לנסות ולראות היכן אפשר להשיג שינוי במדיניות הישראלית, כדי שהיא תאמץ לעצמה עמדות שהצד השני תובע ממנה לאמץ.

יש לזה אפילו גילויים סמליים חמורים. משונה בעיני שממשלה ישראלית מנהלת מו"מ עם הצד השני, כשאזרחי ישראל מייצג את הצד השני, ואני מתכוון לדר' אחמד טיבי. אמרתי זאת בזמן הממשלה הקודמת מיד כשהדבר החל, ולרביץ המנוח נדרשה כמעט שנה להפסיק את המגעים דרכו. אני שומע שהממשלה הנוכחית רוצה להיות גם כן ממשלת-המשך, ומאמצת את הרעיון הזה. לפי דעתי זהו אבסורד גמור. המסר שממשלה ישראלית נותנת בכך לאוכלוסייה הערבית הישראלית: אתם בעינינו חלק מן הצד השני. יש כאלו שמסיקים מכך מסקנות חריפות יותר ממה שממשלת ישראל היתה רוצה.

לפני הבחירות האחרונות היתה עצרת מחאה בדואית בנגב ביחס לשאלת הקרקעות, שאלה שמדינת ישראל מזמן היתה צריכה לתת עליה הדעת. על הבמה עלה ח"כ ישראלי, בן אחד השבטים - טאלב א-סנא. לבמה עלה כדובר אחד ממנהיגי החמאס מרצועת עזה. הוא נשא נאום עוין ביותר, ושילב בדבריו את החרוז הנחמד "ח'יבר ח'יבר יא-יהוד, ח'יבר ח'יבר סא-יעוד", כלומר, "הפרשה של ח'יבר תחזור". טאלב א-סנא ישב לידו, ולא אמר כלום, לא בעד ולא נגד.

בספטמבר האחרון היו אירועים קשים. מנקודת הראות שלנו, של הישראלים, 15 חיילים ישראלים נרצחו - ללא פרובוקציה מצידם. ועדת המעקב של ערביי ישראל עשתה ישיבה, ופתחה אותה בעמידת דום לזכר החללים הפלסטינים. החללים הישראליים לא זכו אפילו למחווה אלמנטרית של הסולידריות האנושית והסמלית הזו.

אינני מכיר בעולם דוגמא כל-כך בוטה להזדהות אזרחים עם מדינה אחרת, או עם אויב לאומי. יש בבריטניה הגדולה כשלושה מיליון מיליון אירים קתולים. יש להם עיתונים, יש להם פעילויות. חלק מהם, לא כולם, תומך באיחוד אירלנד, אבל כולם מדגישים שהם תומכים במאבק לאיחוד אירלנד בדרכי שלום. איש מהם לא מעלה על הדעת להקהיל קהילות, לארגן אסיפות ולהזדהות עם הגוף הרצחני של המחתרת האירית.

התביעה שהציג פרופסור זידאני להקים בישראל "מדינת כל אזרחיה", משמעותה היחידה היא לכוון מדינה דו-לאומית. מדינת כל אזרחיה יכולה היתה לקום, אבל היסודות שלה הן ביטול התפיסה של זכויות קולקטיביות, ותביעה לשוויון מלא לכל הפרטים המרכיבים את המקבץ הישראלי, שוויון מלא בזכויות ובחובות. אין אפשרות ליצור שוויון בזכויות, כשיש פער אדיר במידת הנכונות להגיע לשוויון בחובות. כמו כן, לפי דעתי אי אפשר להגיע ל"מדינת כל אזרחיה" באופן המלא של המושג הזה, כל עוד אין במדינת ישראל חתירה לאחידות תרבותית.